

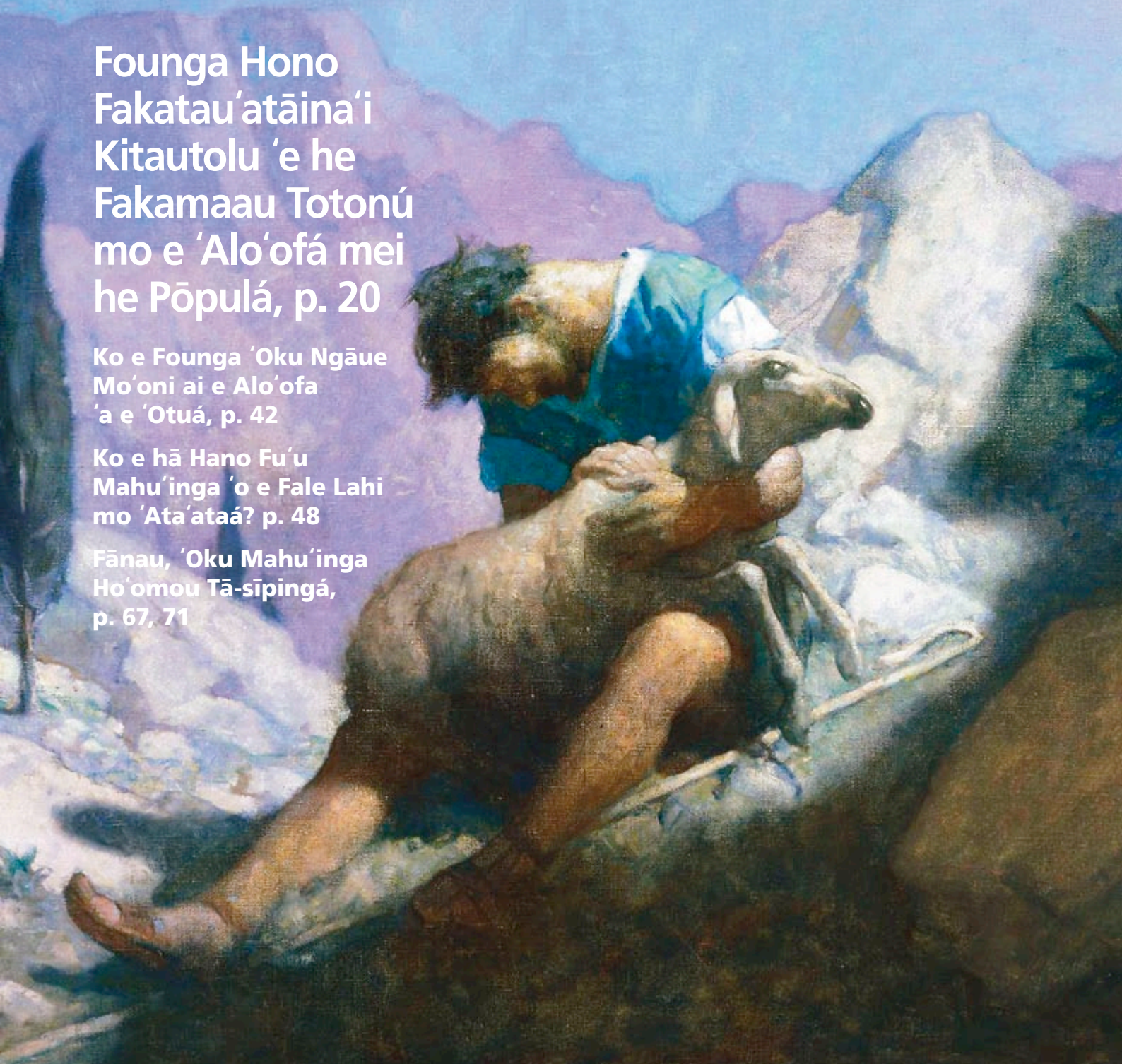
Liahona

Founga Hono
Fakatau'atāina'i
Kitautolu 'e he
Fakamaau Totonú
mo e 'Alo'ofá mei
he Pōpulá, p. 20

Ko e Founga 'Oku Ngāue
Mo'oni ai e Alo'ofa
'a e 'Otuá, p. 42

Ko e hā Hano Fu'u
Mahu'inga 'o e Fale Lahi
mo 'Ata'ataá? p. 48

Fānu, 'Oku Mahu'inga
Ho'omou Tā-sīpingá,
p. 67, 71

*“Ka ko ia ‘e inu
‘i he vai te u
foaki kiate ia,
‘e ‘ikai ‘aupito
toe fie inu ia;
ka ko e vai te
u foaki kiate
ia, ‘e ‘iate ia
ko e matavai
mapuno-
puna hake
ki he mo‘ui
ta‘engata.”*

Sione 4:14

NGAAHI PŌPOAKÍ

4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluaki: Kau Mā'oni'oni 'i he Taimi Kotoa pē
Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf

7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Mo'ui fakafalala pē kiate kitá

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

18 Ko 'Eku Ngaahi Lotu 'o e Fakafeta'í
Fai 'e Christie Skrinak
Na'e fu'u fie ma'u 'e homau fāmili ha ngaahi tāpuaki. Te u hounga-ia fēfē he lotolotonga 'o e ngaahi faingata'a pehe?

20 Ko e Fakamaau-totonu mo e 'Alo'ofa 'a e 'Otuá
Fai 'e 'Eletā Jeffrey R. Holland
Kapau te tau lava 'o fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá mo manava'ofa ki he ni'ihī kehē 'i he'e-nau ngaahi angahalá, 'e ala mai 'a 'etau Tamai 'oku mo'ui 'o hiki hake kitautolu.

26 'Alo'ofa Faka-Kalaisi
Fai 'e Randy L. Daybell
'E lava ke ako 'i kitautolu 'e he ngaahi fakamatala fakafolofola ko 'eni mei he mo'ui 'a e Fakamo'ui ke tau manava'ofa.

30 'Oku Fakapapau'í Fēfē 'a e Tokātelinē?
Fai 'e LaRene Porter Gaunt
Faka'aonga 'i e saatí ni ke toe mahino ange ai e founga 'oku fakahā ai 'e he 'Otuá 'a e tokātelinē ki he kau palōfitá mo e kau 'apostoló.

32 'Oku Fie ma'u 'e he Kau Talavou 'o e 'Aho ní ha Kau Fa'ifa'itaki'anga Mā'oni'oni
Fai 'e Hikari Loftus
'I he'ene ikuna 'i e ngaahi palopalema he'ene kei talavou, 'oku feinga 'a Toti Silivesitā ke tokoni 'i e kau talavou 'o e 'aho ní.

36 Kei Hoko ko ha Ui Mahino
Fai 'e Richard M. Romney
'Oku hoko 'a e "Ko e Fāmili: Ko ha Fanongonongo ki Māmani" ko ha fuka fakaonopooni 'o e tau'atāinā, 'okū ne 'omi ha maama mo ha tataki ki he ngaahi fāmili.

NGAAHI TAFa'AKÍ

8 Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Epeleli

10 Ko e Me'a 'Oku Tau Tui Ki Aí: Kuo Pau ke Faka'aonga'í e Lakanga Fakataula'eikí 'i he Tu'unga Taau

12 Ko Hotau Ngaahi 'Apí, Hotau Ngaahi Fāmili: Ne 'Ikai Teitei Kailangaki'í Au 'e he 'Otuá 'Ikai fakahā e hingoá

14 Talafungani 'o e Ongoongolelé: Ko e Hā Hono Mahu'inga 'o Sīsū kiate Kitautolu he 'Aho Ní?
Fai 'e 'Eletā David B. Haight

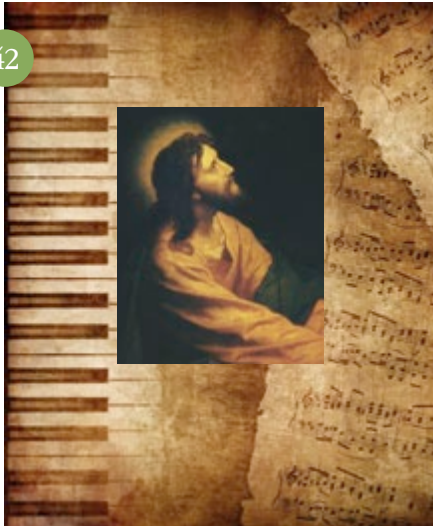
16 Ongoongo 'o e Siasí

38 Ngaahi Le'o 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní

80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko e Houalotu Sākalamēniti Lōloa Tahá
Fai 'e Okon Edet Effiong

'I HE TAKAFÍ
Takafi mu'a: *Ko e Sipi Heé*, tā 'e Newell Convers Wyeth, hiki tatau 'i he ngofua mei he Colby College Museum of Art. Tu'a takafi: taá © Thinkstock. Tafa'aki ki loto 'o e takafi mu'a: faitā 'a Chelsea Stark.

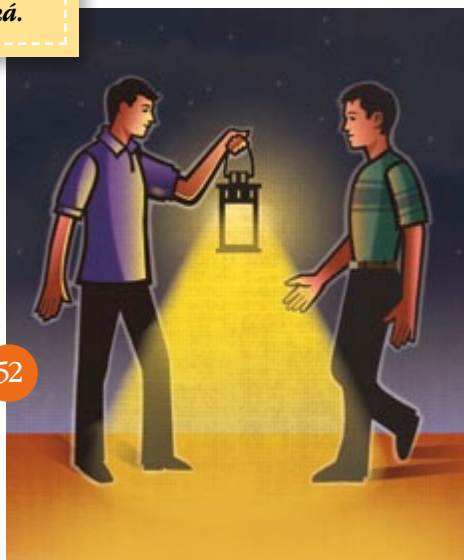
42

42 'Oku Lahi Fe'unga 'Ene 'Alo'ofá
 Fai 'e Brad Wilcox
*'Oku 'ikai ko e mana pē 'o e 'alo-
 'ofa 'a Kalaisi 'a 'etau lava ke foki
 ki hēvaní ka ko 'etau lava 'o liliu
 ke tau ongo 'i lata ai.*

*Vakai angé pe
 te ke lava 'o
 'ilo 'i e Liahona
 'oku fufuu 'i 'i
 he makasini ko
 'eni. Ki 'i tokoni:
 Na'e 'a 'ahi 'a
 Sīsū ki he kakai
 'i 'Ameliká.*

52

46 Ngaahi Sitepu ki he Fiefiá
 Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson
*Ko e taimi 'oku mahino ai kiate
 kitautolu e taumu'a 'o e ngaahi
 fekaú, 'oku tau fie ma'u lahi ange
 kinautolu—kae 'ikai ko e si 'i ange.*

**48 Ko e hā Hano Fu'u Mahu'inga
 'o e Fale Lahi mo 'Ata'ataá?**
 Fai 'e Dennis C. Gaunt

**52 Hoko ko ha Maama
 ki Ho Kaungāme 'á**
 Fai 'e 'Eletā Benjamin De Hoyos
*'Oku kamata e ngāue fakafai fekaú
 'aki ha tā sipinga lelei.*

54 'Ai Hangatonu

**56 Ki Hono Fakamālohia
 'o e To'u Tupú: Ko e Ivi
 Tākiekina 'o e Mūsiká**
 Fai 'e Rosemary M. Wixom
*Ko e hā 'e lava ke ako 'i mai 'e he
 fanga kumaá fekau 'aki mo hono
 fili 'o e ngaahi fasi lelei?*

58 Ko ha Lotu 'o Hoku Lotó
 Fai 'e Ma. Consuelo N.

59 Pousitā: Kamata 'i Ho Kaha'ú

**60 Mei he Mala'e Ngāue
 Fakafai fekaú: I he Ngaahi
 Holisi Manifí**
 Fai 'e Monica Garcia Adams
*Na'e 'ikai ko Solitati pē na'e fakafa-
 nongó; na'e fanongo mai mo Sione
 'i he tafa 'aki 'e taha 'o e holisí.*

**62 Ko e Ako mei he
 Kau Palōfita Mo'uí**
 Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen
*'E lava 'e he ngaahi fahu 'i ni 'e fā
 'o tokoni 'i koe ke ke muimui 'i he
 palōfitá.*

64

64 Ko Hono Tohi Totonú
 Fai 'e Jan Pinborough
*Na'e pehē 'e he faiaiko 'a Kalá ko e
 Tamai Hēvaní, Sīsū Kalaisi, mo e
 Laumālie Mā'oni'oni ko e tokotaha
 tatau pē. Ko e hā ha me'a 'e lava ke
 lea 'aki 'e Kala?*

66 Hiva: Ko Sīsū Ko e Tauhisipí
 Fa'u 'e Tammy Simister Robinson

67 Ngaahi Sīpinga Tu'uloa
 Fai 'e Jean A. Stevens
*Na'e tokoni e sīpinga 'a e fānau
 Palaimeli ko 'eni 'i Hongokongó
 ki he kau mēmi pa honau uōtí ke
 nau ma'u ha tui ke mo 'ui 'aki e
 ongoongolelei.*

**68 'I he Fononga'angá:
 Ko e Temipale Nāvuú mo
 e Fale-fakapōpula Kātesí**
 Fai 'e Jennifer Maddy

**70 Fakamo'oni Makehe:
 Ko e hā 'oku mahu'inga ai
 ke fakatou ma'u e Tohi Tapú
 mo e Tohi 'a Molomoná?**
 Fai 'e 'Eletā L. Tom Perry

71 Na'á ku Fili 'a e Totonú
 Fai 'e Ekene B.

72 Ko 'Etau Pēsí

**74 Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelí
 ki 'Apí: Te u Tauhi ki he 'Otuá
 'aki Hoku Lotó, Iví, 'Atamai,
 mo e Mālohí Kotoa**

76 Ma'á e Fānau Īkí

**81 Tā 'o e Palōfitá:
 Siasí 'Alipate Sāmita**

FAKATONUTONU

'Oku mau kole fakamolemole atu koe'uhí ko ha fehalaaki 'i he "Ngaahi Kaati Folofolá" 'i he peesi 65–66 'o e makasini 'o 'Aokosí. Ko e ngaahi potufolofola totonu ki he kaati "I he taimi 'oku ou fiefia aí ..." ko e Saame 118:24; Sione 13:17; mo e 'Alamā 26:35. Ko e ngaahi potufolofola totonu ki he kaati "I he taimi 'oku fie ma'u ai ke u loto-to'á ..." ko e Taniela 6; 1 Nifai 3:7; mo e 'Alamā 56:44-46. 'E lava ke paaki e ngaahi peesi 'oku fakatonutonú mei he liahona.lds.org.

Ko e makasini fakavaha'apule'anga 'eni' a e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomo 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ūa: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētītā Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Shayne M. Bowen, Bradley D. Foster, Christoffel Golden Jr., Anthony D. Perkins

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēmipā:

Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasi: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: Ryan Carr, LaRene Porter Gaunt

Tokoni Faipulusi: Melissa Zenteno

Timi ki hono Tohi mo hono 'ētita'i: Susan Barrett, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Lori Fuller, Garrett H. Garff, Jennifer Grace Jones, Hikari Loftus, Michael R. Morris, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Julia Woodbury

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Nate Gines, Kerry Lynn C. Herrin, Colleen Hincley, Eric P. Johnson, Susan Lofgren, Scott M. Mooy, Brad Teare

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatāta mo e Fakatahataha'i 'o e Makasini:

Kevin C. Banks, Connie Bowthorpe Bridge, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Stephen R. Christiansen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētītā Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētītā Vika Taukolo

Kaungā 'Ētītā Siale Hōla

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'ēke'ēkē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nuku'alofa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'u 'a e ngaahi totongi ki ho'o makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lds.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasi pe taki fakauoti pe fakakōlo.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'ēke'ēke he 'nitaneti' i he liahona.lds.org, 'i he meili ki he *Liahona*, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pulē'anga 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēnia, Pisilama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'i), Kōloesia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitānia, 'Esi'ōnia, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungali, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itali, Siapani, Kilipati, Kōleā, Letiviā, Lifueniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlani, Potukali, Lumēniā, Lūsiā, Ha'arōmā, Silōveniā, Sipeini, Suisalani, Sūēteni, Suahili, Takālokā, Tahiti, Tailēni, Tongā, 'Iukuleini, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'o lahi hono pulusi, 'o fakatatau mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'u 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti' 'o Amēlikā.

'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasi 'oku 'ikai fakakomēsiālē pe faka'aonga'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'a'i atu ai hano fakatapatupati, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'i ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada:

September 2013 Vol. 37 No. 9. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by The Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send all UAA to CFS (see DMIM 707.4.12.5). NONPOSTAL AND MILITARY FACILITIES: Send address changes to Distribution Services, Church Magazines, P.O. Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368, USA.

Ngaahi Fakakaukau Ma'a e Efiati Fakafamili 'i 'Api

'Oku 'i he pulusinga ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo ha ngaahi 'ekitiviti 'e lava ke faka'aonga'i ki he efiati fakafamili 'i 'api. Ko ha sipinga 'eni 'e ua.

FATAA'I E CODY BELL

"Ko e hā hano Fu'u Mahu'inga 'o e Fale Lahi mo 'Ata'ataa'?" peesi 48: Lau e fakamatalā mo ho fāmili. Fakakaukau ke 'eke ange pe kuo 'i ai nai ha taimi ne nau mā ai ke mo'ui 'aki e ngaahi tu'unga mo'ui 'o e Siasi; te ke lava 'o fakamatalā'i ha taimi ne ke ongo'i pehē ai mo e me'a na'a ke akō. Alea'i e faikehekehe 'o e pehē he 'ikai ke u lava 'o fai ha me'a mo e pehē he 'ikai ke u fai ha me'a. 'E lava homou fāmili 'o muimui ki he ngaahi potu folofola ko 'eni ke ako lahi ange ki he fenāpasi 'a e tau'atāina ke fili mo e palani 'a e 'Otuā: Mōsese 4:1–4; 2 Nifai 2:14–16, 22–27; Sōsiua 24:15; Mōsiaa 2:41; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 82:10; 130:20–21. Te mou lava leva ke hiva'i "Fili 'a e Mo'oni" (*Ngaahi Himi*, fika 146) pe ha himi kehe fekau'aki mo e ngaahi fili lelei.

"Ko Hono Tohi Totonu," peesi 64, mo e **"Na'a ku Fili 'a e Totonu,"** peesi 71:

'I HO'O LEA FAKAFONUĀ

'Oku ma'u 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasi 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he languages.lds.org.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENI

'Oku fakafongā 'i e he mata'ifikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

Akō, 59

'Alo'ofā, 42

'Ala'ofā, 20, 26

Momomā 'ā, 54

Fa'ifa'itaki'angā, 32, 38,

40, 52, 67, 74

Faingata'ā, 4, 18, 48, 71

Fakahaā, 30, 62

Fakamaau totonu, 20

Fakamo'oni, 64

Fakatomalā, 20

Famili, 12, 36

Fatongia tauhi, 80

Hisitōlia 'o e Siasi, 7, 68

Hounga'ia, 18

Kau palōfitā, 30, 62

Lakanga Fakataula'eiki, 10

Laumālie Mā'oni'oni, 12,

41, 56, 72, 80

Lea 'o e Potō, 71

Lotū, 18, 58, 60, 72

Mo'ui fakafalala

pē kiate kitā, 7

Mo'ui lelei Fakaesinō, 54

Mūsikā, 56, 58

Ngaahi fekau, 46, 71

Ngaahi Folofolā, 40, 70

Ngaahi Manā, 76

Ngāue Fakafaifekau, 40,

52, 54, 60

Ngāue tokoni, 74

Sākalamēniti, 80

Sāmīta, Siasoi 'Alipate, 81

Sīsū Kalaisi, 26, 66, 76

Tau'atāina, 20

Tau'atāina ke Fili, 48

Temipalē, 68

Tohi 'a Molomonā, 70

Tohi Tapū, 70

Tokāteline, 30

Tui, 39, 72, 76

Vaehongofulū, 67

Fai 'e Palesiteni
Dieter F. Uchtdorf

Tokoni Ua 'i he Kau
PalesitenisĪ 'UluakĪ

Kau Mā'oni'oni

‘I HE TAIMI KOTOA PĒ

‘O ku ‘i ai ‘eku ngaahi manatu ‘o ‘eku kei si’i ki ha konga ‘o māmani ‘e lava ke hoko ko ha fakatātā ‘i ha pourikaati ‘o e ngaahi fa’ahita’u feliliuaki ‘o e ta’ū. Ne maliu nāunau’ia mo faka’ofa’ofa atu e māhina takitaha. ‘Oku ‘u’ufi ‘e he sinou hina-ekiakĪ ‘a e ‘otu mo-ungā mo e ngaahi hala lalahi ‘o e koló he lolotonga ‘o ha ‘aho faka’ofa’ofa he fa’ahita’u momokó. Ne ‘omi ‘e he fa’ahita’u failaú ‘a e ‘uha ‘oku ma’a ai e me’a kotoa mo mo’ui ma’ui’ui. ‘Oku hoko e langitafitonga ‘o e fa’ahita’u māfaná ko ha fakamalumu lanu pulū mei he huelo ngingila ‘o e la’aá. Pea ‘oku liliu ‘e he fa’ahita’u fakatōlau faka’ofa’ofa ‘a natula ke lanu moli, engeenga, pea mo lanu kulokula. Na’á ku sai’ia ‘i he fa’ahita’u takitaha ‘i he’eku kei si’i, pea a’u ki he ‘ahó ni, ‘oku ou sai’ia ‘i he natula pea mo e makehe ‘a e fa’ahita’u takitaha.

‘Oku ‘i ai foki mo ha ngaahi fa’ahita’u ‘i he’etau mo’ui. ‘Oku māfana mo fakalata ‘a e ni’ihi. Ko e ni’ihi ‘oku ‘ikai. ‘Oku faka’ofa’ofa e ngaahi ‘aho ‘e ni’ihi ‘i he’etau mo’ui ‘o hangē ha ngaahi fakatātā ‘i ha tohi māhiná. Pea ‘oku ‘i ai foki mo ha ngaahi ‘aho pea mo ha ngaahi tūkunga ‘oku fakatupu loto mamahi mo nau ‘omi ki he’etau mo’ui ha ngaahi ongo fakamamahi, ‘ita, mo ta’e-fiemālie lahi.

‘Oku ou tui ne ‘i ai ha taimi ne tau fakakaukau kotoa ai ‘e sai ange ke tau nofo ‘i ha fonua ‘oku fonu pē he ngaahi ‘aho faka’ofa’ofa ‘o e ngaahi fa’ahita’u pea ‘ikai toe ‘i ai ha ngaahi taimi ta’e-fakafiemālie.

Ka ‘oku ‘ikai ke malava ‘eni ia. Pe ‘e fie ma’u.

‘I he’eku vakai ki he’eku mo’ui, ‘oku mahino ai ko e lahi taha ‘o e ngaahi taimi ‘o e tupulaki lahi tahá ne hoko ia kiate au ‘i he taimi ne u foua ai ‘a e ngaahi taimi faingata’á.

Na’e ‘afio’i he’etau Tamai Hēvani tokaima’anangá ‘e fie ma’u ‘e He’ene fānaú ke nau foua ha ngaahi taimi ‘o e mamahi he lolotonga ‘enau fononga he mo’ui fakamatelié kae lava ke nau a’usia ‘a e tu’unga na’e palani ke nau a’usiá. Na’e pehē ‘e Lihai ko e palōfita ‘o e Tohi ‘a Molomoná, ka ‘ikai ke ‘i ai ha fehanganagai, “‘e ‘ikai lava ‘o fakahoko ‘a e angatonú” (2 Nīfai 2:11). ‘Io, ko e ngaahi me’a mahi ‘o e mo’ui ‘okú ne ‘ai ke tau fakatokanga’i, fakafehoanaki, pea mo fakahounga’i hono melié (vakai, T&F 29:39; Mōsese 6:55).

Na’e fakamatala’i peheni ia ‘e Palesiteni Pilikihami ‘Tongi: “Ko e tangata ‘atamai lelei kotoa pē kuo fakapale’i ‘aki e kalauni ‘o e nāunau , mo’ui ta’efa’amaté, pea mo e mo’ui ta’engatá kuo pau ke ne lava’i ‘a e feingatau kotoa pē kuo fokotu’u ki he kakai ‘atamai lelei ke nau fouá, koe-uhí ke nau ma’u honau nāunaú mo honau hakeaki’i. Ko e fakamamahi kotoa pē ‘e lava ke tō ki he kakai fakamatelié ‘e hoko ia . . . ke teuteu’i kinautolu ke nau a’u ki he ‘afio-’anga ‘o e ‘Eikí. . . . Ko e sivi mo e faingata’a kotoa pē kuo ke foua ‘oku ‘aonga ia ki ho fakamo’ui.”¹

‘Oku ‘ikai ko e fehu’i pe te tau foua ha ngaahi taimi faingata’a, ka ko e founga te tau matu’uaki ai ‘a e ngaahi matangi mālohí. Ko hotau faingamālie lahi ‘i he lolotonga ‘o e ngaahi taimi feliliuaki ‘o e mo’ui ke tau pikitai ki he folofola mahino ‘a e ‘Otuá, he ‘oku ‘ikai fokotu’utu’u pē ‘Ene fale’i ke tau matu’uaki ‘a e ngaahi matangi mālohi ‘o e mo’ui ka ke toe tataki foki kinautolu ke tau fakalaka ai. Kuo ‘osi fakahoko mai he’etau Tamai Hēvani ‘Ene folofolá ‘i He’ene kau palōfita—ko ha ‘ilo mahu’inga na’e fokotu’utu’u ke ne taki kinautolu ‘i he ngaahi taimi faingata’a ‘o e mo’ui ki he fiefia ta’e-mafakamatala’i mo e maama ngingila ‘o e mo’ui

ta'engatá. Ko ha konga mahu'inga 'o 'etau a'usia 'i he mo'uí ke tau fakatupulaki ha ivi, lototo'a, mo ha ngeia ke pikitai ki he tuí mo e mā'oni'oni neongo e fakafe'atungia te tau a'usiá.

Ko kinautolu kuo nau 'osi 'alu hifo ki he vai 'o e papitaisó mo ma'u 'a e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni kuo nau 'osi fokotu'u honau va'é 'i he hala 'o e tu'unga fakaākongá pea kuo nau liliu ke molomolomui-va'e ma'u pē mo faivelenga 'i hotau Fakamo'uí.

Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí 'oku hopo 'a e la'áa "ki he angakoví mo e angaleleí, pea . . . [tō 'a e] 'uhá ki he angatonú mo e ta'e-angatonú" (Mātu 5:45). 'Oku 'ikai mahino kiate kitautolu he taimi 'e ni'ihi pe ko e hā 'oku hoko ai e ngaahi me'a faingata'a, mo fakamamahi 'i he mo'uí. Ka 'i he'etau hoko ko e kau muimui 'o Kalaisí, 'oku tau tui kapau te tau "fekumi faivelenga, lotu ma'u ai pē, pea lotu tui, . . . pea 'e fengāue'aki fakataha 'a e ngaahi me'a kotoa pē koe'uhí ko ['etau] leleí, kapau te [tau] 'a'eva angatonu" (T&F 90:24; tānaki atu 'a e fakamamafa'í).

'I he'etau hoko ko e kau mēmipa 'o e Siasí, ko e Kau Mā'oni'oni, 'oku

tau ngāue fiefia mo lotu fiamālie 'i ha tūkunga pē pea 'i he taimi kotoa pē. Pea 'i he'etau fai iá, 'oku fakafonu 'aki hotau lotó ha tui toputapu, 'amanaki ki ha fakamo'uí, pea mo e 'ofa fakalangí.

Ka, kuo pau ke tau foua 'a e ngaahi tūkunga kotoa 'o e taimí—'i he fiefiá mo e mamahí fakatou'osi. Ka 'oku tatau ai pē pe 'oku tūkunga fēfē 'a e taimí, 'i he'etau hoko ko e kau muimui 'o Sisū ko e Kalaisí, 'e fakafalala 'etau 'amanakí kiate Ia 'i he'etau fononga atu ki He'ene māmá.

Ko hono fakanounou, ko e Kau Mā'oni'oni kitautolu 'o e 'Otuá, 'oku fakapapau ke ako 'iate Ia, 'ofa 'iate Ia, pea mo 'ofa 'i hotau kāingá. Ko e kau pilikimi kitautolu 'i he hala monū'ia 'o e tu'unga fakaākongá, pea te tau tulifua ma'u ai pē ki he'etau taumu'a fakalangí.

Ko ia, tau hoko mu'a ko e Kau Mā'oni'oni 'i he taimi kotoa pē. Tau hoko ko e Kau Mā'oni'oni 'i he taimi kotoa pē. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Pilikihami 'Tongi* (1997), 303.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

Na'e ako'i 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "[Ko ha ni'ihi 'o e ngaahi malanga ma'ongonga tahá 'oku fai ia 'aki hono hiva'i 'o e ngaahi himi]" (*Ngaahi Himi*, ix). 'I ho'omou alea'i 'a e pōpoaki ko 'ení, fakakaukau ke mou hiva'i mo kinautolu 'okú ke ako'í ha taha 'o e ngaahi himi ko 'ení pe ko ha hiva 'e taha fekau'aki mo hono kātekina 'o e faingata'á: "'E Kāinga Kuo Langa ha Tu'unga" (fika 37); "Ko e 'Eiki ko e Tauhi Sipí" (fika 55); pe "Tuku ke Tau Fai-mālohi" (fika 149). Kapau 'okú ke ongo'i 'oku ue'i koe, fakamatala'i ha taimi faingata'a 'i ho'o mo'uí ne iku ko ha tāpuaki.

Na'á ku Lava 'o Tukuange 'a 'Eku Loto Mamahí

Fai 'e Juan Zhu

Ko e taimi na'e papitaiso ai hoku ongo kaungāme'a ko Misa Seni mo hono uaifí ki homau uōtí, na'á ku fiefia lahi. 'Osi ha ta'u 'e taha mei he'ena papitaisó, ne sila'i kinaua 'i he temipalé, pea na'e sila'i mo 'ena tamasi'i na'e 'osi mate te'eki ke nau kau ki he Siasí kiate kinaua. Ko ha me'a faka'ofa'ofa ke te mamata ki he tupulaki 'a e fāmilí Sení 'i he ongoongoleléi.

Ka na'e sí'i mālōlō 'a Misa Seni 'i he fepaki 'a ha kā he ta'u hono hokó. 'I he 'osi 'o e fakatu'utāmaki, na'e hangē ne nofo ma'u pē 'ene maté 'i he'eku fakakaukāu pea na'á ku fa'a misi ki ai. Na'á ku 'ā hake 'oku ou tangi peá u toutou fehu'i ai kiate au, "Ko e hā hono 'uhingá? Ko e hā 'oku tuku ai 'e he 'Eikí ke hoko e fa'ahinga me'a fakamamahi ko 'ení? Ko e hā 'oku hoko ai ha fa'ahinga me'a pehē ki he fāmilí faka'ofa'ofá ni?" Lolotonga 'eku fefa'uhi 'i ha 'aho 'e taha mo e ngaahi fehu'i ko 'ení, na'á ku to'o ai ha tohi lēsoni 'o lau e ngaahi lea ko 'ení meia Palesiteni Sipenisā W. Kimipolo (1895–1985):

"Kapau te tau pehē ko e kakato 'o e mo'uí 'a e mo'ui fakamatelié, tā 'e fakamamahi leva e hoko mai 'a e mamahí, loto mamahí, 'a e ta'e-lavame'á, mo e nounou 'a e mo'uí. Ka 'o kapau te tau pehē ko e mo'uí ko ha me'a 'oku ta'engata pea 'oku ope atu ia 'o kamata mei he mo'uí 'i he maama fakalaumalié 'i he kuo hili, 'o a'u ki he ta'engatá 'i he hili 'a e maté 'i he kaha'ú, ta te tau lava leva ke tau fokotu'u 'a e ngaahi me'a kotoa pē 'i hono tu'unga totonú. . . .

"'Ikai koā 'oku tau fetaulaki mo e ngaahi 'ahí'ahí ke sivi'i ai hotau iví, 'a e mahamahakí ke tau ako ai 'a e fa'a kātaki, 'a e maté ke tau hoko ai ko ha ní'ihí 'oku ta'e-fa'amate mo nāunau'ia?"¹

'I he momeniti ko iá, ne u pehē ke u tukuange 'eku loto mamahí kae vakai ki he kaha'u kuo tala'ofá pea mo e me'a 'e malavá. Na'á ku fakakaukauloto atu ki he toe fakataha fiefia 'a Misa Seni mo hono fāmilí. Ne 'omi 'e he vakai ko iá kiate au ha nonga. 'Oku ou 'ilo'i 'e foaki mai 'e he Tamai Hēvani kiate kitautolu ha poto mo ha lototo'a ke tau matu'uaki 'a e ngaahi faingata'á.

Ko e tokotaha na'á ne fa'ú mei Taiuani.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Sipenisā W. Kimipolo (2006), 18.*

Ngāue 'i he Taimi Kotoa pē

'Oku ako'i 'e Palesiteni 'Ukitofa 'oku totonu ke tau "ngāue fiefia mo loto fiamālie 'i ha tūkunga pē pea 'i he taimi kotoa pē." 'I he ngaahi fakatātā 'i laló, 'oku faka'aonga'i ai 'e he fānaú ha ngaahi me'a mei ha ngaahi taimi kehekehe ke tokoní'i ha ní'ihí. Fakafehoanaki 'a e ngaahi me'a 'i he kōlomu 'i to'o-mata'ú mo hono fakatātā 'i he kōlomu 'i to'ohemá.

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni, pea alea'i ia mo e kau fafine 'okú ke 'a'ahi ki ai 'o ka fe'unga ke fakahoko. Faka'aonga'i 'a e ngaahi fehu'i ke tokoni atu ki hono fakamālohia 'o e kau fafiné pea 'ai ke hoko 'a e Fine'ofā ko ha kongā longomo'ui 'o ho'o mo'ui. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, 'alu ki he reliefsociety.lds.org.

Mo'ui fakafalala pē kiate kitá

Ko e mo'ui fakafalala pē kiate kitá ko e malava, mo e tukupā, pea mo e ngāue ke tokonaki ma'a 'etau tu'unga lelei fakalaumālié mo e fakaetu'asinó pea mo hotau ngaahi fāmilí.¹

'I he'etau ako mo faka'aonga'i e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e mo'ui fakafalala pē kiate kitá 'i hotau 'apí mo e koló, 'oku tau ma'u ai ha ngaahi faingamālie ke tokoni'i e paeá mo e masivá mo tokoni'i e ni'ihi kehé ke nau mo'ui fakafalala pē kiate kinautolu koe'uhí ke nau lava 'o matu'uaki e taimi 'o e faingata'á.

'Oku 'atautolu 'a e faingamālie mo e fatongia ke ngāue'aki 'etau tau-atāina ke filí ke tau mo'ui fakafalala fakalaumālie mo fakaetu'asino kiate kinautolu pē. Ne ako'i 'e 'Eletā Lōpeti D. Heili 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he'ene me'a fekau'aki mo e mo'ui fakafalala fakalaumālie pē kiate kitá mo 'etau fakafalala ki he Tamai Hēvaní 'o pehē: "Oku tau ului mo mo'ui fakapotopoto fakalaumālie 'i he taimi 'oku tau mo'ui 'aki ai 'etau ngaahi fuakavá—'o fakafou 'i hono ma'u mo'ui taau 'o e sākalamēnití, taau ke ma'u ha lekomeni temipalé pea mo e feilaulau ke tokoni'i e ni'ihi kehé."²

Kuo fale'i kitautolu 'e 'Eletā Heili ke tau mo'ui fakafalala pē kiate kitautolu fakaetu'asino, "'a ia 'oku kau ai 'a hono ma'u 'o ha tu'unga fakaako 'oku mā'olunga ange, pe ko ha ako fakangāue, feinga ke poto he ngāue pea mo'ui 'o fakatatau pē mo e me'a

'oku tau ma'ú. 'I he'etau faka'ehi'ehi ko ia mei he fakamo'ua kae fakahū ha pa'anga he taimi ní, 'oku tau ma-teuteu ai ke tokoni taimi kakato 'i he Siasí 'i he kaha'ú. Ko e taumu'a 'o e mo'ui fakapotopoto fakaetu'asino mo fakalaumālie ke tau [hiki ki] ha tu'unga mā'olunga ange [ke] tau lava [o] tokoni ki he ni'ihi kehé 'oku fie ma'u tokoní."³

Mei he Folofolá

Mātiu 25:1–13; 1 Timote 5:8; 'Alamā 34:27–28; Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 44:6; 58:26–29; 88:118

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 6.1.1.
2. Robert D. Hales, "'Ilo'i Kitautolu: Ko e Sākalamēnití, Temipalé, mo e Feilaulau 'i he Tokoni," *Liahona*, Mē 2012, 34.
3. Robert D. Hales, "'Ilo'i Kitautolu," 36.
4. Vakai, *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofā* (2011), 59.

Ko e Hā Te u Lava 'o Fai?

1. 'Oku fēfē 'eku tokoni'i e kau fefine 'oku ou tokanga'í ke ma'u ha ngaahi tokoni ki he'enua ngaahi fiema'u fakaetu'asinó mo fakalaumālié?

2. 'Oku ou fakatupulaki nai 'eku mo'ui fakafalala pē kiate aú 'aki 'eku teuteu ki he sākalamēnití mo e feilaulau ke tokoni?

Tuí, Fāmilí, Fakafiemālié

Mei Hotau Hisitōliá

Hili e fakatahataha 'a e Kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní ki he Tele'a Sōlekí, 'a ia ko ha toafa maomaonganoa, ne fie ma'u kinautolu 'e Palesiteni Pilikihami 'longi ke nau tupulekina mo fokotu'u ha ngaahi 'api tu'uma'u. Na'e 'uhinga 'eni ki hono fie ma'u 'a e Kāingalotú ke nau ako ha ngaahi pōto'i ngāue te nau lava ai ke mo'ui fakafalala pē kiate kinautolu. Na'e falala lahi 'a Palesiteni 'longi 'i he ngāue ni ki he ivi, ngaahi talēniti, lí'oa, pea mo e loto fie ngāue 'a e kakai fefiné, peá ne poupou'i ai kinautolu 'i ha ngaahi fatongia fakaetu'asino pau. Neongo ko e ngaahi fatongia pau e kakai fefine 'o e Fine'ofā 'oku fa'a kehe 'i he 'ahó ni, ka 'oku kei tu'u ma'u pē 'a e ngaahi tefito'i mo'oni:

1. Ako ke fa'a ngāue pea faka'ehi'ehi mei he nofonoá.
2. Ma'u ha laumālie 'o e mo'ui feilaulaú.
3. Tali ke fatongia fakatāutaha 'aki e mālohi fakalaumālié, mo'ui lelei, ako faka'atamaí, ngāue ma'u'anga mo'ui, me'a fakapa'angá, me'a-tokoní mo e ngaahi fiema'u kehe ke paotoloaki 'aki e mo'ui.
4. Lotua ha tui mo ha lototo'a ke matu'uaki 'a e ngaahi faingata'á.
5. Fakamālohia e ni'ihi kehé 'oku si'i fie ma'u tokoní.⁴

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'EPĒLELÍ 2013

“Tlonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pe ko e fai ia 'i hoku le'o pē 'o'okū pe 'i he le'o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē” (T&F 1:38).

'I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsi ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apōsetolo mo'uí mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI TALANOA MEI HE KONIFELENISI

Ko ha Maama 'i 'Afilika

Fai 'e Palesiteni Dieter F. Uchtdorf
Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí

I he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ne u a'usia mo [hoku uaifí], Helieta ha me'a fakafiefia ne ma mamata ai ki hano fakahoko ha tala'ofa. Na'á ma 'i 'Afilika Hihifo, ko ha konga faka'ofa'ofa 'o e māmaní, 'oku tupu ai e Siasí pea angalelei mo e Kāingalotú. Neongo ia, 'oku lahi e ngaahi faingata'á 'i 'Afilika Hihifo. Ne u faka'ofa'ia he masiva ne u sio aí. 'Oku lahi e ta'e ma'u ngāué he ngaahi koló, pea faingata'a ke malu mo ma'u 'e he ngaahi fāmílí e ngaahi fie ma'u faka'ahó. Ne ongo kiate au he'eku 'ilo'i 'oku tokolahi hotau kāingalotu he Siasí 'oku 'i he tu'unga faka'ofa ko 'ení. Ka ne u toe 'ilo 'oku fetokoni'aki e kāingalotú ke fakama'a-ma'a 'enau ngaahi kavenga mafasiá.

Ne mau a'u atu ki ha taha 'o hotau falelotu 'oku ofi ki ha fu'u kolo lahi. Ne 'ikai ke u sio ki ha kakai 'oku mafasia mo tofanga he fakapo'ulí, ka ne ma sio ki ha kakai fiefia 'oku hā meiate kinautolu e māmá! Ne mafola mai e fiefia 'oku nau ongo'i 'i he ongoongoleleí 'o hiki'i hake homau laumálié. Na'e mo'oni 'enau malimali 'o fakatupu ai ha'ama malimali.

'Oku ou manatu'i ha'aku fakakau-kau he taimi ko iá pe 'oku toe 'i ai nai ha kakai fiefia he māmaní 'o hangē ko e kakai ko 'ení. Neongo hono 'āki-lotoa e Kāingalotu leleí ni 'e he ngaahi faingata'á mo e palopalemá, ka na'a nau fonu 'i he māmá!

Ne kamata e fakatahá pea kamata 'eku leá. Ka na'e taimi si'i pē kuo mate mai e 'uhilá pea fakapo'uli lōlō e falé.

Ne 'ikai lava ke u toe sio ki ha taha he ha'ofangá, ka na'e lava ke u ongo'i e malimali fiefia mo faka'ofa'ofa 'a hotau Kāingalotú. Ne u fu'u fiefia 'aupito ke feohi mo e kakai faka'ofa'ofá ni!

Ne hokohoko atu pē e fakapo'ulí, pea ne u tangutu pē he tafa'aki hoku uaifí 'o tali ke ulo mai e māmá. 'I he'e-mau tatalí, ne hoko ha me'a faka'ofa.

Ne kamata ke hiva'i 'e ha ni'ihi na taha 'o e ngaahi himi ki hono Toe Fakafoki Mai 'o e Ongoongoleleí. Ne kau mai mo ha ni'ihi kehe. Ne toe tokolahi ange mo ha ni'ihi ne kau mai. Ne fakafonu e falelotú 'e ha hiva faka'ofa'ofa mo'oni.

Ne 'ikai faka'aonga'i 'e he kā-ingalotu ia ko 'eni 'o e Siasí ha tohi himi; he na'a nau ma'uloto pē e lea 'o e himi kotoa ne nau hiva'i. Ne nau hiva hokohoko pē ha ngaahi himi

Ke lau, mamata, pē fanongo ki he ngaahi lea 'o e konifelenisi lahi, 'alu ki he conference.lds.org.

‘aki ha ivi mo ha laumālie ne ongo ki hoku lotó.

Ne toe ulo mai e ‘uhilá ‘o maama-
ngia e lokí. Ne u fesiofaki mo Helieta,
ne ma fakatou tangi.

‘I he uhouhonga ‘o e fakapo‘ulí, ne
fakafonu e falelotú mo homau lotó
‘aki e māmá ‘e he Kāingalotu faka‘ofo-
‘ofa mo fakaofó ni.

Ko ha a‘usia fakangalongata‘a ia
kiate kimaua—he ‘ikai ke toe ngalo
ia ‘iate au mo Helieta.

Mei he “Ko e ‘Amanaki Lelei ki he Maama
‘a e ‘Otuá,” *Liahona*, Mē 2013, 70.

NGAAHI FEHU‘I KE FAKALAU- LAULOTO KI AÍ

- Te ke faka‘aaki fēfē ho matá
ki he ‘amanaki lelei ‘o e
maama ‘a e ‘Otuá?
- ‘Oku tokoni fēfē e molomolo-
muiva‘e ‘ia Sīsū Kalaisi ke ke
‘a‘eva ‘i He‘ene māmá?
- Ko e hā ha ngaahi liliu ‘oku
fie ma‘u ke ke fai ke ongo‘i
kakato ange e maama ‘o e
ongoongolelei?

Fakakaukau ke hiki ho‘o ngaahi
fakakaukau ‘i ho‘o tohinoá pē
alea‘i ia mo ha ní‘ihi kehe.

Ngaahi ma‘u‘anga tokoni kehe ki he
tefito ko ‘ení: *Ngaahi tefito‘i Mo‘oni ‘o*
e Ongongolelei (2009), “Ko e Laumālie
Mā‘oni‘oní,” 35–38; Gospel Topics ‘i he
LDS.org, “Hope,” “Holy Ghost”; Dieter F.
Uchtdorf, “Ko e Mālohi Ta‘efakangata-
ngata ‘o e ‘Amanaki Lelei,” *Liahona*,
Nōvema 2008, 21–24.

NGAAHI LEA FAKAPALŌFITA KAU KI HE NGAahi VAIVAI ‘O E TANGATÁ

“‘I he Siasí ni, ‘e mahu‘inga ma‘u pē e
me‘a ‘oku tau ‘iló he me‘a ‘oku ‘ikai ke
tau ‘iló. Manatu‘i, ‘oku ‘a‘eva ‘a e taha
kotoa he māmaní ‘i he tui.

“Ko ia, mou anga‘ofa fekau‘aki
mo e vaivai ‘o e tangatá—a homou
ngaahi vaivai pea pehē foki mo
kinautolu ‘oku ngāue fakataha mo
koe ‘i ha Siasí ‘oku fakahoko ‘e ha kau
ngāue tokoni ko ha kau tangata mo
ha kau fafine fakamatelie. Na‘e ngāue
‘a e ‘Otuá mo ha kakai ta‘ehaohaoa,
talū mei he kamata‘anga ‘o taimí,
tuku kehe pē Hono ‘Alo haohaoa
‘e Taha na‘e Fakatupú. ‘Oku pau ko
ha me‘a matu‘aki fakakina kiate la,
ka ‘oku ngāue ki ai. ‘Oku totonu ke
pehē mo kitautolu. . . . Ko ia, ‘ai ke
mou fa‘a kātaki mo anga‘ofa mo fa‘a
fakamolemole.”

‘Eletā Jeffrey R. Holland ‘o e Kōlomu ‘o e Kau
‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “‘Eiki,
‘Oku ou Tui,” *Liahona*, Mē 2013, 94.

KO E TOPUTAPU ‘O E NOFOMALÍ

“‘Oku kei tu‘u ma‘u pē he ‘ahó ni ‘a e
fekau ko ia ke fanafanau mo faka-
tokolahi e māmaní. Ko ia ai, ko e mali
ko ia ‘i he vā ‘o e tangatá mo e fefiné
ko e founga pē ia kuo fakamafai‘i ke
‘omi ai ki he māmaní e ngaahi laumā-
lie mei he maama fakalaumālié. Ko e
me‘a pē te ne malu‘i e toputapu ko
‘ení ko e faka‘ehíehi ‘aupito mei ha
feohi fakasekisuale kimu‘a he malí pea
anganofa kakato hili e malí.”

‘Eletā David A. Bednar ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Apo-
setolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “‘Oku Mau Tui ki
he Angama‘á,” *Liahona*, Mē 2013, 42.

NGAAHI TALI MA‘AÚ

Ko e konifelenisi kotoa pē ‘oku
‘oatu ai ‘e he kau palōfitá mo e kau
‘apostoló ha ngaahi tali faka-
laumālie ki ha ngaahi fehu‘i ‘a e
kāingalotu ‘o e Siasí. Faka‘aonga‘i
ho‘o pulusinga ‘o e konifelenisi pe
hū ki he conference.lds.org ke ma‘u
e ngaahi tali ki he ngaahi fehu‘i
hangē ko ‘ení:

- ‘E fēfē ha‘aku tu‘u mālohi ‘i he
taimi ‘e manukí‘i ai au ko ‘eku
tui? Vakai, Robert D. Hales,
“Tu‘u Ma‘u ‘i he Ngaahi Potu
Toputapú,” 48.
- Ko e hā te u lava ‘o fai kapau
‘oku fai ‘e ha taha ‘oku ou ‘ofa
ai ha ngaahi fili ‘oku kovi?
Vakai, Henry B. Eyring, “Ha‘u
Kiate Au,” 22; mo e Richard G.
Scott, “Ke Melino ‘a ‘Api,” 29.
- Ko e hā ‘oku mahu‘inga lahi
ai e nofomali ‘a ha tangata
mo ha fefiné? Vakai, David A.
Bednar, “‘Oku Mau Tui ki he
Angama‘á,” 41; L. Whitney
Clayton, “Nofomali: Sio pea
Ako,” 83; mo e L. Tom Perry,
“Ko e Tau‘atāinā ‘a e Tala-
ngofua ki he Fonó,” 86.
- Ko e hā e taumu‘a ‘o e lakanga
fakataula‘eiki? Vakai, M. Russell
Ballard, “Ko ‘Eku Ngāue ‘Eni
mo Hoku Nāunaú,” 18.
- Ko e hā ‘oku tau fie ma‘u ai ha
siasí? Vakai, Quentin L. Cook,
“Melino Fakatāutahá: Ko e
Pale ‘o e Anga Mā‘oni‘oní,” 32;
mo e D. Todd Christofferson,
“Huhu‘i,” 109.

KUO PAU KE FAKA'AONGA'I E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ 'I HE TU'UNGA TAAU

'Oku foaki 'e he Tamai Hēvaní ha konga Hono mālohí mo e mafai ki he kau mēmipa tangata mo'ui taau 'o e Siasí. 'Oku ui 'a e mafai ko 'eni kuo foaki maí ko e lakanga fakataula'eiki. 'Oku fakamafai'i kinautolu 'oku nau ma'u 'a e lakanga fakataula'eiki ke nau ngāue 'i he huafa 'o e 'Eikí 'i hono tataki Hono Siasí, ako'i 'o e ongoongolelé, tāpuaki'i 'o e mahakí, pea mo hono fakahoko e ngaahi ouau toputapu 'oku fie ma'u ki he fakamo'uí.

Kuo pau ke faka'aonga'i 'a e lakanga fakataula'eikí 'i he tu'unga tatau koe'uhí, 'o hangē ko hono fakahā 'e he 'Eikí kia Siosefa Sāmitá, "ko e ngaahi totonu 'o e lakanga fakataula'eikí kuo fakama'u ta'elava ke veteki

ki he ngaahi mālohi 'o e langí, pea . . . 'oku 'ikai lava ke mapule'i pe ngāue'aki 'a e ngaahi mālohi 'o e langí kae ngata pē 'i he ngaahi founa 'o e mā'oni'oni'" (T&F 121:36). Ko ia, 'oku 'i ai ai ha faikehekehe 'i he mafai pea mo e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí. Ko e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí . . . ko hono fakamafai'i ia ke ngāue 'i he huafa 'o e 'Otuá. . . 'i he hilifaki nima. 'Oku toki ma'u pē e mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí he taimi 'oku mo'ui taau ai 'a kinautolu 'oku nau faka'aonga'i iá mo ngāue 'o fakatatau ki he finangalo 'o e 'Otuá."¹

Koe'uhí ko e lakanga fakataula'eikí ko e mālohi ia 'o e 'Otuá, ko Ia 'okú ne fokotu'u 'a e tu'unga 'o e mo'ui taau ki hono faka'aonga'i pea

fakahā 'a e ngaahi tu'unga mo'ui taau ko iá ki He'ene kau palōfitá mo e kau 'apostoló. 'Oku mo'ui taau 'a e kau ma'u lakanga fakataula'eikí 'aki 'enau fakatomala mei he'enau ngaahi angahalá mo mo'ui fakatatau mo e ongoongolelé pea mo e ngaahi fekau 'a Sīsū Kalaisí. 'E tokoni e tākaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni' 'i he'enau mo'ui ke nau 'ilo'i ai honau tu'unga tāú. ■

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai, Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 121:34–46; Thomas S. Monson, "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Mē 2011, 66–69.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. M. Russell Ballard, "Ko 'Eku Ngāue 'Eni mo Hoku Naunau," *Liahona*, Mē 2013, 18–19.

MALU'I MO MO'UI TAAU MO E LAKANGA FAKATAULA'EIKÍ

"Kuo pau ke taau 'o 'ikai fakaanga'i ngofua hotau 'ulungāngá. . . 'Oku toe mahu'inga ange hotau 'ulungaanga fakafo'ituituí. Kuo pau ke tatau ia mo e tu'unga mo'ui kuo fokotu'u 'e he 'Eikí. 'E 'ikai ke tau lava 'o fakamā'ulalo'i kitautolu ke fiefia 'i he angahalá, pe 'ufi'ufi 'etau ngaahi angahalá. 'E 'ikai te tau lava 'o fakafiemālie'i 'etau fie lahi. 'E 'ikai te tau lava 'o fakahōhōloto

'i he muna 'o e ngaahi holi ta'e-mā'oni'oni. 'E 'ikai te tau lava 'o ngāue 'aki 'a e fakakouná, pe pule'i, pe fakamālohi'i hotau uai'fi pe fānaú, pe ko ha ni'ihī kehe pē 'i ha kihī'i founa ta'e-mā'oni'oni.

"'E mahu'i atu 'a e ngaahi mālohi 'o e langí, kapau te tau fai ha taha 'o e ngaahi me'a ko 'enī. 'E mamahi 'a e Laumālie 'o e 'Eikí. 'E fakata'e'aonga'i ai 'a e mālohi 'o hotau lakanga fakataula'eikí. 'Oku mole ai hono mafai. . . .

" . . . 'oku hoko 'a e [lakanga

fakataula'eikí] ko ha fakahinohino [ki he founa 'etau mo'ui 'aki 'etau mo'ui]. 'Oku a'u atu hono fonú mo hono mafai ki he tafa'aki 'e taha 'o e veili 'o e maté ki he ngaahi ta'engata 'oku hanga mai mei mu'á.

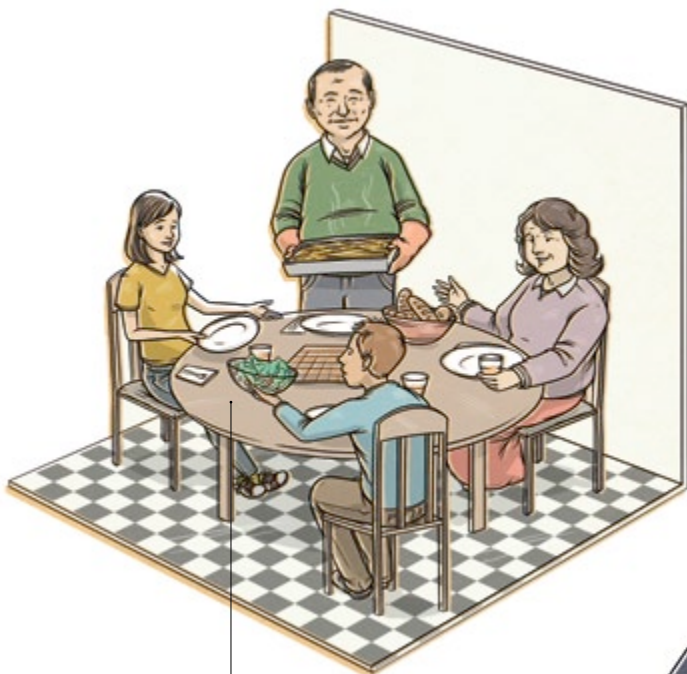
"'Oku 'ikai ha me'a 'e ala fakatatau ia ki ai 'i he māmani kotoa. Malu'i ia, mata'i koloa 'aki ia, 'ofa ai, pea mo'ui ke mou taau mo fe'unga mo ia."

President Gordon B. Hinckley (1910–2008), "Mo'ui Taau Fakatāutaha ke Ngāue'aki 'a e Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Siulai 2002, 58, 61.

'Oku ma'u 'e he kau ma'u lakanga fakataula'eiki e mālohi 'i he lakanga fakataula'eiki 'i he tuí mo e talangofuá:

Mōihū 'i he tempalé.

Anga'ofa ki ho uaifi, fānaú, mo e ni'ihī kehē.

Ngāue faivelenga 'i ho fatongjä.

Ma'u e sākalamēnitī 'i he tu'unga taau.

Faka'aonga'i e lakanga fakataula'eiki 'i hano fie ma'u.

NE 'IKAI TEITEI KAILANGAKI' I AU 'E HE 'OTUÁ

'Ikai fakahā e hingoá

Na'á ku ongo'i ta'e-aonga 'i he'eku mamata ki he tō 'ema tamasi'i lahi tahá ki he ngaahi tauhele 'a Sētané, pea na'á ku fa'a fakahaa'i 'eku manavasi'i 'aki ha'aku 'ita. Na'e pau ke u liliu au kae 'oua te u feinga ke liliu 'eku tama tangatá.

Na'á ku fakakaukau mo hoku husepānití 'i he kei iiki 'ema fānau 'e toko faá, kapau te ma tā pē ha ngaahi sīpinga lelei mo ohi hake kinautolu 'i he ongoongoleléi 'i he 'ofa lahi pea 'i he taimi kotoa pē, he 'ikai ke nau teitei mavahe mei he hala ko iá.

Na'e pau ke ma li'aki e fakakaukau ko iá 'i ha 'aho 'e taha 'i he fa'ahita'u māfaná. Na'e 'alu 'ema tamasi'i lahi tahá, na'e meimei ta'u 14, mo hono kaungāme'á 'o kaukau he vai-kaukaú. Ko e taimi na'á ku 'alu atu ai mo e fānau iiki angé ki he vai-kaukaú, hangē kiate au na'á ku fakatokanga 'i ia mo ha fo'i sikaleti 'i hono nimá. Na'á ku hoha'a, peá u lea ki ai fekau'aki mo e me'á ni kimui ange. Talamai pē 'e ia na'e hala 'eku ma'ú. Me'apango, he ko e kamata'anga ia 'o 'ene loí.

Ne faka'au pē taimí mo 'ene toe fakamama'o lahi ange meiate kimauá. Na'e 'ikai toe faingofua ke talanoa mo ia pea na'e fa'a 'ita noa pē. Na'e toe tñaki mai e kava mālohí, faito'o kona tapú, lea ta'e-fe'ungá, mo ha toe ngaahi loi lahi ange ki he fo'i sikaleti. Pea ko hono 'ulungaanga ki he fāmilí na'e 'ikai makātaki'i.

Na'á ma feinga 'i he kamata'angá ke fakangatangata 'ene ngaahi 'ekitivití ke malu 'i ia, ka na'e toe lahi ange ai e fakafepakí. Ne 'ikai ha ola e fakatonutonú. Ko e taimi na'á ku valokí 'i ai ia mo fakatukupaa 'i ke liliú, ne fa'a iku 'ema talanoá 'o kē le'o-lalahi 'o ma toe vāmama'o ange ai.

Na'e faingata'a kiate au mo hoku husepānití 'a 'ema manavasi'i ki

he'ema tamasi'i lahi. Na'á ma feinga ke ma'u ha fakahinohino 'i he lotú, ka na'á ku ongo'i ta'e-aonga 'i he'eku vakai ki he fili he'eku tama tangata lahi tahá ha fa'ahinga hala fakatu'utāmaki peheé. 'I he'ema lotú, ne ma ongo'i na'e fakahinohino kimaua ke ma tuku ke tau'atāina lahi ange 'ema tamasi'i kae 'oua 'e pule'i 'aki e ngaahi tu'utu'uni fefeká. Na'e ngali mātu'aki ta'e-aonga mo ta'e-ako'i 'eni, ka na'e 'ikai ha ola e ngaahi feinga kotoa ki

mu'a ke ta'ofi hono 'ulungāngá. Ko ia ne ma fili ai ke toki tautea'i pe ta'ofi pē ia 'i he taimi 'oku uesia fakahangatonu ai 'e he'ene ngaahi angafái e mo'ui homau fāmilí.

Neongo 'ema feinga ke muimui ki he fale 'i 'a e 'Eikí, na'á ma fakatokanga 'i 'oku faka'au ke toe kovi ange. Na'á ku feinga ke ikuna 'i 'eku veiveiua mo e lotofo'í. Na'á ku feinga mo hoku husepānití ke fai ma'u pē efiafi fakafāmilí 'i 'apí mo e lotu fakafāmilí, ka na'á

**FAKA-
TOKANGA'I
E LELEI 'I HE
NI'IHI KEHE**

'Oku ou fie 'oatu
ha fakakaukau

faka'osi ma'anautolu 'oku nau
'ofeina ha memipa honau famili
'oku 'ikai ke nau fai ha ngaahi fili
'oku lelei. 'E lava ke sivi'i ai 'etau fa'a
kataki mo e 'ukuma. 'Oku fie ma'u
ke tau falala ki he 'Eiki pea te Ne
'omi ha tali lelei ki he'etau ngaahi
lotu 'i He'ene taimi 'A'ana pea 'e
lava ke fakamo'ui mai ia. Tau fai e
me'a kotoa pe te tau lava 'o fai ke
tokoni'i, faitapuekina mo fakahaa'i
'i he loto fakatokilalo 'a e finangalo
'o e 'Otu'a 'i he me'a kotoa pe. . . .
Te tau lava 'i he loto tui 'o 'ilo'i 'oku
'ikai li'ekina e tokotaha ko 'eni 'oku
talangata'a, ka 'oku tokanga mai ki
ai 'a e Fakamo'ui 'ofa.

"Fakatokanga'i e lelei 'i he ni'ihi
kehé, kae 'ikai ko honau ngaahi
melé. Taimi 'e ni'ihi ko e me'a pe
'oku fie ma'u ko hano 'oange e
tokanga totonu ki he mele ko ia
kae lava ke ma'a, ka ke fakahiki-
hiki'i ma'u pe 'ene ngaahi lelei."

'Eletá Richard G. Scott 'o e Kólomu 'o e Kau
'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Ke
Melino 'a 'Api," *Liahona*, Mē 2013, 31.

ku mafasia 'i he loto halaiá 'i he taimi
kotoa pe ne u manatu'i ai kuó ma tō-
nounou pea mo e taimi kotoa pe ne u
fai hala ai ki he'ema tamasi'i. Na'e lahi
'eku tangi, si'i ke u mohe, pea taimi 'e
ni'ihi na'a ku fu'u ongosia fakaesino
'o malō pe 'eku lava ke fai ha me'a.

Na'e hangē kuo 'ikai ha toe mo'ui
fakafamili, 'o hangē ko ia 'i mu'a. Na'e
fa'a faka'osi ma'u pe e efiati fakafamili
'i 'api 'i he moveuveu mo e felauaki.
Na'a ku matu'aki ta'e-makataki'i hoku
fanga ki'i 'ofa'anga mo fa'a fakahaa'i
le'o lahi ke nau 'ilo.

Na'a ku fakatokanga'i mo hoku
husepaniti 'oku 'ikai tonu ke ma tuku
ke tokelekele homa famili he me'a ni.
Na'a ma pehe leva ke ma hoko atu 'i
he muimui ki he fale'i 'a e 'Eiki mo e
kau palofita, pea ko ia ne ma feinga
leva ke fakahoko ha ngaahi efiati
fakafamili 'i 'api fakatu'upake, mo
fakafaingofua mo e fanau na'e loto
ki ai. Ka na'e te'eki pe ke u lava 'o
tali hono ma'u 'ema tamasi'i lahi tahá
'i he ngaahi tauhele 'a Setane. Na'a
ma tuku 'ema kavenga ki he 'Eiki mo
falala kiate Ia, 'i he lotu, 'aukai, mo e
'amanaki—he 'oku ngali ko e kotoa
pe ia 'oku toe kiate kimau'a.

Na'e toe kovi ange ngaahi
palopalemá. 'I ha taimi matu'aki fai-
ngata'a 'e taha, na'a ku kole ai ki hoku
husepaniti ke ne tapuaki'i au. Na'a ku
'amanaki ki ha ngaahi lea fakafiemalie
mo fakalotolahi. Ka, na'e 'afio'i 'e he
'Eiki 'eku ngaahi fiema'u mo'oni. Na'e
na'ina'i kiate au fekau'aki mo 'eku ke
le'o lahi mo 'eku tama tangata. Na'e
'ai 'e he 'Eiki ke u fakatokanga'i kuo
te'eki ai ke kaila tu'o taha kiate au—
ka na'a ku kaila ma'u pe ki he'eku
fanau.

Na'e fale'i makehe au 'i he tapu-
aki ko ia, 'oku fie ma'u ke u talanoa
mo 'eku tama tangata fekau'aki mo
'eku ngaahi hoha'a kiate ia kae 'oua

'e valoki'i. Na'a ku fakatokanga'i ko
'eku 'ita mo 'eku fakaanga ko e faka-
fotunga ia 'o 'eku manavasi'i ki ai.
Na'a ku tukuaki'i ma'u pe ia, peá ne
malu'i leva 'e ia ia 'i ha founa pe na'a
ne lava. Na'a ku fakakaukau'i leva ha
ngaahi founa ke liliu ai 'eku to'onga.

Na'a ku hoko he taimi ko 'eni ko
ha faiako 'inisititiuti. Na'a ku fakatoka-
nga'i na'e 'ikai faingata'a ke u talanoa
fiemalie pe mo faka'atu'i mo e to'u
tupu 'o e Siasi he na'e 'ikai fie ma'u
ke u fefauhi mo e ngaahi ongo faka-
eloto 'a ha fa'e.

Na'a ku feinga ke 'oua na'a ku toe
sio ki he'eku tama tangata 'aki e mata
'o ha fa'e loto hoha'a ka ko ha taha
mei tu'a. Na'e tokoni 'a e founa ni,
fakataha mo ha lotu mo e 'aukai lahi,
ke u mapule'i 'eku ngaahi ongó mo
sio ki he'eku tama tangata—he kuo
mei tu'a 18 'eni—'aki ha mata fo'ou.
Na'a ku toe lava leva ke fakatokanga'i
'ene ngaahi lelei. Na'a ku lava 'o faka-
haa'i fakamatoato hoku lotó mo 'eku
ngaahi hoha'a ki ai kae 'ikai hoha'a.

Na'e hoko 'eni ko ha liliu'anga 'i
homa va'a. Na'a ku alea'i mo 'eku tama
tangata ha ngaahi me'a lahi, peá u lava
'o 'ai ke ne fua e ngaahi nunu'a 'o 'ene
ngaahi angafa'i 'iate ia pe. Ko e me'a
pe na'a ku fai mo hoku husepaniti ko
hono fale'i mo ako'i ia 'i ha ngaahi
founa te ne lava ai 'o fakalelei'i 'ene
ngaahi palopalemá 'iate ia pe.

Na'e faifai, peá ne tali mamalie
'ema 'ofa mo 'ema poupo'u. Ko 'ema
fengae'aki mo ia, 'i he 'osi 'eni
ha ta'u faingata'a 'e nima, 'e lau he
taimi ni 'oku fai ia 'i he faka'apa'apa.
Ko 'ene mo'ui, 'i ha ngaahi tafa'aki
lahi, 'oku kei ta'e-maau, ka 'oku 'i
he hala ke fakatonotonu ai. 'Oku
ne fakatokanga'i mamalie 'a e me'a
'oku mahu'inga mo'oni 'i he mo'ui
mo e me'a 'oku ne 'omi 'a e fiemalie
'oku tolonga.

Kuo tokoni 'emau ngaue fakatatau
mo e fale'i 'a e 'Eiki ke toe ma'u 'e
homau famili ha mo'ui fiefia ange.
Kuó u ako mo hoku husepaniti ke
fakatonotonu 'ema mo'ui 'a maua pea
mo homa famili kae 'oua 'e feinga ke
pule'i e mo'ui 'ema tamasi'i.

'Oku ou 'ilo 'eni e 'uhinga 'o e
fakafalala 'eku fanau ki he 'Eiki. 'Oku
Ne 'afio'i lelei ange kinautolu 'iate au.
Kuó u ako ke 'oua te u ongo 'i ha 'isia
ki he ngaahi fili kotoa 'a 'eku fanau.
Na'a ku 'ilo mo hoku husepaniti ko
e tokoni lelei taha te ma lava 'o fai
ki he'ema tamasi'i ko e tafoki ki he
'Eiki pea falala ki Hono finangalo
mo 'Ene fale'i. ■

Fai 'e 'Eletā David B. Haight
(1906–2004)

'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

KO E HĀ HONO MAHU'INGA 'O SĪSŪ KIATE KITAUTOLU HE 'AHO NÍ?

Na'e fakanofo 'a 'Eletā Tēvita B. Heiti ko e 'Aposetolo he 'aho 8 'o Sānuai 1976, pea ngāue 'i he kōlomu ko iā 'o a'u ki he'ene mālōlō 'i he 2004. Na'á ne fai e malanga ko 'enī he konifelenisi lahi 'o e 'aho 6 'o 'Epeleli 1974, 'i he'ene hoko ko e Tokoni ki he Fakataha Alēlea 'o e Toko Hongofulu Mā Uā. Ke ma'u e fakamatala kakatō he lea faka-Pilitāniā, vakai, Ensign Mē 1974 'i he LDS.org.

Ko e Sīsū 'oku ou 'ilo'i mo tui ki aī ko Sīsū ko e Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá. Na'e fakahā mai kiate au 'a e fakamo'oni ko 'enī 'i he tāpuaki mo e mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'onī. 'Oku ou 'ilo'i ko Iá . . . ko e Tupu'anga 'o e māmaní mo e me'a kotoa 'oku 'i aī, ko hotau Fakamo'uí Ia 'oku 'ofa 'iate kitautolu tāutaha pea na'e pekia he kolosí ma'atautolu, 'okú Ne ako'i kitautolu ke 'ofa mo fa'a-fakamolemole, ko e kaungāme'a 'o e taha kotoa, ko e faifakamo'uí 'o e mahakí, ko e faifoaki 'o e nongá ki he taha kotoa 'e fanongo mo tuí.

Kuo pau ke 'oua na'a takihala 'i 'a

e tangata 'o onopōnī mei he ngaahi mo'oni 'o ono'ahó pea mo e ngaahi 'aho kimui ní—'a e ngaahi mo'oni mo e ngaahi a'usia fakalaumālie na'e hoko 'i he taimi na'e 'a'eva ai 'a e kau palōfitá mo fefolofolai mo Sisuú. Ko e hā e mahu'inga 'o Sīsū ki he kau 'aposetolo 'o e kuonga mu'á? Ko e hā hono mahu'inga kia Pitá?

'Oku pehē 'e hono tohi 'e Ma'ake 'o e ngaahi me'a na'e hoko 'i he pongi-pongi 'o e Toetu'ú, na'e fakahinohino 'a Mele Makitaline mo Mele ko e fa'ē 'a Sēmisi 'e ha [ongo 'āngelo] na'á na fetaulaki mo kinaua 'i he'ena hū ki he fonualotó, "[Mo] ō . . . 'o fakahā ki he'ene kau ākongá mo Pita" (Ma'ake 16:7). Na'e fakahinohino 'i fakahangatonu kinaua ke na fakahā kia Pita. Na'e fakato'oto'o atu 'a Pita mo Sione ki he fonualotó. Na'e hū atu 'a Pita, 'o mamata ki he tupenu līneni kuo pelu-pelú mo e holoholo na'e 'ai ki Hono fofongá. Kuo hoko 'a Pita he taimí ni ko ha fakamo'oni fakahangatonu ki he me'a ma'ongo'onga ne hokó.

Na'e malanga 'i 'e Pita 'i he 'aho 'o e Penitekosí, . . . 'a e ongoongoleleí nāunau 'iá mo fakamo'oni 'i 'a Sīsū 'o Nasaletí. Na'e mahuhuhuhu e loto 'o e kakaí pea nau fehu 'i ange, "A e kau tangata mo e kāingá, ko e hā te mau fai?" Ngāue 2:37 Pea tali 'e Pita, 'i he loloto 'o e fakamo'oni na'á ne toki ma'ú, "Fakatomala, pea mo u takitaha papitaiso 'i he huafa 'o Sīsū Kalaisí ke fakamolemole ai 'a e angahalá, pea te mou ma'u mo e foaki 'o e Laumālie Mā'oni'onī" (Ngāue 2:38). Na'e tui ha laumālie 'e toluafe pea nau papitaiso. Na'a nau ongo 'i e laumālie mo e mālohi 'o e 'Aposetolo pule hotau 'Eikí. Te tau toe veiveiua nai 'i he mahu'inga 'o Sīsū kia Pitá?

'Oku fakamālohia ma'u pē au 'e he ivi mo e kāfakafa 'o e fakamo'oni 'a Sioné. Na'e 'ikai ha teitei veiveiua. Na'á ne fakamo'oni'i: "Na'e 'i he kamata'angá 'a e Folofolá, pea na'e 'i he 'Otuá 'a e Folofolá, pea ko e 'Otuá 'a e Folofolá. . . . Na'e ngaohi 'e ia 'a e me'a kotoa pē. . . . Na'e 'iate ia 'a e mo'uí; pea ko e mo'uí ko e maama ia 'o e tangatá. Pea na'e uló 'a e māmá 'i he po'ulí; ka na'e 'ikai ma'u ia 'e he po'ulí" (Sione 1:1, 3–5). . . .

Mahalo na'a 'ikai maa'usia he'etau mahinó hono mahu'inga 'o Sīsū kia Nifai 'i he taimi na'e hā ai 'a e 'Eiki toetu'ú 'i he konitinēniti 'o e hihifó, 'o folofola ange, "Vakai, ko au ko Sīsū Kalaisi, 'a ia na'e fakamo'oni 'i he kau palōfitá 'e ha'u ki he māmaní." . . .

Pea tohi 'e Nifai, "Na'e 'alu atu 'a e fu'u kakaí, 'o nau 'ai honau nimá ki hono vakavaká, 'o nau ala ki he ngaahi mata 'i fa'o 'i hono nimá mo hono va'é" (3 Nifai 11:10, 15). . . . Ne nau 'i Hono 'aó, pea kuo nau lava ke fakamo'oni.

Ko e hā e mahu'inga 'o Sīsū ki he tamasi'i ko Siosefa Sāmítá? 'Oku fakamatala 'i e hā 'a e 'Otuá ko e Tamaí mo Sīsū Kalaisi ki he palōfita kei tamasi'i 'i hotau kuonga 'i onopōnī 'i he'ene lea pē 'a'aná 'o pehē: "Na'á ku mamata ki ha pou-maama fe'unga tonu mo hoku 'ulú, na'e lahi ange hono ngingilá 'i he la'aá. . . . 'I he nofo mai 'a e māmá 'iate aú, na'á ku sio ki he Tangata 'e toko ua, 'a ia ko hona ngingilá mo e nāunau 'oku 'ikai fa'a lava ke mafakamatala 'i, 'okú na tu'u mai 'i 'olunga 'iate au 'i he 'ataá. Na'e folofola mai 'a e toko taha kiate au, 'o ne ui au 'aki hoku hingoá, 'o ne tuhu ki he tokotahá 'o pehē—*Ko hoku 'Alo 'Ofa'angá 'eni. Fanongo kiate Ia!*" (Siosefa Sāmítá—Hisitōlia 1:16–17). . . .

Ko e 'ilo mo e ngaahi a'usia fakalaumālie kuo pau pea 'oku 'ikai fie ma'u ke mole mei he fakakaukau 'a e tangata 'o onopōnī, he ko e ngaahi fakamo'oni 'a e kau palōfita 'o ono'ahō mo onopōnī kuo 'osi lekooti ke 'aonga ki he tangatā, pea 'oku fakamo'oni 'a e kau tui 'o onopōnī ki he ngaahi mo'oni ko 'enī. Kuo pau ke fetongi 'e he tangata fakaonopōnī 'a e ngaahi me'a ta'epaú mo e veiveiua 'aki ha holi ke 'ilo lahi ange 'a Sīsū.

Ko hotau fatongia mo e faingamālie nāunau'ia ke fakamo'oni'i ma'u ai pē 'a Sīsū ko e Kalaisi. Kuo pau ke tau fakamo'oni'i ki māmani Hono tu'unga

faka'otuá, 'a Hono 'alo'i mo'oni 'i he kakanó 'i ha mātu'a fakalangi mo fakamatelie fakatou'osi. Na'e fili Ia ke ne fakahoko e misiona mahu'inga 'o e Fakafoki mai 'o e Ongongolele'i mo e Huhu'i. Na'á Ne fakahoko 'eni—na'e kalusefai Ia peá ne toe tu'u mei he fa'itoká, 'o lava ai 'a e tangata kotoa ke toetu'u tu'unga 'i he Fakalelei fakafo 'a Sisuú, 'a e mā'oni'oni mo e angahalá fakatou'osi.

'E lava ke fokotu'u 'a e taha kotoa 'i he hala ki he fakalalaka ta'engatá. Ko e taha kotoa pē 'okú ne tali Ia mo fakatomalá, 'okú ne ma'u ha fakamolemole 'o 'ene ngaahi

angahala he kuo hilí mo ha faingamālie ke ma'u 'a e hakeaki'i. "Ko au ko e halá, mo e mo'oni, pea mo e mo'uí: 'oku 'ikai ha'u ha tangata 'e taha ki he Tamai, kae 'iate au" (Sione 14:6). 'E lava nai 'e he 'atamai 'o e tangatá ke fakatupulaki ha fo'i fakakaukau 'e toe faka'eieiki ange ki he iku'anga 'o e tangatá? Ko Sīsū Kalaisi 'a e taha mahu'ingá.

Fekau'aki mo e fehu'i, "Ko e hā e mahu'inga 'o Sīsū ki he tangata 'o onopōnī?" 'Oku ou fakamo'oni 'oku mahu'inga ia 'i he me'a kotoa pē. ■

Ko e faka'ilonga leá, fakamata'i tohi lahi mo e fakamatalá na'e 'ai ke tatau.

Kuo pau ke 'oua na'a takihala'i 'a e tangata 'o onopōnī mei he ngaahi mo'oni 'o ono'ahō pea mo e ngaahi 'aho kimui ní—'a e ngaahi mo'oni mo e ngaahi a'usia fakalaumālie na'e hoko 'i he taimi na'e 'a'eva ai 'a e kau palōfita mo fefolofolai mo Sīsū.

ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai, news.lds.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo lahi ange mo e me'a 'oku hoko 'i he Siasí.

Kamata 'i 'Okatopa e Ngaahi Tefito Fo'ou ki he Faiako 'A'ahí

E kamata 'i 'Okatopa 2013 'e fakatefito e Pōpoaki Faiako 'A'ahí 'i he misiona fakalangi 'o Sīsū Kalaisí mo Hono ngaahi fatongiá mo e 'ulungāngá.

'I he'etau lau 'i he *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá*, "I he taimi na'e kei 'i māmani ai 'a Sīsū Kalaisí, na'á Ne fakahaa'i mai kiate kitautolu e founa 'oku totonu ke tau mo'ui 'aí."¹ 'I hono ako mo fakatefito 'i he ngaahi fatongia mo e 'ulungaanga 'o e Fakamo'uí, 'e ako e kau fafine 'o e Siasí ke hangē ko Iá² pea lava ke fealea'aki mo e kau fafine 'oku nau tokoni'í e founa 'e lava ke takiekina ai 'e he ngaahi akonaki mo e sippinga 'o e Fakamo'uí 'enua mo'uí.

Ne fakahaa'i mai 'e he 'Eikí e founa 'o e ngāue tokoni—founa 'o e tauhí, fakamālohiá mo e feako-'akí. Na'á Ne ngāue tokoni ki he fakafō'ituituí, 'o fakahoko tautautokotaha.³ Ko e Faiako 'A'ahí ko hotau

faingamālie ke muimui 'i He'ene sippingá.

Na'e fakamo'oni 'a Palesiteni Henelí B. 'Aealingi, ko ha tokoni 'i he Kau Palesitenisí 'Uluakí, "ko e faiako 'a'ahí ko ha kongā ia e palani 'a e 'Eikí ke tokoni'í e kakai kotoa pē 'i he māmani. . . . Na'á Ne fokotu'u ha sippinga."⁴ 'I he'etau hoko ko e kau faiako 'a'ahí, 'oku tau toe manatu ki he akonaki 'a Palesiteni Tōmasi S. Monisoni: "Ko e to'ukupu kitautolu 'o e 'Eikí 'i he funga 'o e māmani kuo fekau'i mai ke tau tokoni'í mo hiki hake 'Ene fānaú. 'Okú Ne fakafalala mai kiate kitautolu takitaha."⁵ ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue 'a e Fine'ofá* (2011), 121.
2. Vakai, Molonai 7:48.
3. Vakai, *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 121; *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'í 'o e Siasí*, 9.5.
4. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 127.
5. *Ngaahi 'Ofefine 'i Hoku Pule'angá*, 130.

Lekooti 'eni 'e Taha Piona 'i he FamilySearch

Fai 'e R. Scott Lloyd

Ongoongo 'o e Siasí

Kuo a'u hono fakahokohoko fakamotu'alea (faka'ilekitulōnika) 'e he kau ngāue'ofa 'i he māmani e ngaahi lekooti hisitōlia fakafāmilī lahi 'o e Siasí ki ha makamaile 'i he 'aho 19 'o 'Epeleli 2013. 'I he 'aho ko iá ne a'u 'o taha piona e lekooti ne tānaki atu ki he uepisaiti FamilySearch ke fai mei ai ha fekumí 'i ha ta'u nai pē 'e fitu.

'Oku fakamātoato hono 'omai pe fakahokohoko fakamotu'ala 'e he kau ngāue'ofá talu mei he 1978 e ngaahi lekōtí, ka 'i Sepitema 2006 ne kamata 'e he Potungāue Hisitōlia Fakafāmilī ha ngāue lahi 'i hono fakafāfé'i ha taha 'i ha feitu'u pē ke hū ki he saiti pea lesisita ke kau 'i he ngāue fakahokohoko fakamotu'aleá.

'Oku fakamatala 'i he saiti FamilySearch 'o pehē, "'Oku ma'u e kongā lahi 'o e fakamatalá mei ha ngaahi maikolofilimi 'e 2.4 miliona kuo tānaki 'oku 'i ai ha ngaahi tā 'o ha fakamatala fakahisitōlia mei he ngaahi fonua mo ha feitu'u 'e 110. "'Oku kau 'i he ngaahi fakamatalá e lekooti lau kakaí, tohi ta'u mo e tohi mate, laiseni mali, ngaahi lekooti e tau malu'í fonuá mo e ngaahi kekelé, mo e ngaahi lekooti mahu'inga kehe 'oku tauhi fakalotofonua, fakavahe mo fakafonua 'e he pule'angá." ■

© RI

PAITĀ 'A JEFFREY D. ALLRED

Ko e Talaange 'e 'Eletā Peuli ki he Kau Faka'osi Akó ke Tauhi ke Palanisi 'Enau Mo'uí

Ko e lea 'a 'Eletā L. Tom Perry 'o e Kōlomu e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i ha polokalama faka'osi ako 'i he 'Univēsi Pilihihami 'longi 'i Polovó, 'Iutā, USA, 'i 'Epeleli 2013. Na'á ne lea ki he fie ma'u ke palanisi e mo'uí mo fakamamafa'i e fie ma'u ke 'i ai ha taimi ma'á e fāmilí, ngāuē, akó, ngāue tokoní, taimi ma'á ta pea tautautefito ki he ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí.

Na'á ne akonaki ki he kau 'osi mei he akó ke mo'ui fakapoto-poto. Na'á ne pehē, "Ko e taha 'o e ngaahi lēsoni mahu'inga taha te mou akó ko e malu mo e nonga 'oku ma'u mei he mo'ui fakatatau ki he me'a 'okú te ma'ú."

Na'á ne toe fakamamafa'i e mahu'inga 'o hono fokotu'u ha 'api 'oku fakatefito 'ia Kalaisi. Na'á ne pehē, "Oku totonu ke hoko e lotu faka'ahó mo e ako folofolá ko ha kongá 'o e 'api Siasi kotoa pē. 'Ai e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisí ko ha kongá mahu'inga mo longomo'ui 'o ho'omou mo'uí."

'A'ahi 'a 'Eletā Nalesoni ki he 'Ēlia 'Ēsia Noaté

Mei he 'aho 23 Fēpueli ki he 'aho 3 Mā'asi 2013, ne 'a'ahi ai 'a 'Eletā Russell M. Nelson 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ki he 'Ēlia 'Ēsia Noaté. Ne pehē 'e 'Eletā Nelson, 'e tatau ai pē pe ko fē feitu'u 'e 'alu ki ai 'i he māmaní, 'oku tatau pē 'ene pōpoakí. Na'á ne talaange ki he kāingalotu 'i he 'ēliá, "'oku tau 'i heni ke akó'i mo fakamo'oni ki he 'Eiki ko Sīsū Kalaisí mo 'Ene ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. "Ko 'etau pōpoakí ko e pōpoakí 'o e melino mo e fiefia, mo hono fakamālohia e fāmilí, vāofi e husepānití mo e uaifí, fānaú ki he'ena mātu'á pea mo e kakaí ki he'enua ngaahi kuí . . . ke nau lava 'o fiefia kotoa 'i he mo'ui ta'engata he 'ao 'o e 'Otuá hili 'enua fononga 'i he māmaní."

Tānaki atu ki he'ene fakataha mo e kau taki lakanga fakataula-eikí mo e kau mēmipa 'i he 'ēliá mo ha vahefonua makehe ma'á e kau tau malu'i fonua 'i 'Okinauá, ne toe fakataha foki 'a 'Eletā Nalesoni mo e ongo fakafofonga pulé'anga 'i Siapani.

Mei Fai e Konifelenisí

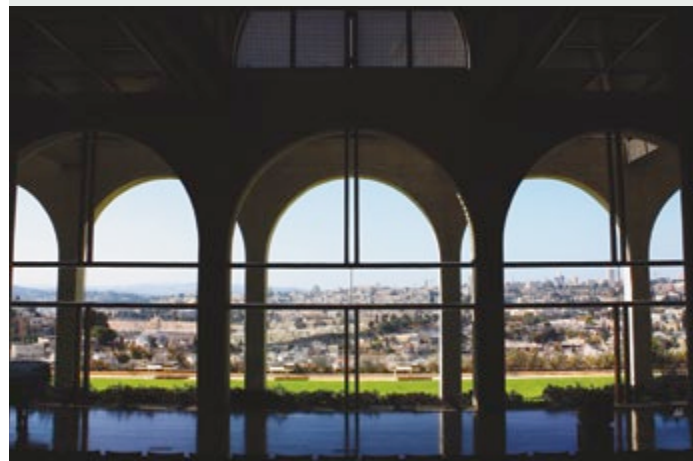
Kuo toe mei fakahoko e konifelenisi lahi, ko e taimi 'oku vahevahe ai e kau taki 'o e Siasí mo e kāingalotú e folofola 'a e 'Eikí. Hangē ko e folofola 'a e 'Eikí, "Neongo pē ko e fai ia 'i hoku le'ó pē 'o'okú pe 'i he le'ó 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē" (T&F 1:38). Ko ha a'usia 'eni mei he konifelenisi lahi 'o 'Epeleli 2013:

Konifelenisi 'i he Tahi 'o Kāleli

Ne fakatahataha mai ha e toko 60 nai mei he Senitā 'o e 'Univēsi Pilihihami 'longi 'i Selusalemá Kí he Ako ki he Hahake Ofi Maí (Near Eastern Studies) ki he matāfanga 'o e Tahi Kāleli 'i 'Epeleli kuo'osí ke mamata'i e fakataha 'o e pongipongi Sāpate 'o e konifelenisi lahi. Ne hulu'i e fakamfola 'Initaneti fakahangatonu 'o e fakatahá 'i ha holisi 'o ha kí'i fale tuku'anga me'a ne kí'i mama'o sí'i pē mei he vaí. Ne 'i Kāleli e kau akó ko e kongá 'o ha 'a'ahi 'aho 'e 10 ki he feitu'ú ni. Ne nau fakatokanga'i mo fakamālo'ia e makehe 'o e me'a ne hokó.

Ne pehē 'e Seni Simifisoni, ko e taha 'o e kau akó ne fakafo "ke fakahinohino'i 'e he kau palōfita mo e 'aposetolo 'o onopōni lolotonga 'ete fakakaukauloto ki hono fakahinohino'i 'e Kalaisi Tonu e kau 'aposetolo 'o ono'ahó 'i he matāfanga tatau." ■

Vakai mei he Senitā BYU Selusalemá.

© PRI

ko 'eku Ngaahi Lotu *o e* Fakafeta'í

*Na'á ku ongo'i 'i
he'ema faingata'a'ia
fakapa'angá, na'e
lahi 'a e ngaahi
fiema'u ke ma
lotuá. 'E lava nai
ke tukutaha pē 'eku
ngaahi lotú 'i he
fakahounga'í?*

Fai 'e Christie Skrinak

Na'á ku fakatau mo hoku husepānití 'i he ngaahi ta'u kuo hilí ha 'api ne ma sai'ia ai peá ma fakamoleki ha taimi mo ha pa'anga lahi ke fakalelei'i. 'Osi mei ai ha māhina 'e hongofulu mā valu, kuo tū'ulu e tu'unga faka'ekonōmiká. Na'e pau ke ma fakamoleki 'ema pa'anga na'e faingata'a hono ngāue'í ki he mōkesi lahi pea mo ha ngaahi fakamole ta'e amanekina lahi.

Ne 'osi atu ha ngaahi māhina 'o e faingata'a mo e faingata'a'ia fakapa'anga. Peá ma fetaulaki mo ha māhina ne fu'u faingata'a 'i he monomono 'o e 'apí mo e ngaahi 'o e me'alelé, mo'ua fakafaito'ó, pea toe holoki mo e vahé. Ne pulia vave 'ema ki'i pa'anga na'e fakahuú.

'Oku ou manatu'i 'eku lotu 'o toutou kole mo kole 'a e ngaahi me'a ne ma fie ma'ú. 'I he lōmekina au 'e he lotu mafasiá, ne faingata'a kiate au ke tauhi fakalelei 'ema fānaú mo e ngaahi fie ma'u homa fāmilí 'i he'eku faka'au ke mamahi mo lotu fo'í. Ka, na'á ku kei lotu pē, 'o kolea ha fakafiemālie he na'á ku 'ilo ko e fakama'unga pē 'eni 'okú ne ta'ofi au mei he tō 'o mama'o atu ki he fakapo'ulí.

Hili ha ngaahi māhina 'o 'eku lotua ha tokoní, na'á ku kamata fakakaukau'i leva ha ngaahi founga ke lotu tāuma'u ange ai. Na'e 'omi 'e he Laumālié ki he'eku fakakaukau'i ha fale'i mei he kau taki lakanga fakataula'eikí mo e folofolá 'okú ne ako'i hono mahu'inga 'o e fakahaa'i e fakafeta'i ki he Tamai Hēvaní. Na'e tokoni e ngaahi ue'i ko 'ení ke u fakatokanga'i na'e fie ma'u ke u fakahaa'i ha fakafeta'i lahi ange ki hoku ngaahi tāpuakí kae si'i 'eku kole 'a e ngaahi me'a 'oku ou fie ma'u mo hoku fāmilí. Na'á ku pehē ke u 'ahi'ahi 'i ha uike 'e taha ke tuku 'eku ngaahi kole faka'ahó kae fakahaa'i pē ha fakafeta'i 'i he'eku ngaahi lotú.

Na'e faingata'a. Na'á ku ongo'i na'e lahi e ngaahi fiema'u hoku fāmilí. Na'á ku ongo'i 'o hangē kuó u li'aki hoku fāmilí 'i he 'ikai ke u kole 'a e ngaahi tāpuaki 'oku mau mātu'aki fie ma'ú. 'E tāpuaki'i fēfē au 'e he 'Eikí 'i he 'ikai ke u kolé?

Neongo 'eku tailiili fekau'aki mo iá, ka na'á ku 'ahi'ahi. Na'e 'ikai hano taimi kuó u fakatokanga'i 'eku ngaahi lotú 'oku 'ikai ko ha ngaahi kole angamaheni. Na'á ku toe ma'u e malava ko ia ke fakatokanga'i e ngaahi fiema'u 'a e ni'ihī kehē pea sio fakalaka atu 'i he'eku ngaahi palopalemá ki he ngaahi tāpuaki na'á ku kei ma'ú. Na'e tohoaki'i au 'e he'eku lotu fakafeta'í ke u ofi ange ki he Fakamo'uí, 'o ne fakafiemālie'i au 'i ha ngaahi founga na'e 'ikai ke u mei toe ma'ú.

Na'e ake ma'u mai pē ha potufofolola ki he'eku fakakaukau: "Kapau 'oku fakakofu pehē 'e he 'Otuá 'a e mo'huku 'o e ngoué, 'a ia 'oku 'i ai he 'ahó ni, kae li ki he

ngoto'umú 'apongipongí, pea 'e 'ikai lahi hake 'ene fie fakakofu'i 'a kimoutolú, 'a kimoutolu 'oku si'i ho'omou tuí?" Mātiu 6:30 Na'e fakaloto-mā'ulalo'i au 'e he potufofololá ni 'i he'eku hoku atu ke lotú. Na'á ku ako lahi ange 'i he lotu fakafeta'í ki he lotu fakatōkilalo mo'oní.

'I he fakalau atu 'a e ngaahi uiké, ne liliu 'eku ngaahi lotú mei he "'Oku ou fakafeta'i atu 'i he me'akaí, valá, mo e falé" ki he "'Oku ou fakafeta'i ki Ho'o 'Afió 'i he fāmilī kuó Ke malu'i mo tauhi fakalelei, pea mo e malu'i 'oku kei fai 'e he 'Afioná kiate kimautolú. 'Oku ou fakafeta'i atu 'i he ngaahi me'a 'e tāpuaki'i 'aki kimautolu 'e he 'Afioná." 'Oku ou toe manatu'i foki 'eku lotu, "'Oku ou fakafeta'i atu 'i he'emaui fakafalala ki he 'Afioná, 'i Ho'o tokanga'i kimautolú, pea mo e hala 'oku teuteu 'e he 'Afioná ke mau hao ai mei he pōpulá, pe ko e hā pē." Na'e a'u ki ha tu'unga ne 'ikai kei hoku 'eku ngaahi lotú ko ha lotu 'o e fakafeta'i, mo e lotu fakatōkilalo pē, ka ko ha lotu 'o e tui foki. Na'e 'ikai ke u kole ha ngaahi tāpuaki, ka na'á ku fakahaa'i 'eku tui 'e tokonaki 'a e 'Eikí ma'amautolu, pea na'e tupulekina lahi fau 'eku tuí.

Na'e fa'a 'alu 'eku fakakaukau'i he lolotonga 'o e ngaahi lotu ko 'ení, ki he feilaulau 'a e kau 'uluaki Kāingalotú, peá u fa'a fehu'i kiate au pe ko e hā 'a e me'a te u fie feilaulau'i. Ne 'osi atu ha ngaahi 'aho si'i, peá ma tu'uaki fakatau leva homa 'apí. Na'e mātu'aki tōlalo 'a e tu'unga 'o e fakataukelekelé, ka ne ma monū'ia ke fakatau homa 'apí. Neongo ne ma mole lahi—'o hangē ko 'ema 'amanakí—ka kuo 'i ha tu'unga homaui fāmilí ke kamata langa ha fakava'e fakatu'asino mālohi ange.

Ka, 'oku 'ikai ko hono fakatau homaui 'apí 'i he taimi faingata'a peheé 'a e mana 'oku ou 'alu mo ia 'i he me'a ko 'eni ne hokó. Ko e maná 'a e tui na'á ku fakatupulakí pea mo e mahino na'á ku ma'ú. Na'e pehē 'e Palesiteni Sēmisi E. Fausi (1920–2007), Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, ko e fakafeta'í ko ha "tefito'i mo'oni fakahaofi."¹

Te u pehē na'á ku a'usia 'i he fa'ahinga me'a na'á ne fakamatala'í, 'i he taimi na'á ku liliu ai hoku lotó mo 'eku ngaahi lotú ki he Tamai Hēvaní, 'o ma'u ha fakafiemālie, nonga, mo ha fakahinohinó. 'Oku fakatupu 'e he'eku fakamo'oni fo'ou ne toki ma'u ki he fakafeta'í 'a e lotu fakatōkilaló, pea 'oku poupu'i 'e he lotu fakatōkilaló 'a e tuí, pea 'oku 'omai 'e he tuí 'a e ngaahi maná. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Nevata, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, James E. Faust, "Gratitude as a Saving Principle," *Ensign*, Mē 1990, 85–87.

Fai 'e 'Eletā
Jeffrey R. Holland
'O e Kōlomu 'o e Kau
'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

Ko e Fakamaau Totonu mo e

'Oku ou 'ilo te tau toe fakataha mo e Fakamo'uí, pea kapau 'oku tau tauhi faivelenga kiate Ia, te tau tu'u tau 'atāina—ta'e-pule'i mo 'ikai fakaongosia—pea te tau fakatokanga 'i 'i he ngaahi matakafo 'i Hono sinó ha me'a fekau 'aki mo 'Ene pōpula mo e takipōpula pea mo e feilaulau 'o 'Ene pekia ma 'atautolú.

‘Alo‘ofa ‘a e ‘Otuá

Na'e kehe ia mei ha toe fa'ahinga tñaki tu'unga pe kãtoanga ma'u mata'itohi kuó u kau ai. Na'e toko 44 e kau faka'osi akó, ko e kau tangata kotoa. Na'e 'ikai ke nau tui e ngaahi pulupulu pe tatã pe teunga fakaako angamahení. Na'a nau takitaha tui ha sote lanu pulũ mo ha talausese lanu pulũ fakapõpõ'uli.

Na'e 'ikai fakahoko 'a e kãtoangã 'i ha fale va'inga pe 'i ha mala'e va'inga pe 'i ha fale fakataha'anga faka'ofa'ofa. Na'e fakahoko pẽ 'i ha ki'i falelotu ne faka'aonga'i 'e ha ngaahi siasi kehekehe 'i he 'Api-põpula Fakasiteiti 'o 'Iutaá. Kuo fakakakato 'e he kalaisi 'oku nau 'osí ha ako ta'u taha 'o e Tohi Tapú, 'a ia na'e fakalele 'e he Siasi 'o Sisũ Kalaisi 'o e Kau Mã'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní ka na'e faka'atã ki ha taha pẽ na'e fie kau ai.

Na'e fai 'a e fualotú 'e ha talavou na'e hangẽ pẽ ha tamasi'i kei si'i. Na'e mate he manavaheé, ka na'á ne lotu 'aki hono lotó. Na'e ngãue põpula ia 'i he ta'u 'e 10 pe a'u ki ha'ane mate 'i he hia ko e kaiha'a fakamãlohi 'aki ha me'atau. Na'e fai 'a e lotu tukú 'e ha tangata na'e ta'u 45 pe 50 nai na'e lava ke tamai'aki 'e ha taha. Na'e ngãue põpula ia ki he mate ki ha fakapõ 'i he tu'unga fika uá.

Na'e 'i ai ha talavou na'e 'osi tukuange mei 'api põpulã na'e toe foki mai ke ma'u 'ene tohi fakamo'oni'oni pea mo fakalotolahi'i hono kaungã ngãue. Na'á ne pehẽ, "Kau tangata, ko e anga e fakakaukau 'i 'api-põpulã 'oku kovi 'aupito. 'Oku toe lelei ange mo'oni 'a tu'a. Feinga ke ke manatu 'i ia." Pea tafoki leva kiate kinautolu mei tu'á, ki he ngaahi kaungãme'a mo e ngaahi fãfãmi ne õ maí, 'o pehẽ ange, "Oku hoko e kakai ko kimoutolú ko ha maama 'i ha potu fakapo'uli. Ka ne ta'e-oua e 'ofa hangẽ ko ho'omou 'ofá, he 'ikai ke mau lava 'o mavahe mei he feitu'u 'oku mau 'i aí ki he feitu'u 'oku fie ma'u ke mau 'i aí."

Na'e pehẽ 'e he taha põpula na'á ne tatakí 'i he 'osi 'a e polokalamã, 'i ha le'o tetetete mo fakapetetangi, "Ko e me'a fakatupu 'amanaki lelei taha 'eni homau ta'ú. 'Oku laka ange ia 'i he Kilisimasí. 'Oku laka ange ia 'i he 'Aho Fakafeta'i. Pea 'oku toe laka ange ia 'i he Sãpate Fa'eé. 'Oku laka ange iã koe'uhí he kuo fakamãma'i kimautilu, pea ko e me'a ofi taha ia ki he tau'atãiná te mau ala a'u ki aí."

Pea songo leva 'a e ngaahi matapaá 'i he tu'á hoku uaifí pea mo au. Na'á ma foki 'i he põ ko iã ki 'api, pea te u talaatu na'e 'ikai

Tuku ke tau ō ki he feitu'u 'o e loto fakatomalá—ki he pīsopé pe ki he 'Eikí pe kiate kinautolu ne tau fakalotomamahi'i pe ko kinautolu ne nau fakamamahi'i kitautolú.

ke u lava 'o mohe. Na'e 'ikai toe mavahe e a'usia ko iá 'iate au. 'I he ngaahi houa hengihengi 'o e pongipongi ko iá, na'á ku ma'u ha ngaahi ongo mo ha ngaahi fakakaukau pea mo ha tali ki he tukupōpulá mo e tau'atāiná (pea mo 'enau fekau'aki mo e fakamāma'i pea mo e 'ofá) na'e te'eki ke u ma'u ki mu'a.

Ko e Fakamaau Totonu 'a e 'Otuá

Ko ha ongo 'e taha na'á ku ma'u he pō ko iá ko e 'Otuá 'oku fakamaau totonu. Na'e pehē 'e 'Alamā: “Okú ke mahalo koā 'oku to'o 'e he 'alo'ofá 'a e fakamaau totonú? 'Oku ou pehē kiate koe, 'Ikai; na'a mo ha momo'i me'a. Kapau 'e pehē, he 'ikai toe 'Otua 'a e 'Otuá ia” ('Alamā 42:25). Na'e pehē 'e he 'Apo-setolo ko Paulá ki he kakai Kalētiá, “Oua na'a kākaa'i 'a kimoutolu; 'oku 'ikai fa'a kākaa'i 'a e 'Otuá: he ko ia 'oku tūtuu'i 'e he tangatá, ko ia te ne utú foki” (Kalētia 6:7).

Ko e taha e ngaahi fakakaukau ne ha'u kiate aú, na'e 'uhinga 'a Paulá 'oku tau utu fakatatau mo 'etau ngāuē. Na'e toe ha'u kiate au, kapau 'oku tau tūtuu'i ha 'akau talatala, 'oku 'ikai totonu ke tau palani 'e ma'u ha fuamelie. Ka tau ka tūtuu'i 'a e tāufehi'á, 'oua te tau 'amanaki 'e ma'u ha 'ofa 'oku lahi. 'Oku tau toe ma'u pē 'a e fa'ahinga me'a 'oku tau tūtuu'i.

Pea ne toe ha'u mo ha fakakaukau 'e taha 'i he'eku manatu'i e kau tangata teunga lanu puluú: ko e me'a kehe pē 'a e utu fakatatau mo 'etau ngāuē, ka 'oku hangē 'oku tau utu ma'u pē ha me'a 'oku toe lahi angé. 'Oku tau tūtuu'i ha ki'i 'akau talatala si'i, ka 'oku tau utu ha 'akau talatala 'oku lahi—'o lau-lau ta'u, ha ngaahi vao 'akau mo ha ngaahi va'a lalahi. He 'ikai ke tau teitei lava 'o hao mei ai kae 'oua kuo tau tu'usi. Kapau 'oku tau tūtuu'i ha ki'i tāufehi'a, he 'ikai ke tau fakatokanga'i e vave 'etau utu e tāufehi'a lahi—'oku 'āfa'āfa mo fakautuutu mo fakalili'a pea faka'osi 'aki ha tāufehi'a fakalilifu.

Pea ko hono fakaikú, na'á ku fakatokanga'i ko 'eku 'uluaki fakakaukau—'oku fakamaau totonu 'a e 'Otuá—na'e 'ikai fu'u fakamamahi fēfē 'o hangē ko 'ene ongó. Neongo pe ko e hā ha'ane ongo fakailifia

'a 'etau faingahala kotoá, neongo pe ko e hā 'ene ongo fakailifia 'ete fakakaukau ki ha 'Otua fakamaau totonú, 'oku toe fakalilifu mo fakailifia ange ke te fakakaukau ki ha 'Otua 'oku ta'e-fakamaau totonu.

Ko ha tefito'i mo'oni 'o e tokäteline 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'a e pau ke tau 'ilo 'oku fakamaau totonu 'a e 'Otuá kae lava ke tau laka ki mu'á. Ko e taha 'o e ngaahi natula 'o e 'Otuá 'a e fakamaau totonú, pea na'e 'ikai ke tau mei ma'u ha tui—koe'uhí ko e ilifía—ke mo'ui angatonu pe 'ofa lelei ange pe ke fakatomala vave ange ka ne ta'e-oua 'etau fakakaukau 'e 'aonga kiate kitautolu 'a e fakamaau totonú, kapau ne tau fakakaukau 'e liliu 'e he 'Otuá Hono finangaló 'o pehē 'oku toe 'i ai ha ngaahi tu'utu'uni kehe.¹ Koe'uhí 'oku tau 'ilo 'oku fakamaau totonu 'a e 'Otuá pea he 'ikai toe hoko ko ha 'Otua kapau na'e 'ikai ke peheé, 'oku tau ma'u ai ha tui ke laka atu, 'i he 'ilo'i he 'ikai ke tau hoko ko ha kau fuahia 'o ha 'aho fakaveiveiua pe ta'epau pe kovi pe ko ha hua ta'eoli. 'Oku fakalotolahi 'aupito 'a e fakamahino ko iá.

Ko e 'Alo'ofa 'a e 'Otuá

Ne u toe ma'u mo ha fakakaukau 'e taha. Na'e hounga lahi kiate au 'a e 'Otua mo'oni 'a e 'Otuá, he kuo pau ke hoko ai ko ha 'Otua 'alo'ofa foki. 'I he 'Alamā 42, hili hono fakapapau'i 'e 'Alamā kia Kolianitoni kuo pau ke fakamaau totonu 'a e 'Otuá, na'á ne fakahā ange kuo pau ke 'alo'ofa foki 'a e 'Otua tatau pē ko iá, pea 'e ma'u 'e he 'alo'ofá 'a e fa'ahinga 'oku *loto fakatomalá*. Ka, na'e kehe kiate au 'a e fo'i fakakaukau ko iá koe'uhí he na'á ku toki foki mei 'api pōpula. Na'e 'omi 'e he fo'i fakakaukau ni ha fakalotolahi: 'E lava ke ma'u 'e he 'alo'ofá 'a e kau loto fakatomalá. Na'á ku pehē leva kapau ko ha me'a pau ke ō 'a e kau tangata ko iá ki 'api pōpula kae 'aonga 'a e me'afuaki 'o e 'alo'ofá—pea kapau ko 'enau ō ki aí, te nau ma'u ai 'a e ongoongolelei 'o Sīsū Kalaisi pe ngaahi folofolá pe Fakalelei—pea ta 'oku 'aonga honau tukupōpulá.

Ko ia, tuku ke tau ō ki he feitu'u 'o e loto fakatomalá—ki he pīsopé pe ki he 'Eikí

*Kapau 'oku tau tūtūu'i ha 'akau tala-
tala, 'oku 'ikai totonu ke tau palani 'e
ma'u ha fuamelie. Ka tau ka tūtūu'i 'a e
tāufehi'á, 'oua te tau 'amanaki 'e ma'u
ha 'ofa 'oku lahi. 'Oku tau toe ma'u pē
'a e fa'ahinga me'a 'oku tau tūtū'í.*

pe kiate kinautolu ne tau fakalotomama-
hi'í pe ko kinautolu ne nau fakamamahi'i
kitautolú. Te u pehē, 'oku 'i ai hotau fanga
ki'i 'api-pōpula, takatakai 'iate kitautolu.
Kapau ko e ō ki á ko e me'a ia te ne 'ai ke
tau fakatomala mo'oni ai mo tau lava ai 'o
'ekea 'a e me'afuaki 'o e 'alo'ofá, ta kuo pau
ke tau fai ia.

'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai faingofua ke toe
foki 'o fakalelei'i mo kamata fo'ou, ka 'oku
ou tui 'aki hoku lotó kotoa 'oku faingofua
mo fakafiemālie lahi ange ke kamata fo'ou 'i
ha'ate hoko atu mo feinga ke tui he 'ikai tō
mai 'a e fakamaau totonú.

Na'e pehē 'e ha poto Pilitānia 'oku ou
sai'ia ai: "Oku 'ikai ke u tui 'e 'auha 'a e taha
kotoa 'oku fili ki he ngaahi hala 'oku halá; ka
'oku kau 'i honau fakahaofi 'a e toe fakafoki
mai ki he hala totonú. Ko ha me'a [fakafika]
ne [tānaki hala'í], 'e lava pē 'o fakatonutonu:
kae 'aki pē ha'o toe foki kae 'oua kuó ke
ma'u 'a e fehālákí peá ke [toe] fika 'i fo'ou mei
ai, ka 'oku 'ikai ko e *hoko atu pē*. 'E lava pē
ke fakalelei'i 'a e koví, ka he 'ikai 'tupulaki'
pē 'iate ia ko ha lelei. 'Oku 'ikai fakamo'ui
ia 'e he lōloa 'o e taimí. Kuo pau ke veteki
'a e koví."²

Ko ia, ko e 'Otuá 'oku fakamaau totonu,
"oku ma'u 'e he 'alo'ofá 'a e fa'ahinga 'oku
loto fakatomalá" ('Alamā 42:23), pea 'e lava
ke fakalelei'i 'a e koví.

Ko e Fie ma'u ke Fakatomalá

Ko e fakakaukau faka'osi mo fungani na'á
ku ma'ú, mahalo na'e tokoni ke mahino kiate
au e me'a na'e te'eki teitei mahino mo'oni
kiate aú. Ko e 'uhinga ia na'e folofola 'aki ai
'e he 'Eikí 'i he to'utangata kotoa, pea ki he
kuonga fakakosipeli kotoa, 'i he kamata'angá
pē, e ngaahi tokāteline 'o e kuonga faka-
kosipeli ko 'ení: "Oua 'e lea'aki ha me'a ka
ko e fakatomalá pē ki he to'utangatá ni; tauhi
'eku ngaahi fekaú" (T&F 6:9). Ne hoko ia ko
ha fo'i fakakaukau mo ha veesi lelei, 'aonga,
pea mo ongo kiate au. Na'á ku fakatokanga'i
ta na'e te'eki teitei mahino kiate au kimu'a
'oku 'ikai mo ha toe founa ka ko e faka-
tomalá pē.

Kapau 'okú ke tatau mo e kakai fakamate-
lie kehé, 'oku 'i ai ha ngaahi tafa'aki 'oku fie
ma'u ke vete koe mei ai, 'oku 'i ai ha ngaahi
ha'i pe ngaahi ha'isia fakalaumālie 'e lava
ke fakatau'atāina'i koe mei ai, pea 'oku 'i ai
ha'o ngaahi angahala te ke lava 'o fakatomala

mei ai. Tuku mu'a ke u to'o mai ha sīpinga 'e taha: ko e pōpula 'o e ta'e-iló.

Ko e me'a 'oku hangē kiate au ko e pōpula taupotu taha 'o 'etau mo'uí ko e 'ikai fe'unga e 'iló. 'Oku tau 'ilo ha fanga ki'i me'a 'i he kamata'anga 'etau mo'uí. Ko e ua 'o kinautolu ko e "Oku fakaiku 'a e ta'e-iló ki he fiefia mo'oní" mo e "He 'ikai uesia au 'e he me'a 'oku 'ikai ke u 'iló." Tuku ke u fakamamafa'i atu 'aki e ivi kotoa 'oku ou ma'ú he 'ikai ha me'a te ne uesia lahi *ange* koe ka ko e me'a 'oku 'ikai ke ke 'ilo'í. 'Oku ou tui 'e tukuaki'i kিতautolu 'i he pōpula 'oku tau fakatupú pea te tau ngāue'i ha ngaahi tautea 'i he mo'uí ni pe ko e mo'ui kaha'ú 'i he me'a ne 'ikai ke tau akó.

'Oku tau ako 'i he ngaahi tokāteline 'o 'etau tui fakalotú he 'ikai lava 'o fakamo'ui kিতautolu 'i he ta'e-iló (vakai, T&F 131:6), pea ko ia 'oku tau ako 'i he mo'ui ní te tau toe tu'u mo ia 'i he toetu'ú (vakai, T&F 130:18), pea te tau ma'u ha tu'unga lelei ange 'i he maama kaha'ú kapau 'oku lahi 'etau 'iló (vakai, T&F 130:19), pea 'oku fakamo'ui kিতautolu 'o fakatatau mo e me'a ne tau akó,³ pea 'oku si'aki 'e he māmá mo e mo'oní

'a e tokotaha angakoví (vakai, T&F 93:37), pea ko e nāunau 'o e 'Otuá ko e poto (vakai, T&F 93:36), pea pehē atu ai pē. 'I ha taimi 'e taha he konga ki mu'a 'o e kuonga fakakosipeli ko 'ení, na'e tautea ai 'a e Siasí, fakakātoa. 'Oku pehē 'e he 'Eikí 'i he vahe 84 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá:

"Pea ko 'eni 'oku ou fai kiate kimoutolu ha fekau ke mou vakai telia 'a kimoutolu, ke mou tokanga faivelenga ki he *ngaahi folofola* 'o e mo'ui ta'engatá.

"He kuo pau ke mou mo'ui 'o fakatatau ki he *folofola* kotoa pē 'oku 'alu atu mei he fofonga 'o e 'Otuá.

"He ko e *folofola* 'a e 'Eikí ko e mo'oní ia, pea 'ilonga 'a e mo'oní ko e māmá ia, pea 'ilonga ha maama, ko e Laumālié ia, 'io, 'a e Laumālie 'o Sīsū Kalaisí" (veesi 43–45; tānaki atu 'a e fakamamafa'í).

Ko e kamata'anga 'o e hū kakato ki he 'ao 'o e 'Eiki ko Sīsū Kalaisí 'oku 'ave kিতautolu ki ai 'e he vahe 84, ko e *folofolá*.

Na'e fakahā 'e he 'Eikí 'i He'ene ngāue fakalotú, "Kapau 'oku mou nofo 'iate au, pea nofo 'eku *ngaahi leā* 'iate kimoutolu, te mou kole 'a ia te mou loto ki aí, pea 'e fai ia kiate kimoutolu" (Sione 15:7; tānaki atu 'a e fakamamafa'í).

'Oku ou 'ilo 'oku 'ikai faingofua ke fakafoki 'o toe kamata mo fakahoko ha kamata fo'ou, ka 'oku ou tui 'aki hoku lotó kotoa 'oku faingofua mo mahino ange 'ene fakafiemālie ke kamata fo'ou 'i ha'ate hoko atu mo feinga ke tui he 'ikai hoko mai 'a e fakamaau totonú.

Ko Hono Mahu'inga 'o e Tau'atāina

Kapau ne tau fili ha kaveinga ki he'etau mo'uí—'a e mo'ui 'oku tau 'ilo he taimi ní, kae 'ikai ko hotau kuo hili 'i he mo'ui ki mu'a 'i he māmaní pea 'oku 'ikai ko ia 'oku toka mei mu'á—ko e kaveinga ko iá kuo pau ko ha me'a 'oku fekau'aki mo e fekumi ki he tau'atāina mo'oní. 'Oku tau 'ilo ko ha konga mahu'inga 'o e Fakataha lahi 'i he Langí na'e fakamoleki ia ki hono ako'i 'o kitautolu 'i he founa ke tau fakalakalaka ai ki he tau'atāina kakató. Ko e founa 'a e Tamái ko e tau'atāina pea mo e filí—ko e tau'atāina ke 'i ai ha fehālaaki kae taupotu tahá ko e tau'atāina ke ikuná. Ko e ngaahi malu'i kotoa ne ala lavá pea mo e ngaahi mālohi kotoa 'o e 'univēsí na'e 'omai ke nau fakapapau'i 'etau tau'atāina ke filí pea mo tau foki ki hotau 'api fakasilesitiale. 'Oku kau 'i he ngaahi malu'i ko 'ení 'a e kakato 'o e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei pea mo e Fakalelei 'a e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí.

'Oku tau foua mo'oni ha nofopōpula mo ha pilisone 'i he taimi 'oku 'ikai ke tau tau'atāina aí. Na'á ku mei faka'ānaua pehē ange mai na'e tukupōpula au 'i ha konga 'o 'eku mo'uí koe'uhí ke u lava 'o 'ai 'a e fakamatala ko 'ení ke mātu'aki ongo. Pehē ange mai na'á ku lava 'o lea hangē ko Pitá pe Paulá mo 'ai 'a e kau 'āngeló ke nau omi 'o faka'ohovale'i 'a e kau le'ó mo fakaava 'a e ngaahi matapā 'o e pilisone (vakai, Ngāue 12:5–11; vakai foki, 16:25–26) pe hangē ko 'Alamā mo 'Amulekí mo 'ai 'a e ngaahi holisi 'o e pilisone ke holafa (vakai, 'Alamā 14:23–29) pe hangē ko Siosefa Sāmitá, na'á ne lava 'o hiki 'a e me'a 'oku mahalo ko e fakamatala fakafolofola lelei taha ia hotau kuonga fakakosipelí, 'i he 'elito mo e uho 'o ha ki'i pilisone 'uli, fakamamahi mo fakata'eoli (vakai, T&F 121–23). 'Oku tau fakafeta'i ki he 'Otuá 'oku tau mo'ui 'i ha fa'ahinga kuonga 'o hangē ko 'ení, 'oku 'ikai fie ma'u ai 'a e Palesiteni mo e palōfita 'o e Siasí ke nofo tailiili na'a tuku pilisone pea mo ha taimi 'oku 'ikai fie ma'u fakapolitikale mo fakaetu'asino ai ke tau ō 'o nofo pōpula pe ngāue pōpula. Ka 'oku 'i ai mo ha fa'ahinga pōpula kehekehe mo ha ngaahi fale

fakapōpula kehekehe 'i he'etau mo'uí 'oku fie ma'u ke tau faka'auha. Ko e me'a kotoa pē ne tau omi ke fakahoko hení, 'oku fie ma'u ke tau fakahoko.

'Oku ou tui 'aki hoku lotó kotoa kapau te tau lava 'o fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá, kapau te tau lava 'o manava'ofa 'i he ngaahi angahala 'a e ni'ihí kehé, kapau te tau lava 'o lototo'a 'i hotau ngaahi tūkungá mo fie fai ha me'a ki ai, 'e ala mai 'a e Tamái mo'ui 'atautolu kotoá, pea fakatau mo hono fakalea fakafolofolá, 'o "fua hake [kitautolu] 'o hangē 'i he kapakau 'o e fanga 'ikalé" (T&F 124:18).

Kuo hiki hake au 'i he kapakau 'o e fanga 'ikalé. 'Oku ou 'ilo 'aki hoku lotó kotoa 'oku mo'ui 'a e 'Otuá pea ko Sisū 'a e Kalaisí. 'Oku ou 'ilo 'oku taki 'a e Siasí ni 'e Sisū, pea ko Hono Siasí 'eni, ko e fungani makatulikí Ia, pea 'oku fakatoka takai 'iate Ia 'a e kau 'aposestolo mo e kau palōfita mo'uí. 'Oku ou 'ilo te tau toe fakataha mo e Fakamo'ui, pea kapau 'oku tau tauhi faivelenga kiate Ia, te tau tu'u tau'atāina—ta'e-pule'i mo 'ikai fakaongosia—pea te tau fakatokanga'i 'i he ngaahi matakako 'i Hono sinó ha me'a fekau'aki mo 'Ene pōpula mo e takipōpula pea mo e feilaulau 'o 'Ene pekia ma'atautolu. 'Oku ou 'ilo kuo pau ke tau fakatomala mei he'etau ngaahi angahalá pea kuo pau ke fakamaau totonu 'a e 'Otuá, ka 'oku ou fiefia lahi 'i he ngaahi folofolá pea mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita mo'uí, ko e feitu'u 'oku lahi ai 'a e faiangahalá, 'e ala lahi ange ai 'a e "alo'ofá mo e loto fakatomalá." ■

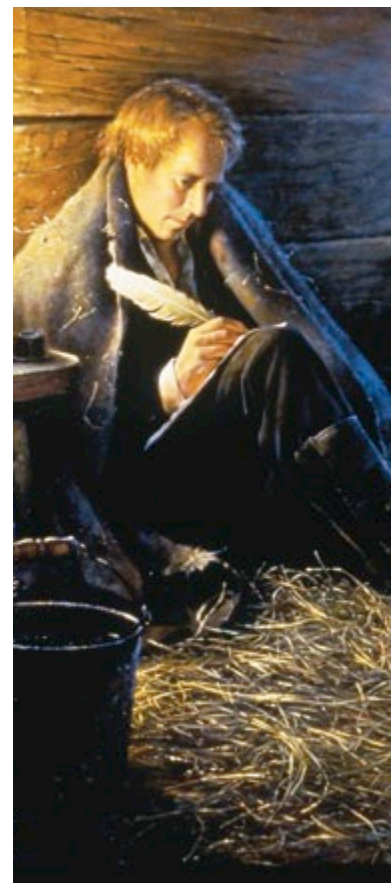
Mei ha lea 'i ha faeasaiti, "Borne Upon Eagles' Wings," na'e fai he 'aho 2 'o Sune 1974, 'i he 'Univēsiti Pilikihami Tongí. Ke ma'u kakato 'i he lea Faka-Pilitāniá, 'alu ki he speeches.byu.edu.

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange 'i he kaveinga ko 'eni, vakai, D. Todd Christofferson, "Huhu'í," *Liahona*, Mē 2013, 109; mo Craig A. Cardon, "'Oku Finangalo 'a e Fakamo'ui ke Fakamolemole," *Liahona*, Mē 2013, 15.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Lectures on Faith* (1985), 50–54.
2. C. S. Lewis, *The Great Divorce* (1946), viii.
3. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 305.

Na'e tohi 'e Siosefa Sāmita 'a e me'a 'oku mahalo ko e fakamatala fakafolofola lelei taha ia hotau kuonga fakakosipelí, 'i he 'elito mo e uho 'o ha ki'i pilisone 'uli, fakamamahi mo fakata'eoli.

‘Alo‘ofa Faka-Kalaisi

*‘Oku ‘omi ‘e he ngāue fakalotu fakamatelie ‘a e Fakamo‘uí kiate kitautulou
ha ngaahi sīpinga faingofua te tau lava ai ‘o manava‘ofá.*

Fai ‘e Randy L. Daybell

Ko e taimi na‘e fakamoleki ai ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmítá mo Māteni Hālisi ‘a e peesi ‘e 116 ‘o hono liliu e Tohi ‘a Molomoná, na‘e valoki‘i lahi kinaua ‘e he ‘Eikí (vakai, T&F 3:6–8, 12–13). Na‘e mole ‘ia Siosefa e faingamālie ke liliú ‘i ha vaha‘a taimi pea loto mamahi ai ‘i he‘ene talangata‘á.¹ Hili ‘ene fakavaivai‘i ia mo kole ke fakamolemole‘i ia ‘e he Eikí, na‘e fakamahino ange ‘e he Fakamo‘uí kia Siosefa, “Kae manatu, ‘oku ‘alo‘ofa ‘a e ‘Otuá; . . . pea ‘oku kei fili pē koe, pea ‘oku toe ui koe ki he ngāue” (T&F 3:10).

Na‘e ako‘i ‘e Palesiteni Tietā F. ‘Ukitofa, ko e Tokoni Ua ‘i he Kau Palesitenisi ‘Uluakí: “[Ko] . . . Kalaisi hotau fa‘ifa‘i-taki‘angá. Na‘á ne fakahaa‘i mai e fongá ‘i He‘ene ngaahi akonaki [he ‘alo‘ofá] pea mo ‘Ene mo‘uí. Na‘á ne fakamolemole‘i ‘a e angahalá, ‘a e lea-koví pea mo kinautolu ne nau feinga ke fakalavea‘i mo fakamamahi‘i Iá.”²

‘Oku fakahaa‘i ‘e he folofolá ko e mohu-‘alo‘ofá ko e taha ia ‘o e ngaahi natula tu‘ukimu‘a ‘o e Fakamo‘uí. Na‘e ako‘i ‘e Sīsū, “‘Oku monū‘ia ‘a e manava‘ofá” (Mātiu 5:7), pea “Ko ia ke mou manava‘ofa ‘o hangē foki ko e manava‘ofa ‘a ho‘omou Tamai” (Luke 6:36).³ ‘Oku fakamatala‘i ‘a e ‘alo‘ofá ko ha ‘ofa mamahi pea ‘oku kau ai e ngaahi ongo mo e tō‘onga faka‘ofa‘iá, manava‘ofá, fa‘a fakamolemolé, pea mo e ‘ofá. ‘Oku tau fa‘a lava ke ‘alo‘ofa ‘i he taimi ‘oku tau ‘ilo ai ‘a e ngaahi tūkunga kehe mo fakamamahi ‘o e ni‘ihi kehé. Na‘e fakahaa‘i ‘e Sīsū Kalaisi ha ivi ‘alo‘ofa ta‘efakangatangata. Na‘e “[‘ikai ke Ne lava ‘o ‘afio ki he fofonga ‘o e tangatá ‘o ta‘e mamahi‘i he‘enau puputu‘ú, loto ta‘e-mahinó, pea mo ‘enau mamahí. . . . Ko e taimi kotoa pē na‘á Ne ‘afio ai ki he vaivai mo e fakamovetevete‘i ‘o e tangatá hangē ha fanga sipi ‘oku ‘ikai hanau tauhí, na‘e uhu Hono lotó ‘i he ‘ofa mamahi kiate kinautolú].”⁴

‘Oku fakafōtunga ‘e he ngaahi tefito‘i mo‘oni ko ‘eni mei he ngaahi fakamatala ‘i he Fuakava Fo‘ou hono fakahaa‘i ‘e he ‘Eikí ‘a e ‘alo‘ofá mo e fonga te tau lava ‘o fili ai ke manava‘ofa ki he ni‘ihi kehé.

Na‘e fakahaa‘i ‘e Sīsū e ‘alo‘ofá ‘aki ‘a e ‘ikai ke Ne tukuaki‘i e ni‘ihi kehé.

Na‘e kai ‘e Siutasi ‘Isikaliote mo e kau ākongā kehe ‘a e me‘akai ‘o e Laka Atú ‘i he ‘Ohomohe Faka‘osí, ‘i ha ngaahi houa ki mu‘a ‘i he lavaki‘i. Ko e taimi na‘e fakahā ai ‘e Sīsū, “‘E lavaki‘i au ‘e [hamou] tokotahá,” na‘e fehu‘i ‘e he kau ākongá, kau ai mo Siutasi, kiate Ia, “Ko au ia?” Mātiu 26:21–22). Na‘e tali ‘e Sīsū kia Siutasi, “Ko ia ‘okú ke faí, fai vave” (Sione 13:27). Pea ‘i he hū‘anga ki he Ngoue ko Ketisemaní, ne toe fetaulaki ai ‘a Sīsū mo Siutasi. Pea pehē ‘e Siutasi, “Lāpai, si‘oto‘ofa” pea ‘uma ia ki he Fakamo‘uí (Mātiu 26:49), pea fehu‘i ai ‘e Sīsū, “‘Okú ke lavaki‘i ‘a e Foha ‘o e tangatá ‘aki ‘a e ‘uma?” Luke 22:48. Ko e tali ‘a Sīsū, neongo ‘oku ‘ikai ke Ne faka‘atā ‘a Siutasi mei he ngaahi nunu‘a ‘o ‘ene tō‘ongá, ‘oku ‘ikai ke Ne tukuaki‘i ia ka ‘okú Ne fehu‘ia e tu‘unga ‘ilo ‘e Siutasi e tonú mei he halá.

Hili hono kātekina ‘e Sīsū ha ngaahi houa lahi hono fakapōpula‘i, tā, kau‘imaea‘i, taki takai ‘i he koló, mo ‘Ene fua pea mo tutuki ki he kolosí, ‘e he nima ‘o e kakai Lomá, na‘e vakai ‘i he ‘alo‘ofa ki Hono kau puke pōpula‘i mo tau-tapa, “‘E Tamai, fakamolemole ‘a kinautolu, he ‘oku ‘ikai te nau ‘ilo ‘a ia ‘oku nau faí” (Luke 23:34).

Na‘e fakahaa‘i ‘e Sīsū ‘a e ‘alo‘ofá ‘aki ‘ene fili ke ‘ofa kae ‘ikai fakamala‘ia‘i.

Na‘e afe ‘a Sīsū ‘i he konga ki mu‘a ‘o ‘Ene ngāue fakalotú ke mālōlō pea mo inu ‘i ha vaitupu ‘i Samēlia ‘i he taha ‘o ‘Ene ngaahi fonongá. Na‘e ha‘u ha fefine ki he vaitupú ke ‘utu vai, pea fakatalanoa ‘a e Fakamo‘uí kiate ia. Na‘e ofo ‘i He‘ene lea ange kiate iá, “he [na‘e] ‘ikai fe‘ofa‘ofani ‘a

“Ko e taimi kotoa pē na‘e ‘afio ai [‘a e Fakamo‘uí] ki he vaivai mo e fakamovetevete‘i ‘o e tangatá hangē ha fanga sipi ‘oku ‘ikai hanau tauhí, na‘e uhu Hono lotó ‘i he ‘ofa mamahi kiate kinautolú.”

e kakai Siú mo e kakai Samēliá.” Ka na’á Ne tuku ‘a e ngaahi tukufakaholo na’á ne fakamaa’i ia ‘i he ‘ao ‘o e kakaí. Na’á Ne ako’i ia kau ki he vai ‘o e mo’ui ‘o e ongo-ongolelé, mo fakamo’oni’i ki ai, , “Ko au ia ‘oku lea kiate koé [ko e Misaiá].” (Vakai, Sione 4:3–39.)

‘I he ngaahi ‘aho faka’osi ‘o ‘Ene ngāue ‘i Pēleá, na’e fou atu ‘a Sisū ‘i he kolo ko Selikoó ‘i Ha’ane fononga ki Selusalema. Na’e kaka ha tangata koloa’ia pukupuku ko Sakeasi ‘i ha fu’u ‘akau ke lava ‘o mamata ki he Fakamo’uí ‘i He’ene fononga haké. Na’e fakatokanga’i ia ‘e Sisū peá Ne fakaafe’i ai ‘e Ia pē Ia ki he fale ‘o Sakeasi. Na’e lāunga ha ni’ihi ‘o e kau ākongā ‘a Sisuú ‘i he’enu mamata ki hení, ‘o nau pehē ‘oku ‘alu ‘a Sisū “ke nofo mo e tangata angahala.” Ka na’e fakatokanga’i ‘e Sisū ‘a e lelei ‘ia Sakeasi peá Ne folofola “Kuo hoko ‘i he ‘ahó ni ‘a e fakamo’uí ki he falé ni, koe’uhí ko e foha foki ia ‘o ‘Ēpalahame.” (Vakai, Luke 19:1–10.)

Na’e fakahaa’i ‘e Sisū ‘a e ‘alo’ofá ‘aki ‘Ene foaki ki he ni’ihi kehé ha ngaahi faingamālie lahi ke fakatomala pea ke fakamolemole’i.

Na’e foki ‘a Sisū he konga ‘uluaki ‘o ‘Ene ngāue fakalotú ki he falelotu ‘o Hono kolo tupu’angá ‘i he kolo ko Nasaletí, ‘a ia na’e lahi ‘Ene fa’a lotu aí. Na’á Ne lau kiate kinautolu na’e fakatahataha mai ki he Sāpaté ha kikite meia ‘Īsaia fekau’aki mo e Misaí. Hili ia peá Ne fakamo’oni’i mahino kiate kinautolu ko e Misaí Ia. Pea ko kinautolu na’e ‘i he falelotu na’a “nau mātu’aki lili” ‘i He’ene ngaahi leá, pea nau “kapusi ia ki [he] tu’akoló . . . ke nau lī ia ‘i he lilifá ki lalo.” (Vakai, Luke 4:16–30.) Kuo hoko e ngaahi kaungāme’a fuoloa he mo’ui ‘a Sisuú ko Hono ngaahi fili. Na’e toe fononga ‘a Sisū ‘i ha taimi ki mui ange ai ki Nāsaleti ‘o ako’i ‘a e kakaí. Pea neongo na’a nau toe ‘ita kiate Ia, ka kuo tu’o ua ‘Ene feinga ke tokoni ke mahino kiate kinautolu. (Vakai, Mātiu 13:54–57.)

Ne hoko e kau taki ‘o e kakai Siú ko e ngaahi fili kovi taha ‘o e Fakamo’uí. Na’a nau feinga ke fakapoongi Ia koe’uhí he na’á Ne tu’u ke uesia ‘enu ngaahi tala-tukufakaholó. Ka na’e toutou tapou ‘a Sisū kiate kinautolu ke nau fakatomala pea tali ‘a e mo’oni. ‘Oku lekooti ‘e he folofolá ha ngaahi malanga lalahi ‘e 10 nai na’e fai fakahangatonu ‘e Sisū ki he kau taki ko ‘ení ‘o Ne talatonu ‘enu ngaahi angahalá mo fakaafe’i ke nau fakatomala.

Na’e fakahaa’i ‘e Sisū ‘a e ‘alo’ofá ‘aki ‘ene faka’ehi’ehi mei he tāufehi’á.

Na’e hoko ‘a Selusalema ko e potu ne iku mamahi mo pekia ai ‘a e Fakamo’uí. Na’e mei lava pē ke fehí’a mo houhau ‘i he koló mo hono kakaí; ka na’á Ne fa’a fakahaa’i

ma’u pē ha loto mamahi ‘i he’enu faiangahalá mo fakafisi ke fakatomalá.

‘I he toe ha ngaahi ‘aho pea Tutukí, na’e hā’ele atu ‘a Sisū ki loto Selusalema ‘i ha ‘asi. Na’e fiefia ha kau mui-mui tokolahi, ‘o nau fola honau ngaahi kofú ‘i he kekelelé ‘i mu’a ‘iate Ia mo fakahihiki’i ‘a e ‘Otuá. (Vakai, Luke 19:28–38. Ka na’e ‘afio’i ‘e Sisū he ‘ikai fuoloa e faka’apa-‘apa ‘a e kakai ‘i Selusalemá. ‘I He’ene ‘afio ki he koló he lolotonga ‘o Hono uike faka’osi, na’e tutulu ‘a e Fakamo’uí mo pehē, “‘E Selusalema, Selusalema, ‘a koe ‘okú ke tā-mate’i ‘a e kau palōfitá, mo ke tolongaki ‘aki ‘a e maka ‘a kinautolu ‘oku fekau atu kiate koé, kuo liunga fiha ‘eku fie tānaki fakataha ho’o fānaú, . . . ka na’e ‘ikai te mou loto ki ai!” (Mātiu 23:37; vakai foki, Luke 19:41–44.)

‘Osi ha ngaahi ‘aho si’i pē mei ai, kuo mafuli ‘a e kakai meia Sisū mo fie ma’u ke fakapoongi Ia. Ko e taimi na’e taki atu ai ‘a e Fakamo’uí ke tutukí, “na’e muimui. . . ‘a e kakai tokolahi, mo e kau fefine, . . . ‘o nau tangi mo tangi-laulau koe’uhí ko ia.

“Ka na’e tafoki ‘a Sisū kiate kinautolu ‘o ne pehē, ‘A e ngaahi ‘ofefine ‘o Selusalema, ‘oua na’a mou tangi koe’uhí ko au, kae tangi koe’uhí ko kimoutolu, pea mo ho’omou fānaú” (Luke 23:27–28). Neongo hono fakamaa’i Ia ‘i he ‘ao ‘o e kakai mo ‘Ene faingata’a’ia lahi ‘i he nima ‘o e kakai ‘i Selusalemá, na’e ‘ikai tāufehi’a ‘a Sisū kiate kinautolu mo fakahaa’i ‘Ene mamahi ‘i he’enu fakafisi ke fakatomalá.

Na’e fakahaa’i ‘e Sisū ‘a e ‘alo’ofá ‘aki ‘Ene tokoni’i e ni’ihi na’e masiva.

‘I he lolotonga ha taha ‘o ‘Ene ngaahi fonongá, na’e fakaofi atu ‘a Sisū ki he kolo ko Neini, ‘o Ne ‘ilo ai “‘oku fata mai ki tua’á [ha] tangata mate, ko e tama pē taha ia ‘a ‘ene fa’eé, pea ko e fefine ia kuo mate hono ‘unohó” (Luke 7:12). ‘Oku fakamatala’i ‘e ‘Eletā Sēmisi E. Talamesi (1862–1933) ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘a e mana ko ‘ení ‘i he’ene tohi ko e *Jesus the Christ [Sisū ko e Kalaisí]*: “[Na’e ‘afio ‘a Sisū ‘i he ‘ofa-mamahi ki si’i fa’ē loto mamahí, ‘a ‘eni kuó ne tēngihia fakatou-‘osi hono husepānití mo ‘ene tama tangatá; pea ‘i He’ene ongo’i loto ‘iate Ia e mamahi ‘o ‘ene tangí, na’á Ne folofola ai ‘i ha le’o vaivai, “Oua te ke tangí.’ Na’á ne ta’ofi ‘a e fatá [pea] . . . folofola ia ki he pekiá ‘o Ne pehē: ‘Talavou, ‘oku ou pehē kiate koe, Tu’u hake.’ Pea ongona ‘e he pekiá e Le’o ‘o Ia ko e ‘Eiki ‘o e taha kotoá, pea tangutu leva ia ki ‘olunga mo lea. Kuo fakafoki ‘i he ‘alo’ofa ‘e Sisū ‘a e talavou ki he’ene fa’eé.]”⁵

Na’e fakahoko ‘e Sisū mo ha ngaahi mana kehe ma’á e kakai ‘i he taimi ‘o ‘enu fie ma’ú. Na’á Ne fakamo’uí ‘a e

Na'e fakahoko 'e Sisū ha ngaahi mana lahi ma'á e kakai 'i he taimi 'o 'enua fie ma'ú. Na'á Ne fakamo'ui 'a e kiliá, fakanonga 'a e tahi, mo fokotu'u e 'ofefine 'o Sailusi mei he maté.

kiliá, fakanonga 'a e tahi, mo fokotu'u e 'ofefine 'o Sailusi mei he maté. Na'á Ne fakamo'ui ha tangata pipiki 'i he vai ko Petesaitá, fakaongo ha tangata tuli na'e 'ikai lava 'o lea, mo fakama'a ha kau kilia 'e toko 10. Na'a nau takitaha 'i ha tu'unga fie ma'u vivili.

Kuo 'osi faka'ilonga 'i 'e he Fakamo'ui 'a e hala ke mui-mui aí. Te tau lava 'o feinga ke manava'ofa 'aki ha 'ikai ke tau tukuaki 'i e ni'ihī kehé, fili ke 'ofa kae 'ikai tukuaki 'i, foaki ha ngaahi faingamālie lahi ki he ni'ihī kehé ke nau fakatomala, faka'ehi'ehi mei he tāufehi'á, mo tokoni 'i kinautolu 'oku masivá. Ko e lahi ange 'o 'etau fakatoka-nga 'i mo manatu 'i e ngaahi mana lahi kuo fai ma'atautolu 'ia Sisū Kalaisí, ko e lahi ange ia 'o 'etau ako ke 'ofa ki he ni'ihī kehé.

Na'e fale 'i 'e Palesiteni 'Ukitofa: "Oku lahi fau e lotu mamahí mo e faingata 'a'ia 'i he mo'ui ko 'ení ta'e tñnaki atu ki ai 'etau lotu fefeká, lotu tāufehi'á, mo e lotu tñngiá. . . . Kuo pau ke tau si'aki 'etau lotu mamahí. . . . *Ko e founga ia 'a e 'Eiki.*"⁶

Ko e taimi na'e 'a'ahi ai 'a e 'Eiki kuo toetu'ú ki he kau Nifai 'i 'Ameliká, na'á Ne ako 'i 'a e kakaí. Pea hokosia 'a e taimi ke mavahe aí, "na'e toe 'afio holo [e] fofonga [o Sisuú] ki he kakaí, 'o ne 'afio 'i 'oku nau tangi. . . .

"Pea na'á ne folofola kiate kinautolu: Vakai, 'oku fonu hoku lotó 'i he 'ofa mamahi kiate kimoutolu.

'Oku 'i ai hamou ni'ihī 'oku puke 'iate kimoutolu? . . . 'Omi 'a kinautolu ki heni pea te u fakamo'ui 'a kinautolu, he 'oku ou 'ofa mamahi kiate kimoutolu; 'oku fonu hoku lotó 'i he 'alo'ofa" (3 Nifai 17:5–7; 'oku tñnaki atu 'a e fakamamafa'í). 'Oku ta'e-fakangatangata 'Ene 'alo'ofá. Te Ne tāpuaki 'i kinautolu 'aki e me'a'ofa fakalangi 'o e 'alo'ofá kapau te tau omi kiate Ia (vakai, Molonai 10:32). ■
'Oku nofo e taha na'á ne fa'ú 'i Niu 'Ioke, USA.

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange ki he kaveinga ko 'eni, vakai, Dallin H. Oaks, "Kau Muimui 'o Kalaisí," *Liahona*, Mē 2013, 96.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 81–83.
2. Dieter F. Uchtdorf, "'Oku Ma'u 'a e 'Alo'ofá 'e he Kau Manava'ofá,'" *Liahona*, Mē 2012, 76.
3. Ko e fo'i lea faka-Kalisi 'i he Mātiu 5:7 ko e *eleémón*, 'oku 'uhinga ia ko e 'ofa mamahi. Ko e fo'i lea faka-Kalisi 'i he Luke 6:36 ko e *oiktirmón*, 'oku toe 'uhinga mo ia ke 'ofa mamahi.
4. Charles Edward Jefferson, *The Character of Jesus* (1908), 154.
5. James E. Talmage, *Jesus the Christ*, 33rd ed. (1977), 252.
6. Dieter F. Uchtdorf, "'Oku Ma'u 'a e 'Alo'ofá 'e he Kau Manava'ofá,'" 76–77.

‘Oku Fakapapau i Fēfē ‘a e Tokāteliné?

Fai ‘e LaRene Porter Gaunt

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

‘Oku ma’u ‘a e tokāteliné he ‘ahó ni ‘o hangē ko e kuonga mu‘á— ‘i he fakahā fakalangi ki he kau palōfitá.

‘I he ‘etau hoko ko e Kau Mā‘oni‘oni ‘i he Ngaahi ‘Aho Kimui Ní, “‘oku [tau] tui ki he ngaahi me‘a kotoa pē kuo fakahā mai ‘e he ‘Otuá, mo e ngaahi me‘a kotoa pē ‘okú Ne fakahā mai ‘i he taimi ní, pea ‘oku [tau] tui te Ne kei fakahā mai ‘amui ha ngaahi me‘a lalahi mo mahu‘inga ‘o kau ki he Pule‘anga ‘o e ‘Otuá” (Ngaahi Tefito ‘o e Tui 1:9).

Na‘e pehē ‘e ‘Eletā D. Toti Kulisitofasoni ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá ‘o kau ki he fekau‘aki ‘a e fakahaá mo e tokāteliné, “I he Siasí he ‘ahó ni, ‘o tatau pē mo e kuonga mu‘á, ko hono fokotu‘u ko ia e tokāteline ‘o Kalaisí pe fakatonutonu ha ngaahi fakahema fakatokāteliné, ko ha me‘a ia ‘oku fai mai ‘e he ‘Eikí ‘i he fakahā fakalangi kiate kinautolu ‘okú Ne fakakoloa ‘i ‘aki ‘a e mafai fakae‘aposetoló.”¹

‘I he hoko ‘a e fakahaá ko e founga ia ‘oku ma‘u ai ‘a e tokāteliné ‘e he kau palōfitá, kau

tangata kikité, mo e kau tangata ma‘u fakahaá, ‘e pehē ha‘atau takitaha lava ‘o ma‘u ha‘atau fakamo‘oni ‘oku mo‘oni ‘a e ngaahi tokāteline ‘o e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí. ‘Oku ma‘u ‘a e fakahā fakafo‘ituitui ko ‘ení ‘i he lotú, ako folofolá, pea mo e fakamo‘oni ‘a e Laumālie Mā‘oni‘oní. ‘Oku tau fakahaá ‘i ‘etau tali e tokāteline ‘a Sisū Kalaisí ‘aki ‘etau fakatomala, papitaiso, ma‘u ‘a e me‘afoaki ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oní, mo hoko atu ‘i he muimui ki he ngaahi fono mo e ngaahi fuakava ‘o e ongoongolelei ‘i he ‘etau mo‘uí kotoa.

‘Oku fakahaá ‘i ‘e he saati ko ‘ení, makatu‘unga ‘i he malanga konifelenisi ‘a ‘Eletā Kulisitofasoni he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2012, ‘a e anga hono fakapapau ‘i ‘o e tokāteliné.² ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. D. Todd Christofferson, “Ko e Tokāteline ‘a Kalaisí,” *Liahona*, Mē 2012, 86.
2. Vakai, D. Todd Christofferson, “Ko e Tokāteline ‘a Kalaisí,” 86–90.

Ko e Kau Palesitenisí ‘Uluaki

Ko e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

KO E FAKAHĀ 'O E TOKĀTELINÉ 'OKU MA'U IA MEIA SĪSŪ KALAI SI

Ko e taimi 'oku hoko ai e fakahaā ko e tokāteline ki he Siasí fakakātoā, 'oku hoko mai pē ia ki he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá (vakai, 'Āmosi 3:7; T&F 1:38; 28:2).

'OKU LAVA KE HOKO 'A E FAKAHAĀ 'AKI . . .

HA'ANE HA'U 'IATE IA PĒ

Na'e hā 'a e 'Otuá kia Mōsese 'o fakahā kiate ia 'a e ngāue 'o Hono to'ukupú (vakai, Mōsese 1:1–9; vakai foki, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:15–20).

HONO LE'O PĒ 'O'ONÁ

Na'e folofola 'a e 'Eikí kia Nīfai 'o fekau'í ia ke fo'u ha vaka ke 'omi 'aki hono fāmilí ki he ongo 'Ameliká (vakai, 1 Nīfai 17:7–8).

KO E LE'O 'O E LAUMĀLIE MĀ'ONI'ONÍ

Ko e fa'ahinga fakahā ko 'ení 'oku fakahoko ia mei he Laumālié ki he laumālié. Na'e ma'u 'e he kau 'Aposetolo 'o e Fuakava Fo'ou ha fakamo'oni 'i he Laumālie Mā'oni'oni 'oku 'ikai totonu ke nau 'ai e kau ului fo'ou ke nau tauhi e fono 'a Mōsesé (vakai, Ngāue 15:5–29).

TALAFEKAU

Na'e hā 'a e kau talafekau ko Mōsese, 'Ilaiase, mo 'Ilaisiā kia Siosefa mo 'Ōliva Kau-tele pea nau takitaha foaki 'a e ngaahi kī 'o hono kuonga fakakosipelí ki he Palōfitá (vakai, T&F 110:11–16).

'E LAVA 'O HOKO MAI 'A E FAKAHAĀ KI HE . . .

PALESITENI 'O E SIASÍ FAKAFO'ITUITUI

'E lava ke ma'u 'e he palōfita mo e Palesiteni 'o e Siasí ha fakahā fakafo'ituitui 'o hoko ko ha tokāteline 'i he taimi 'oku poupu'í ai ia 'e he le'o uouangataha 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá (vakai, Ngāue 10; Fanongonongo Fakamafai'í fika 2).

KAU PALŌFITÁ 'I HE'ENAU FAKATAHA ALĒLEÁ

Na'e lotua 'e he kau ākongā 'i 'Ameliká ke nau 'ilo pe ko e hā te nau fakahingoa 'aki e Siasí. Na'e hā 'a Kalaisi kiate kinautolu 'o ne tali, "Ko ia, ko e me'a kotoa pē te mou faí, ke mou fai ia 'i hoku hingoa; ko ia, ke mou ui 'a e siasí 'i hoku hingoa" (3 Nīfai 27:7).

*'E lava 'e he kau fa'ifa'itaki'anga
mā'oni'oni 'o tāpuekina lahi
'a e kau ta'u hongofulu tupú
'i he taha 'o e ngaahi tu'unga
pelepelengesi taha 'o 'enau mo'uí.*

'OKU FIE MA'U 'E HE KAU TALAVOU 'O E 'AHO NÍ HA Kau Fa'ifa'itaki'anga Mā'oni'oni

Fai 'e Hikari Loftus

Ngaahi Makasini 'a e Siasí

Oku 'i ai ha taumu'a 'e ua 'a Toti Silivesitā (Todd Sylvester) 'i he ako-'anga mā'olungá: ke ongoongoa 'i he pasiketipoló pea mo 'iloa ko ha taha paati lahi taha 'i he akó.

Na'e kamata konā mo ngāue 'aki 'e Toti 'a e faito'o konatapú 'i hono ta'u 14. Na'e 'ikai ko ha mēmipa ia 'o e Siasí, pea na'e 'ikai ke ako'i ia 'e he'ene ongomātu'á, 'o hangē ko 'ene fakamatala'i hono 'ulungāngá, "ko hono fai ia pe tuku." 'I he ngaahi ta'u ne hokó, na'e uesia 'e hono ma'unimā ia 'e he faito'o konatapú mo e 'olokaholó hono tu'unga lelei fakapasiketipoló, pea taki hifo ai ia 'i ha hala ke fakakaukau ai ke taonakita.

Me'apango, he 'oku lava ke fakatokanga 'i ha ngaahi 'elemēniti 'i he mo'ui 'a Toti 'i he mo'ui 'a ha kau talavou tokolahi he 'ahó ni, 'o a'u ai pē ki he kau mēmipa 'o e Siasí. Neongo ia, na'e 'ikai ma'u 'e Toti ha fa'ahinga me'a 'oku ma'u 'e he kau talavou 'o e Siasí: ko ha kau fa'ifa'itaki'anga mā'oni'oni. 'E lava ke hoko 'a e kau taki kakai lalahi 'o e Siasí ko ha tāpuaki ma'ongo'onga ki he kau ta'u hongofulu tupú 'i he lolotonga e ngaahi tu'unga pelepelengesi taha 'o 'enau mo'ui. Koe'uhí ko e puipuitu'a 'o Toti, 'a ia na'á ne kau ki he Siasí 'i hono ta'u 22, 'okú ne feinga ai he taimi ni ke hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei ki he to'u tupu 'i hono uóti.

Na'e hoko e liliu 'a Misa Silivesitā 'i he lolotonga 'o hono houa faingata'a'ia tahá, 'o ne fai ha lotu nounou: "E 'Otua, 'oku ou fie ma'u tokoni." 'Osi mei ai ha māhina

'e taha mo e konga, kuo telefoni atu hano kaungāme'a fuoloa, 'oku mēmipa he Siasí, 'o talaange, "Toti, ne u ongo'i na'e ue'i au ke u talaatu 'oku mau fie ma'u koe 'i he'emaufafa'akí. . . . Te ke tokoni ki ha kakai tokolahi, tautautefito ki he to'u tupú mo e fānau íkí."

'Osi mei ai ha ngaahi ta'u si'i, kuo ui 'a Misa Silivesitā 'i he hili hono papitaiso mo mali 'i he temipalé, ke ngāue 'i he polokalama 'a e Kau Talavou—ko ha uiui'i ne iku ai 'o ngāue 'i ha ta'u 'e 14 'i he kau talavou.

Na'e ma'u 'e Misa Silivesitā ha founa ke faka'ai'ai ai e kau talavou ne ui ke ne tokoni 'i 'aki ha'ane faka'aonga'i e me'a ne fou ai he kuo hilí ke mahino e ngaahi faingata'a ne foua 'e he tamaiki tangatá. 'Okú ne pehē, "Oku ou tui ko e tokolahi 'o e fānaú 'oku nau manavasi'i ke lea 'i he taimi 'oku nau faingata'a'ia aí." "Ka 'oku ou vahevahe hoku hisitōliá mo e fānaú 'i he ta'u kotoa pē. 'Oku ou tui ko e 'uhinga ia 'oku nau ongo'i fie-mālie ai ke omi 'o pehē mai kiate au, 'Hei, 'oku ou fekuki mo e ponokalafí pe konaá pe fakakaukau taonakitá.' 'Oku lava 'a Misa Silivesitā ke tokoni'i kinautolu 'i he'enu ngāue ke fakatomalá, 'o kau ai 'enau ō ki he pīsopē.

'E lava 'a e kau taki 'oku nau fakafanongo mo fai ha tokoni 'ofa ki he to'u tupú 'i he lolotonga 'o e taimi pelepelengesi ke fokotu'u ha fetu'utaki lelei 'a ia 'e tokoni ke ne fakalelei'i e tu'unga 'o ha taha kei si'i. 'Oku pehē 'e Meti Tueteni (Mat Duerden), ko ha tokoni palōfesa 'i he 'Univēsiti Pilikihami 'Tongí 'a ia ne ma'u hono mata'itohi Toketā

Filōsefā 'i he tupulaki 'a e to'u tupú, "Ko e tu'unga fatu-tangatá ko e [taimi ia] 'oku kamata ongo'i ai 'e he fakafo'i-tuituí hono tu'ungá: ngaahi me'a 'oku mahu'inga'ia aí, tuí, mo e ngaahi fatongiá, etc. Ko ha tu'unga fekumi 'eni. Ko ha kongá 'o e founga ko 'ení ko hono tali e ngaahi fakamatala mei hoto to'ú pe mātu'á pe kakai lalahí, pea 'e ala lelei 'aupito kapau ko ha taha lahi 'oku faka'apa'apa'i mo fakamahu'inga'i."

'Oku hoko atu 'a Misa Tueteni 'o pehē, "Ko e ngaahi fatongia lahi taha 'o e faifakahinohinó 'oku langa ia 'i he fefaka'apa'apa'akí pea mo e ongo'i 'e he to'u tupú 'oku 'i ai ha taha 'oku tokanga mo'oni kiate ia 'o tatau ai pē pe 'oku teunga mo lea fēfē."

'Oku pehē 'e Misa Silivesitā, "Ko e tokolahi 'o e tamaiki tangatá 'oku nau faka'ānaua ke fetu'utaki mo 'enau tamaí." "Kapau 'oku 'ikai ke nau ma'u ia, ko e me'a lelei taha hono hokó ke 'i ai ha tangata lahi te nau lava 'o lea ki ai, fakapapau'i ai 'enau ngaahi fakakaukau, 'o 'ikai fakamāu'i, manuki'i, pe fakaanga'i koe'uhí ko 'enau ngaahi palopalemá. Na'e 'ikai ke u 'i aí ke fetongi 'enau ngaahi tamaí, ka na'á ku fie 'i aí ke nau lava 'o talanoa mai 'i ha founga 'oku lelei."

"'Oku mahu'inga hono vahe-vahe 'o e ngaahi a'usia mo e to'u tupú koe'uhí ke mou ma'u 'a e mahino tatau. Te ke fie ma'u ke kau mo'oni, kae 'ikai tu'u pē he tapā'i lainí. 'Oku 'i ai ha mālohi mo'oni 'i he fevahevahe-aki 'o e ngaahi a'usiá.

"'Oku totonu ke fengāue'aki 'a e kāingalotú mo e to'u tupú, 'o tatau ai pē pe ko e hā honau uuiuí."

Meti Tueteni, tokoni palōfesa,
'Univēsiti Pilikihami 'longi

Neongo 'oku lava 'a e kakai lalahi 'oku taki 'i he Siasí 'o fakahoko ha fatongia mātu'aki mahu'inga 'i hono fakahinohino ha taha ta'u hongofulu tupu, ka kuo 'osi fakahā 'e he kau palōfitá mo e kau 'aposeitoló ko e kau fa'ifa'itaki'anga tefito ki he to'u tupú ko 'enau ngaahi mātu'á. Hangē ko 'ení, na'e pehē 'e 'Eletā M. Lāsolo Pālāti 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Ngaahi tamaí, ko e ngaahi tefito'i sīpinga kimoutolu 'o e tu'unga fakae-tangatá ki homou ngaahi fohá. Ko 'enau faifale'i mahu'inga tahá kimoutolu, 'o tatau ai pē pe te mou tui ki ai pe 'ikai, ko 'enau kau mo'unga'i tangatá kimoutolu 'i ha ngaahi founga lahi. Ko ho'omou ngaahi leá mo ho'omou tō'ongá ko ha ivi tākiekina kiate kinautolu" ("Tamaí mo e Fohá: Ko ha Feohi Faka'ofa'ofa," *Liahona*, Nōvema 2009, 47).

'Oku hala ha taha ia 'o e ngaahi fetu'utaki na'e fokotu'u 'e Misa Silivesitā mo e kau talavou ne hoko faka'angataha pē; na'e pau ke ne tanumaki e ngaahi fetu'utaki ko iá 'i ha ngaahi ta'u lahi 'o e ngāue. 'I he kau talavou 'e toko 20 na'á ne ako'í, ko e toko 17 ia ne ō 'o ngāue fakafaifekau. Ko ha toko 5 na'e 'ikai ha'anau fakakaukau ke ngāue kimu'a pea nau toki fetu'utaki mo Misa Silivesitā.

'Oku pehē 'e Misa Silivesitā, "Ko e 'uhinga ne u a'usia ai ha fa'ahinga ola lelei pehē mo e tamaiki tangata ko 'ení he na'a nau 'ilo'i na'á ku 'ofa mo'oni 'iate kinautolu." "Na'a nau 'ilo'i ia— 'o 'ikai koe'uhí he na'á ku talaange ka koe'uhí he na'á ku ngāue'i ia. Na'á ku tokanga taha mo'oni ke 'i ai ha'anau vā fetu'utaki mo honau Fakamo'uí. Na'á ku ongo'i ko e kii ke nau ikuna'i 'a e ngaahi me'á kotoa pea laka ki mu'a 'i he mo'uí pea mo lavame'a."

Na'e 'amanaki 'a Misa Silivesitā 'i he'ene tokoni'i 'a e kau talavou ke fakatupulaki ha'anau vā fetu'utaki mo e Fakamo'uí, 'e taki ai kinautolu he'e-nau fakamo'oni ke ngāue fakafaifekau, mali 'i he tempalé, mo ohi hake ha fāfili mā'oni'oni. 'Okú ne pehē, "Ko e palani ia 'o e fiefiá." "Ko e 'uhinga ia 'oku mahu'inga ai e [tokoni'i 'o e to'u tupú]." ■

NGAAHI TALANOA LAVAME'A

Na'e ma'u 'e he kau talavou ko 'ení 'e toko tolú ha kau fa'ifa'itaki'anga lelei na'a nau tokoni'i 'enau mo'uí.

Na'e 'Ikai ke u Toe Li'aki e Houalotu Sākalamēnití

'I he'eku fatutangatá, na'á ku foua e ngaahi 'ahi'ahi langamaheni 'o kinautolu he ta'u ko iá. 'Ikai ngata aí, na'á ku ma'u ha tamai na'e 'ikai mālohi ia he Siasí, ko ia ne hoko ai 'eku fine'eikí ko hoku fa'ifa'itaki'anga 'i he ongoongolelei. Neongo na'e 'ikai ke u fakatokanga'i, ka na'á ku fie ma'u ha taha ma'u lakanga fakataula'eiki ke u muimui ki ai.

Na'e tuku 'e he Tamai Hēvaní 'i hoku halá ha tangata na'e tokoni lahi kiate au 'o a'u mai ki he 'ahó ni. Ko hono hingoá ko Paulo Sisa tosi Sanitosi.

'Oku ou manatu'i ha 'aho 'e taha na'e 'ikai ke u fie 'alu ai ki he lotú. Na'á ku loto ke tukunoa'i au he'eku fa'eé. Na'á ku talaange ke mu'omu'a atu ia ki he lotú ka te u teuteu peá u toki 'alu atu. Na'e 'ikai ke u 'alu au ka u nofo pē 'i 'api 'o sio 'i ha lova he TV. Ka ne hili ha kii taimi, na'á ku ongo'i 'a e le'o angamaheni 'o Pīsope Pauló 'oku ui mai mei he matapā 'o e 'aá. Na'e talanoa fakalelei mai pē kiate au, peá u 'alu fakapāpākū ai pē ki he houalotu sākalamēnití.

Kuo tokoni'i au 'e he a'usia ko iá 'i he'eku mo'uí kotoa, pea kuo te'eki ai ke u toe teitei li'aki ha houalotu sākalamēnití talu mei ai.

Vinisiási 'Ilaiasi Pāposa Sātími, Sao Paulo, Palāsila

Na'á Ne Lau 'e la Au ko e Fānau 'a e 'Otuá

'I he kotoa 'o 'eku kei 'i he to'u tupú 'i Mīsuli 'i he USA, ne hoko 'a Peleini Pātolumiu (Blaine Bartholomew), ko ha mēmipa 'o e kau palesitenisí 'o e Kau Talavou he siteikí ko haku kaume'a lelei 'i he ngaahi 'ekitivití. Neongo ia, na'e 'ikai ke tali 'e hoku lotó 'ene anga fakakaume'á pe fale'í. Na'e toki kamata pē 'eku fetu'utaki mo'oni mo iá 'i he hoko hoku ta'u 18. Na'á ne fakatokanga'i 'eku fāifeinga mo toutou toó, pea 'i he'ene hoko ko 'eku pīsope, na'á ne feinga ke fale'í mo tataki au ki he hala 'o e mā'oni'oni. Na'e fāifai peá u tō atu ki he faito'o konatapú mo e 'olokaholó, pea hili 'eku hikí, na'á ku kei hoko atu pē 'i he hala tū'ulu ki lalo ko iá.

Ko e taimi na'á ku foki mai ai ki 'apí, na'á ku manatu'i 'a Peleini mo e 'ofa na'á ne fai kiate aú. Na'á ne loto fiemālie pē ke hoko atu 'a e anga fakakaume'a ko iá 'o ne 'ai au ko ha kongā hono fāmilí. Na'e 'ikai ngata pē 'i he'ene hoko ko ha kaungāme'á ka na'á ne toe hoko foki ko ha tamai fika ua. Na'á ne tokanga'i au he ngaahi taimi lahi na'á ku konā pe ma'u ai 'e he mālohi 'o e faito'o konatapú.

Kuó u matu'otu'a ange 'eni he taimí ni mo fakamahu'inga'i hoku vā fetu'utaki mo Peleini. 'Oku mahu'inga lahi ange 'a 'ene toutou fakalotolahi, 'ofá, mo 'ene poupoú 'i he me'a 'okú ne lava 'o fakatokanga'í. Kuo te'eki ai ke fakaveiveiua 'i he me'a te u malava 'i he'eku hoko ko e fānau 'a e 'Otuá. 'Oku ou feinga he taimí ni ke ikuna'i 'eku ngaahi angahalá mo e hīkisiá pea 'oku ofi ke u fakahoko ha ngaahi fuakava na'e 'ikai ha'aku 'amanaki te u lava 'o fai. 'Oku ou fakafeta'i 'i hono 'ohake 'e he Tamai Hēvaní ha fa'ahinga tangata pehē ke hoko ko ha sīpinga kiate au. 'Oku 'ikai fakahā 'a e hingoá, 'lutā, USA

Kei Hoko

KO HA UI MAHINO

‘Oku fakahā ‘e he kau palōfitá mo e kau ‘aposeoló “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani” ‘oku toe mahu’inga ange ‘i he ‘ahó ni ‘o laka ange he fuofua taimi na’e tuku mai aí.

Fai ‘e Richard M. Romney

Ngaahi Makasini ‘a e Siasí

‘I ha māmani ‘oku tu‘u uesia lahi ai e nofomalí pea fakaanga‘i e ngaahi fāmilí angamahení, ‘oku ‘i ai ha fakamatala mahino pau ‘okú ne ‘omi ha mahino mo ha fakahinohino. ‘Oku pehē ‘e he kau palōfitá mo e kau ‘aposeoló “Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani” ‘oku toe kaunga lahi ange pe toe lahi ange ‘i he ‘ahó ni ‘i he taimi na’e tuku mai ai ‘i he 1995.¹

Ko ha Fuka Fakaonopooni ‘o e Tau‘atāina

‘Oku kei hoko ‘a e fanongonongo fekau‘aki mo e fāmilí ko “ha ui mālohi ke malu‘i mo fakamālohia ‘a e ngaahi fāmilí,” ‘o fakatatau mo ‘Eletā M. Lāsolo Pālatai ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposeoló ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.²

‘Oku meimei tatau hotau māmani mo e sosaieti ne hōloa ‘o e kakai Nifái ‘i he Tohi ‘a Molomoná, pea ‘oku poupu‘i ai ‘e ‘Eletā Pālatai ‘a e Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ke nau “‘ai [‘a e fanongonongó] ko ha fuka he ‘ikai ta‘e-tatau mo e ‘fuka ‘o e tau‘atāina’ ‘a e ‘Eikitau ko Moloná, pea tau tukupā ke tau mo‘ui ‘aki hono ngaahi tefito‘i mo‘oní.”³

Mātu‘aki Mahu‘inga ki he Fiefiá

‘Oku tu‘uaki ‘e he māmani ha ngaahi hala kehekehe ki he fiefiá. Ka ‘oku fakahā ‘e he kau palōfita ‘o onopōní ko e ngaahi faingamālie lelei taha ki he fiefiá ‘oku ma‘u ia ‘i he mali fakasilesitiale.⁴

Kapau te tau mo‘ui ‘aki mo ngāue‘i ‘etau ‘ilo ko ia ‘e lava ke ta‘engata ‘a e ngaahi

fāmilí, ‘oku tala‘ofa ‘a ‘Eletā Pālatai, “te tau tohoaki ‘a māmani kiate kitautolu. ‘E nga‘unu ki he Siasí ‘a e mātu‘a ko ia ‘oku nau mahu‘inga‘ia ke fakamu‘omu‘a honau fāmilí. . . .

“Oku totonu ke hanga he‘etau fakakaukau ‘oku ‘elito ai e fāmilí ‘o ‘ai ‘a e Kāingalotu ‘o e Ngaahi ‘Aho Kimui Ní ke nau feinga ke hoko ko e ngaahi mātu‘a lelei taha ‘i he māmani. ‘Oku totonu ke ne ‘ai ke tau faka‘apa‘apa‘i lahi ‘etau fānaú, he ko hotau ngaahi tokoua fakalaumālie mo‘oni kinautolu, pea ‘oku totonu ke ne ‘ai ke tau foaki ha taimi pē ‘oku fie ma‘u ke fakamālohia ai hotau fāmilí. ‘To, ‘oku ‘ikai ha me‘a ia ‘e fu‘u fie ma‘u lahi ange ki he fiefiá—‘a ‘etau fiefiá mo e fiefia ‘a ‘etau fānaú fakatou‘osi—ka ko e lahi ‘o ‘etau fe‘ofa‘aki mo fepoupouaki ‘i he fāmilí.”⁵

Ivi ‘oku Ope Atu ‘i Ha‘aú

‘Oku fale‘i ‘e ‘Eletā Pālatai ‘a e ngaahi fāmilí ‘i he potu kotoa pē ke ‘i ai ha‘anau tatau ‘o e fanongonongó ke nau muimui ki hono ngaahi akonakí.

“‘Ai ho‘o lelei tahá mo fai ho‘o lelei taha te ke lavá. ‘E foaki atu ‘e he ‘Otuá kiate koe ha ivi ‘oku mahulu atu ‘i ho ivi ‘o‘ou, ‘i ho‘o feinga faka‘aho ke fakahoko ‘a e fatongia toputapu taha ‘okú Ne foaki ki He‘ene fānaú. Fakafanongo ki he le‘o ‘o e Laumālie mo e fale‘i ‘a e kau palōfita mo‘uí. Ke Mou Fiefia Na‘e ‘ikai tuku kimoutolu ‘e he ‘Otuá ‘i māmani ke mou ta‘e-malava, pea he ‘ikai ke lau

Kumi pea vahevahe 'a e fanongonongo 'o e fāmilī 'i he lds.org/topics/family.

ho'omou ngaahi feinga ko e mātu'á ko ha ta'e-malava tukukehe kapau te mou fo'i."⁶

'Amanaki Lelei ki he Mo'ui Ta'engata

'Oku ako'i 'e he fanongonongo 'o e fāmilī 'e lava 'a e ngaahi fāmilī ke tu'uloa 'o ta'engata. 'Oku ako'i 'e 'Eletā Lāsolo M. Nalesoni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá "neongo ko e me'a fakafo'ituitui pē 'a e fakamo'uí . . . ka ko e hākeaki'í ko ha me'a fakafāmilī ia. . . . Ko e taimi 'oku sila'i ai ha fāmilī 'i he temipalé, 'oku hoko 'a e fāmilī ko iá 'o ta'engata 'o hangē pē ko e pule'anga 'o e 'Otuá."⁷

'Oku fakamatala 'e Palesitēni Henelī B. 'Aealingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitēni 'Uluakī, ko hotau fāmilī 'oku "ikāi ngata pē 'i he'ene mahu'inga ki he sosaietī pea mo e Siasī ka ki he'etau 'amanaki foki ki he mo'ui ta'engata."⁸

Ko ha Fakatokanga kimu'a 'i Hono Taimi

'Oku fakatokanga 'a Palesitēni 'Aealingi ko e nunu'a 'o hono si'aki e ngaahi akonaki 'i he fanongonongo 'o e fāmilī "e toe fakamamahi ange . . . 'o 'ikāi ngata pē 'i hono ta'e ma'u 'o e melinó 'i he mo'ui ní pe ko e 'ikāi ke ma'u 'a e fiefiá."⁹

'Okú ne pehē ko e fanongonongó 'oku fakakikite koe'uhí he 'okú ne fakatokanga fekau'aki mo e ngaahi tefito'i me'a 'oku nau fakavaivai 'i 'a e ngaahi fāmilī 'i he ngaahi ta'u kimui ní. 'Okú ne to'o fakahangatonu mai

'a e fakatokanga fakaepalōfitá mo uki ke ngāué 'a ia 'oku faka'osi 'aki e:

"Oku mau fakatokanga atu ko e ni'ihī fakafo'ituitui ko ia 'oku nau maumu'i 'a e ngaahi fuakava 'o e angama'á, 'a kinautolu 'oku nau ngaohikovi'i 'a e malí pe fānaú, pe 'oku 'ikāi ke nau fakahoko honau ngaahi fatongia fakafāmilī, te nau tu'u 'i ha 'aho 'o fai ha fakamatala 'i he 'ao 'o e 'Otuá. Ko e tahá, 'oku mau toe fakatokanga atu, 'e hanga 'e he movetevete 'o e fāmilī 'o 'omi ki he kakai fakatāutahá, tukui koló, mo e ngaahi pule'angá 'a e ngaahi fakamamahi na'e kiki-te'i 'e he kau palōfita 'o e kuonga mu'á mo onopōnī."¹⁰

Ko ha Tohi Fakavaha'apule'anga

Ko e taimi na'e fakahā ai 'e Palesitēni Kōtoni B. Hingikelī (1910–2008) 'a e fanongonongo 'o e fāmilī 'i he fakataha lahi 'a e Kau Fine'ofá 'i he 'aho 23 'o Sepitema 1995, na'á ne pehē ko hono taumu'á ke "fakatokanga mo tomu'a fakatokanga"¹¹ ki he māmaní mei he'ene hē mei hono ngaahi tu'ungá. Talu mei ai, kuo pulusi 'a e tohi ni 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi, toutou fakamatala 'i 'i he konifelensi lahí, pea 'oku fokotu'u ia 'i he ngaahi falelotú mo e ngaahi 'apí 'i he ngaahi pule'angá. Ko ha fanongonongo fakaepalōfita ia ne 'omi 'e he Tamai Hēvaní ke ne fakahinohino 'a 'Ene fānaú—ko ha fakahinohino kuo te'eki ai fie ma'u lahi pehē 'o hangē ko e 'aho ní. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, M. Russell Ballard, "What Matters Most Is What Lasts Longest," *Liahona*, Nov. 2005, 41.
2. M. Russell Ballard, "What Matters Most Is What Lasts Longest," 41.
3. M. Russell Ballard, "What Matters Most Is What Lasts Longest," 42.
4. Vakai, Russell M. Nelson, "Ko e Mali Fakasilesitiale," *Liahona*, Nōvema 2008, 92–95.
5. M. Russell Ballard, "Ko e Ngaahi Me'a 'Oku Mahu'inga Tahá ko e Me'a 'Oku Tolonga Tahá," 42.
6. M. Russell Ballard, "Ko e Ngaahi Fatongia Toputapu 'o e Tu'unga Fakaemātu'á," *Liahona*, Mā'asi 2006, 17.
7. Russell M. Nelson, "Mali Fakasilesitiale," 92, 93.
8. Henry B. Eyring, "The Family," *Tūhuhu*, Oct. 1998, 23.
9. Henry B. Eyring, *Tūhuhu*, Oct. 1998, 23.
10. "Ko e Fāmilī: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
11. Gordon B. Hinckley, "Stand Strong Against the Wiles of the World," *Ensign*, Nov. 1995, 100.

KO E MALANGA 'I HE TU'A TU'UNGA MALANGÁ

Ko e me'a pē na'á ku lava 'o faka-kaukau ki ai he tangutu hoku fāmilí 'i ha ngaahi 'otu sí'i mei he tu'a 'o e kau tikoní 'i ha houalotu sākalamēniti 'e taha, ki mu'a 'i he fua hivá, ko ha tikoní na'e 'ikai ke ne ha'i fakalelei hono hēkesi lōloá mo mono fakalelei ki loto hono sote manusinusí. Na'á ku fakakaukau na'e totonu ke tokoni ki ai ha taha. Koe'uhí, he 'oku totonu ke hoko e kau tikoní ko ha sīpinga 'o e Fakamo'uí 'i he tō'ongá mo e teuteú, he taimi oku nau tufa ai e sākalamēniti.

Na'e hoko atu e houalotú, peá ngalo ia 'iate au. Hili hono tufa 'e he kau tikoní 'a e sākalamēniti, ne kamata leva e ngaahi malangá. Ko e malanga fika uá, ko e fa'é ia 'a e talavou. Na'e lea fekau'aki mo 'ene uluí, 'ene ngaahi faingata'a ia he'ene tupu haké,

pea mo 'ene fāifeinga he'ene hoko ko e fa'é tokotahá. Ko ha lea faka'ofu'ofa pea na'e tangi. Na'e tangutu leva 'i hono nofo'angá 'i mu'a pea kei tangi pē 'i he fakatahataha mai 'a e kuaea 'a e uōtí ke hivá.

Fe'unga pē ia mo e tu'u hake 'ene tama tangatá, mo hono hēkesi hipá mo e sote ne 'ikai mono ki lotó, 'o lue atu ki he tu'unga malangá. Na'á ne fā'ofua ki he'ene fa'éé pea tulolo hifo hono tafa'akí ke fakana'ana'a. Na'á ku tangi 'i he'eku vakai ki he me'á ni; na'e ongo kiate au 'o 'ikai ke u ma-fakamatala'i. Ka ne u toki fakatokanga'i, peá u mā. Na'á ku toki fakatokanga'i 'i he'eku tangutu 'i hoku suti mafolofolá, mo hoku hēkesi kuo ha'i fakalelei, mo hoku sū kuo palákeni'i 'ulí'ulí, na'e 'ikai

ke u fakatokanga'i fakalelei ha me'a 'i he'eku teuteu ki he sākalamēniti.

Na'e hifo mai 'a e talavou mo sí'ene fa'éé mei mu'a 'o tangutu fakataha 'i he kamata ke hiva 'a e kuaea. Na'á ku tangutu ai, 'ikai ke lava 'o fanongo ki he hivá koe'uhí he ko e lēsoni na'e ako'i 'e he tikoní ko 'ení na'á ne lōmekina hoku lotó 'aki ha pōpoaki 'o e 'ofa faka-Kalaisí.

Kuó ne fakahoko 'ene tō'ongá 'aki ha manava'ofa mo e tokanga. Na'e 'ikai ha momo'i faka'ilonga 'o ha mā 'i hono fofonga kei sí'i—ka ko e 'ofa haohaoa pē. Na'e lelei mo e ngaahi malanga hoko mei he tu'unga malangá he 'aho ko íá, ka te u manatu'i ma'u pē 'a e malanga 'i he tu'a tu'unga malangá. ■

Seefi Fulumā, 'Aitahō, USA

Náe tu'u mo hono hēkesi hipá mo hono sote ne 'ikai mono ki lotó 'o lue ki mu'a. Na'á ne fā'ofua ki sí'ene fa'éé pea tulolo hifo ke fakana'ana'a.

ONGO TĪKONI FO'OU 'E UA

Na'á ku ma'u he ngaahi ta'u kuo hīlí ha faingamālie ke hoko ko ha 'etivaisa he kōlomu 'o e kau tikoní. Na'e 'i he'emaui kōlomú ha kau tikoní mālohi 'e toko tolu, na'e ui kotoa ki he kau palesitenisí 'o e kōlomú.

Na'e fakakaukau 'a e kau palesitenisí kei talavou ni 'i ha taha 'o 'enau ngaahi fakatahá, 'oku nau fie ma'u ha toko ua 'o e kau tikoní māmalohi he'enau kōlomú ke na kamata ma'u lotu mo e ngaahi 'ekitivití. Na'a nau fokotu'u ai ha 'aho 'i he fa'a lotu—ko ha Sāpate 'oku toe ha uike 'e ono ki ai—ke lava'i ki ai 'enau taumu'á. Na'a nau lotua ke lava'i e feinga topupapú ni pea mo fakapapau 'i he lotu lahi ke fakahoko e ngaahi me'a ko 'ení:

- Lotu fakataha ma'u pē.
- 'Aukai fakataha.
- 'A'ahi ki he tikoní kotoa pē he tohi taliuí.
- Palani ha ngaahi 'ekitivití koe-'uhí ke kau e kau tikoní 'e foki maí 'i ha polokalama kuo fokotu'utu'u maau.

Na'e ongo'i mo'oni 'e he kau palesitenisí ko e ngaahi taumu'a ko 'ení ko e finangalo ia 'o e 'Eikí, pea nau ngāue leva 'i he tui mo e lololahi.

Lolotonga e ngaahi uike hokó, ne fakahoko 'e he kau talavou ni 'a e me'a ne nau palōmesi ke faí, mo 'amanaki 'e tali 'enau ngaahi lotú. Na'a nau lotu fakataha, 'aukai fakataha, 'a'ahi ki he kau tikoní māmalohí 'o fakaafe'i ke nau foki mai, teuteu ha ngaahi 'ekitivití, mo tui 'oku fie ma'u ke nau mateuteu ki ha tokolahi ange e ma'u lotú.

Neongo 'enau faivelengá, na'e 'ikai ke foki mai ha tikoní ia—'ikai omi ki he lotú pe ki ha toe 'ekitivití. Ne ofi maí 'a e 'ahó, pea neongo ne nau loto mamahi 'i he 'ikai foki mai e kau mēmipa

'o 'enau kōlomú ki he lotú, ka na'e kei falala pē kau talavou 'e tali 'e he Tamai Hēvaní 'enau ngaahi lotú.

Kuo a'u ki he 'aho ne nau taumu'a ki aí, ka na'e 'ikai pē ha taha ia 'o e kau talavou ne feinga ki ai e kau palesitenisí 'e ha'u ki he lotú. Ka na'e fanongonongo 'e he pīsopé 'i he lolotonga 'o e houalotu sākalamēnití 'e papitaiso ha ongo talavou ta'u 12 na'á na vakai'i 'a e Siasí, he efiāfi ko íá.

Ko ha tāpuaki mo'oni ki he ongo

mēmipa fo'ou ko 'eni 'o e Siasí ke kau ki ha kōlomu mo ha kau palesitenisí pehē. Pea ko ha toe tāpuaki foki ki he kau palesitenisí ke nau vakai ki hono tali fakahangatonu 'enau ngāue mo 'enau lotú pea mo 'ilo 'oku tauhi 'e he 'Eikí 'Ene ngaahi tala'ofá.

Ko e fa'ahinga fiefia ia 'i he kōlomú pea pehē ai 'e ha mēmipa 'o e kau palesitenisí, "Tau toe fakahoko pē 'eni." ■

'Anitoni Poutu, Nu'usila

Lolotonga e ngaahi uike hono hokó, ne lotu fakataha, 'aukai fakataha, mo fakaafe'i 'e he kau talavou ko 'ení 'a e kau tikoní māmalohí ki he lotú.

KO E 'OFA 'A E TAMAI HĒVANÍ

I ha taimi ki mu'a atu, ne kole ai homau ongo kaungāme'ā pe 'e lava 'ena tamasi'i ko Sioné, mo hono kaume'a fefiné 'o nofo 'i homau 'apí 'i ha uike 'e taha. 'Oku māmālohi 'a Sione, pea 'oku 'ikai ke Siasi hono kaume'a fefiné. Ne ma 'oange leva ki he ta'ahiné 'a e loki 'ema tamasi'í kae mohe 'a Sione 'i he sea he lotofalé.

Na'á ma lotu ki he Tamai Hēvaní, 'i he te'eki ke na a'u maí, 'o fehu'i pe te ma anga fēfē kiate kinaua— 'i he'ema hoko ko ha ongo faiako, mātu'a, pe maheni pe? Na'e ma'u 'a e talí 'oku fie ma'u ke ma muimui ki he ngaahi ue'i 'a e Laumālié mo tokoni fakalaumālie kiate kinaua.

Ko e efiāfi kotoa pē na'e tangutu ai hoku husepānití, 'ema tamasi'í, pea

mo au 'o mau ako folofola. 'I he 'ulu-aki efiāfi mo 'emau ongo fakaafé, na'a mau ongo'i 'oku 'ikai totonu ke mau fakaafe'i kinaua ke mau ako fakataha. Ka 'i he efiāfi hono hokó, ki mu'a 'i he ako folofolá, ne ki'i tukituki mai 'a Sione homa matapaá 'o fakahoko mai, "Oku ilifia 'a Mele ke 'eke atu, ka 'okú ne fie 'ilo pe te ma lava 'o kau."

Na'a mau fakaava 'a e matapaá, fakaafe'i mai kinaua, pea mau kamata ako fakataha leva e Tohi 'a Molo-moná. Na'e te'eki tu'otaha ke lau 'e Mele e folofolá ki mu'a pea 'ikai ke ne 'ilo pe 'oku tui ki he 'Otuá. Na'á ne pehē ko e taimi na'e ha'u ai ki homau 'apí, na'e manavasi'i na'a mau 'ai ke kau 'i ha fa'ahinga me'a fakalotu na'e 'ikai mahino ki ai.

Koe'uhí ke nonga 'a Mele, ne fakamatala ai 'e hoku husepānití ki ai 'a e palani 'o e fakamo'uí, 'a e Fakamo'ui ko Sisū Kalaisí, 'Uluaki Mata Me'a-hā-mai 'a Siosefa Sāmitá mo e Tohi 'a Molomoná. Na'a mau talanoa 'o a'u ki he tu'uapoó.

'I he 'aho hono hokó, ne kau mai 'a Sione mo Mele 'i ha talanoa mo e ongo faifekaú. He 'ikai toe ngalo 'iate au 'a e laumālie na'á ne fakafonu e lokí. Hili ha'amau pōtalanoa nounou, ne mau talanoa leva ki he natula 'o 'etau Tamai Hēvaní. Pea fehu'i leva 'e Mele pe ko e hā 'oku fakangofua ai 'e he 'Otuá 'a e mamahí kapau 'oku 'ofa 'iate kitautolu, ko ha fehu'i ne u fakakaukau 'i 'i ha taimi lahi.

Na'á ku ma'u 'i he ngaahi 'aho si'i ki mu'á ha tohi mei haku kaungāme'a na'e tamatō 'i he'ene pēpē fika tolú, pea na'e ongo ki hoku lotó e fehu'i 'a Melé. Na'á ku fakamo'oni'i 'oku 'ikai fa'a ako'i fēfē kitautolu 'e he taimi 'o e fiefiá mo e nēkeneká 'o tatau mo e taimi 'o e mamahi fakafo'ituituí. Na'á ku talaange kia Mele 'e lava 'e he mamahí 'o o'i kitautolu 'o hangē ko hono fakamolū 'e he afí 'a e ukameá. Kapau te tau kei tu'u ma'u 'i he 'Otuá he lolotonga 'o 'etau foua e ngaahi faingata'á, 'e tupulaki 'etau tuí.

Ko ha pōtalanoa fakangalongata'a. Hili ia pea mau tangutu fakalongo-longo kae fakamo'oni'i 'e he Laumālié 'a e 'ofa 'etau Tamai Hēvaní. Ko e taimi na'e hanga hake ai 'a Melé, na'e 'ā'ā hono fofongá mo fonu 'a lo'imata.

'Oku 'ikai ke u 'ilo pe ko e hā 'e hoko he ngaahi ta'u ka hokó, ka 'oku ou 'ilo'i pau ko e mahino na'á ku fakatokanga'i 'i he fofonga 'o Melé 'i he 'aho ko iá, te ne tokoni'i ia he toenga 'o 'ene mo'uí mo ala tokoni ke taki ia ki he'ene

Tamai Hēvaní. ■

'Ana Nikitisiva, Lūsia

Na'e ki'i tukituki mai 'a Sione homa matapaá 'o fakahoko mai, "Oku ilifia 'a Mele ke 'eke atu, ka 'okú ne fie 'ilo pe te ma lava 'o kau 'i ho'omou ako folofolá."

NA'Á NE TAPUAKI'I 'EKU LE'O UÁ

Na'e kulamūmū hoku telingá he'eku maá 'i he taimi na'e 'osi ai 'eku hiva'i mo hoku foa ko Teulekí 'a e ["Ke Nonga Hoku Laumālié"] (Be Still, My Soul)¹ he houalotu sākalamēnití. Na'e 'ikai ke u fakamāmāfana lelei hoku le'ó ki mu'a pea kamata 'a e lotú, pea ko hono olá, ko e taimi na'á ku feinga ai ke a'u ki he nota ma'olungá, ne ongo kovi 'aupito hoku le'ó.

Na'á ku moulu hifo ki hoku nofo'angá, mo ongo'i ta'e-fiemālie, neongo e malimali fie pou pou mai hoku uai'í, mo fakapapau'i mai na'e 'ikai ke u uesia 'a e laumālie 'o e fakatahá.

Ne u hangatonu ki he'eku kaá 'i he hili 'o e lotu tukú ke to'o mai ha tohi lēsoni. Na'e tu'u ha fefine 'i homau uōtí ofi ki he matapaá, 'o tangi. Na'e tokoni ki ai hano kaungāme'a 'o hili hono nimá 'i hono funga umá. 'I he'eku fakalaka atú, ne ui mai e fefine na'e tangí hoku hingoá mo fakahaa 'i 'ene fakahounga 'i 'eku fili 'a e himi ne ma hiva'í pea mo hono hiva'í ia 'i ha founga ne ongo mo'oni ki hono lotó.

Na'á ne pehē na'e fā'ele ta'e-hoko 'i ha ki'i pēpē he ngaahi 'aho si'i ki mu'á pea na'e fefa'uhi mo e 'itá mo e lotu mamahí talu mei ai. 'I he'eku hiva'i mo Teuleki 'a e himí, naá ne ongo'i hono 'o'ōfaki 'e he Laumālié hono lotomamahí 'i ha 'ofa na'e nonga mo fakafiemālie. Kuó ne fakafonu ia 'aki e 'amanaki lelei na'á ne fie ma'u ke fuesia hono kolosi 'o e lotu mamahí.

Na'á ku fakamālō le'o si'i ange pē peá u hū ki tu'a 'i he matapaá, mo ongo'i tāpuekina mo fakatōkilalo 'i he'ene ngaahi leá. 'I he'eku a'u ki he kaá ne u manatu'i ha lea 'i ha fakatahá'anga lotu na'e fai 'e Kimi B. Kalake, (Kim B. Clark), ko e palesiteni 'o e 'Univēsiti Pilikihami 'Iongi-'Aitahoó. Na'á ne pehē, "Ko e taimi

'oku tau ngāue ai 'i he tui kia [Sisū] ke fakahoko 'Ene ngāue, 'oku fononga mo kitautolu" ke tokoni'i 'a e ni'ihi kehē mo "tāpuaki'i kitautolu ke tau lea'aki pē me'a 'oku nau fie fanongo ki aí." Na'á ne toe ako'i foki "ko e me'a te tau lea'aki mo fakahokó mahalo 'e ki'i ongo faikehe pe ta'e-mateuteu. . . . Ka 'oku to'o 'e he Fakamo'uí 'etau ngaahi leá mo 'etau ngaahi angafái 'o 'oatu ia 'i Hono laumālie ki he lotu 'o e kakaí. 'Okú Ne to'o 'etau feinga fakamātoato ta'e-haohaoá 'o liliu ia ki ha fa'ahinga me'a 'oku fe'unga mālie, mo'oni, pea ki ha fa'ahinga me'a 'oku haohaoa."²

Na'e fakafonu hoku matá 'e he lo'imata 'o e hounga'ia 'i he'eku foki

ki he falelotú. Kuo tāpuekina 'e he 'Eikí ha fo'i fasi ta'emateuteu 'o 'oatu fakalelei hono pōpoakí ki he lotu mamahi 'o ha fefine kei talavou ke fakafiemālie'i hono lotu mamahí. 'Ikai ngata aí, na'e ngāue'aki 'e he 'Eikí e a'usia ongo ko 'ení ke 'omi ai ki hoku lotó ha mahino lahi ange ki ha tefito'i mo'oni mafatukituki 'o e ongoongolelé. ■

Lenití Lonisiteila, 'Alapeta, Kānata

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Hymns*, no. 124.
2. Kim B. Clark, "Love by Faith," Brigham Young University–Idaho devotional, Siulai 29, 2010, www.byui.edu/Presentations/Transcripts/EducationWeek/2010_07_29_Clark.htm.

Na'e téeki ke u fakamāmāfana lelei hoku le'ó ki mu'a pea kamata 'a e lotú, pea ko hono olá, ko e taimi na'á ku feinga ai ke a'u ki he nota ma'olungá, ne ongo kovi 'aupito hoku le'ó.

‘OKU Lahi Fe‘unga ‘ENE ‘ALO ‘OFÁ

*‘Oku anga fēfē e ngāue
‘a e ‘alo ‘ofá a e ‘Otuá?*

Fai ‘e Brad Wilcox

Na‘e ‘i ai ha finemui ne ha‘u ‘o kole mai pe ‘e lava ke ma talanoa. Na‘á ku talaange, “Lava lelei. ‘E anga fēfē ha‘aku tokoni atu?”

Talamai ‘e ia, “Oku ‘ikai mahino kiate au e ‘alo‘ofá.”

Na‘á ku pehē ange leva, “Ko e hā e me‘a ‘oku ‘ikai mahino kiate koé?”

Pehē ‘e ia, “Oku ou ‘ilo ‘oku fie ma‘u ke fai hoku lelei tahá pea ‘e fakahoko ‘e Sīsū e toengá, ka ‘oku ‘ikai ke u lava ‘o fai hoku lelei tahá.”

Na‘á ku talaange leva, “Ko hono mo‘oní, kuo ‘osi totongi kakato ‘e Sīsū hotau mo‘uá. Na‘e ‘ikai ke ne totongi kotoa kae tuku hano ki‘i kongá si‘i. Na‘á ne totongi kakato. Kuo lava.”

Talamai leva ‘e ia, “Ko ia! Hangē he ‘ikai ke u toe fai ha me‘á?”

Na‘á ku talaange, “Ikai, ‘oku lahi e me‘a ia ke ke faí, ka ‘oku ‘ikai ko e totongi ‘o e mo‘ua ko iá. Te tau toetu‘u kátoa. Te tau foki kotoa ki he ‘ao ‘o e ‘Otuá ke fakamāu‘i. Ko e me‘a ‘oku toe ke fakafuofua‘i ‘aki ‘etau talangofuá ko e tu‘unga nonga ‘oku tau palani ke ma‘u ‘i he ‘ao ‘o e ‘Otuá pea mo e pule‘anga ‘o e nāunau ‘oku tau palani ke ma‘ú.”

‘Oku kole mai ‘a Kalaisi ke tau fakahaa‘i ‘oku tau tui kiate Ia,

fakatomala, fakahoko mo tauhi e ngaahi fuakavá, ma‘u ‘a e Laumālie Mā‘oní‘oní, pea kātaki ki he ngata-‘angá. ‘Oku ‘ikai ke tau totongi e ngaahi fiema‘u ‘a e fakamaau totonú ‘i he‘etau fai iá—na‘a mo hano kihí‘i kongá. Ka, ‘oku tau fakahaa‘i ai ‘etau fakahounga‘i e me‘a na‘e fai ‘e Sīsū Kalaisí ‘o faka‘aonga‘i ia ke tau mo‘ui ai ‘i ha mo‘ui hangē ko Iá. ‘Oku fie ma‘u ‘e he fakamaau totonú ke hao-haoa ‘i he taimi pē ko iá pe ke tautea ‘i he‘etau tōnounou. Koe‘uhí ne fuesia ‘e Sīsū e tautea ko iá, te Ne lava ai ke foaki mai ha faingamālie ki he hao-haoa taupotu tahá (vakai, Mātiu 5:48; 3 Nifai 12:48) mo tokoni ke tau a‘usia e taumu‘a ko iá. Te Ne lava ke fakamolemole‘i e me‘a he ‘ikai lava ‘e he fakamaau totonú, pea te Ne lava ‘eni ke tafoki mai kiate kitautolu mo Ha‘ane ngaahi fie ma‘u ‘A‘ana (vakai, 3 Nifai 28:35).

‘Oku Liliu Kitautolu ‘e he ‘Alo‘ofá

Ko e fokotu‘utu‘u ‘a Kalaisi mo kitautolú ‘oku meimei tatau ia mo ha fa‘ē ‘okú ne feinga ke ako mūsika ha‘ane tama. ‘Oku totongi ‘e he fa‘eé ‘a e faiako tā-pianó. Koe‘uhí ‘oku totongi kakato ‘e he Fa‘eé ‘a e mo‘uá, te ne lava ai ‘o kole ki he‘ene tamá

ha me‘a pē. Ko e hā ia? Ako tā piano! ‘Oku totongi ‘e he ako tā-piano ‘a e tamasi‘í ‘ene faiako tā-pianó? ‘Ikai. ‘Oku totongi fakafoki ‘e he ako tā piano ‘a e fānau ‘a e Fa‘eé ‘i he‘ene totongi e faiako tā-pianó? ‘Ikai. Ko e ako tā-pianó ‘a e founga ‘oku fakahaa‘i ai ‘e he tamá ‘ene fakahounga‘i e me‘a ofa kāfakafa ‘a e Fa‘eé. Ko e founga ‘o ‘ene ngāue‘aonga ‘aki e faingamālie fakaofo ‘oku ‘oange ‘e he Fa‘eé ke mo‘ui ai ‘i ha tu‘unga mā-‘olunga angé. ‘Oku ‘ikai ma‘u e fiefia ia ‘a e Fa‘eé ‘i hano totongi fakafoki ange ka ‘i he‘ene mamata ki hono faka‘aonga‘i ‘o ‘ene me‘a ofá—ke sio ki he fakalalakaka ‘ene tamá. Ko ia, ‘oku kei kole ai ke ako tā, ako tā, mo ako tā.

Kapau ‘e pehē ‘e he tamá ko e fiema‘u ‘a e Fa‘eé ke ako taá ‘oku fu‘u fakamafasia (“Si‘i, Fa‘ē, ko e hā ‘oku fie ma‘u ai ke u ako taá? ‘Oku ‘ikai ako tā e toenga ia ‘o e fānau! He te u hoko pē au ko ha taha va‘inga peisipolo fakapalofesinale!”), mahalo ‘oku ‘uhingá he ‘oku te‘eki ai ke ne sio ‘aki e fofonga ‘o ‘ene Fa‘eé. ‘Oku ‘ikai sio ia ki he tu‘unga ‘e lelei ange ai ‘ene mo‘uí kapau ‘e fili ke mo‘uí ‘i ha tu‘unga ‘oku mā-‘olunga angé.

***Ko e taimi 'oku mahino
ai kiate kitautolu
'a e 'alo'ofá, 'oku ma-
hino kiate kitautolu
e ngaahi tāpuaki
'o e Fakalelei 'a Kalaisí
'oku hokohoko pea
'oku fe'unga Hono
iví mo hotau vaivai.***

I he founga tatau pē, koe'uhí kuo 'osi totongi 'e Sisū 'a e fakamaau totonú, te Ne lava he taimí ni 'o tafoki mai mo pehē: “Muimui 'iate au” (Mātiu 4:19); “Tauhi 'eku ngaahi fekaú” (Sione 14:15). Kapau te tau lau 'Ene ngaahi fiema'ú ko ha me'a 'oku fu'u lahi ke kole meiate kitautolu, mahalo 'oku 'uhingá he 'oku te'eki ai ke tau vakai 'aki e fofonga 'o Kalaisí. 'Oku te'eki mahino kiate kitautolu 'a e me'a 'okú Ne feinga ke ngaohi meiate kitautolú.

Na'e pehē 'e 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Kuo pau ke fuesia 'e he taha faiangahala 'oku fakatomalá 'ene ngaahi angahalá, ka ko 'ene mamahí 'oku 'ikai taumu'a tautea pe totongi. Ko hono taumu'á ko e *liliu*” (*The Lord's Way* [1991], 223; 'oku fakamamafa'i he tatau totonú). Tau 'ai ia ki he tu'unga 'o e ki'i tamasi'i tā-pianó: Kuo pau ke ako tā 'e he ki'i tamasi'i 'a e pianó, ka ko e ako tā ko 'ení 'oku kehe hono taumu'á 'o 'ikai ko ha tautea pe totongi fakafoki. Ko hono taumu'á ko e liliu.

'Oku 'ikai ko e mana pē 'o e Fakalelei 'a 'etau lava ke mo'ui 'i he hili 'o 'etau maté ka ko e malava 'o mo'ui 'o lahi 'aupito (vakai, Sione 10:10). 'Oku 'ikai ko e mana pē 'o e Fakalelei 'a e lava 'o fakama'a mo fakafiemālie'i kitautolú, ka ko 'etau lava 'o liliú (vakai, Loma 8). 'Oku fakamahino'i 'e he folofolá he 'ikai lava ha me'a ta'e-ma'a 'o nofo mo e 'Otuá (vakai, 'Alamā 40:26), pea he 'ikai foki ha me'a 'e ta'e-liliu 'e fie nofo ai.

'Oku 'ikai ko e mana pē 'o e Fakalelei 'a 'etau lava ke foki ki 'apí, ka ko e—fakaofó—'a 'etau lava 'o lata aí. Kapau na'e 'ikai fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló 'a e tuí mo e fakatomalá, pea ta he 'ikai ha toe holi ke liliu. Fakakaukau ki ho kaungāme'á mo e kau mēmipa ho fāmílí kuo nau fili ke mo'ui ta'e kau ai e tuí mo e fakatomalá. 'Oku 'ikai ke nau fie liliu. 'Oku 'ikai ke nau feinga ke lí'aki 'a e angahalá kae fiemālie mo e 'Otuá. Ka, 'oku nau feinga ke sí'aki 'a e 'Otuá kae fiemālie 'i he angahalá. Kapau na'e 'ikai

fie ma'u 'e he Tamaí mo e 'Aló 'a e ngaahi fuakavá mo e me'afuaki 'o e Laumālie Mā'oni'oni, ta he 'ikai ha founa ia ke liliu ai. 'E tuku ai kitautolu 'o ta'engata mo hotau iví pē, kae 'ikai ma'u Hono mālohí. Kapau na'e 'ikai fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní mo Hono 'Aló 'a e kātaki ki he ngata'angá, pea ta he 'ikai tōkakano e ngaahi liliu ko iá 'i ha taimi lahi. Te nau fakangalingali pē mo fotu ma'u pē ki tu'a kae 'ikai tōkakano 'i hotau lotó mo hoko ko hatau kongā—pe kongā 'o 'etau mo'uí. Ko hono 'ai mahinó, kapau na'e 'ikai fie ma'u 'e Sísū ke tau ako fakahoko, pea ta he 'ikai ke tau teitei hoko ko ha Kau Mā'oni'oni.

'Oku Tokoni'i Kitautolu 'e he 'Alo'ofá

“Ka 'oku 'ikai 'apē ke ke fakatokanga'i hono faingata'a e ako taá? 'Oku 'ikai ke u fu'u sai au he pianó. 'Oku ou lomi ha ngaahi kī hala lahi fau. 'Oku fuoloa 'eku feingá pea toki tonu.” Ki'i tali si'i hifo. 'Oku 'ikai 'apē ko e ngaahi kongā kotoa ia 'o e akó? Ko e taimi 'oku taa'i ai 'e ha taha tā piano kei si'i ha fo'i nota hala, 'oku 'ikai ke tau pehē 'oku 'ikai fe'unga ke toe ako tā. 'Oku 'ikai ke tau 'amanaki 'e ta'e 'i ai ha'ane fehālaaki. 'Oku tau 'amanaki 'e kei feinga pē. Mahalo ko e haohaoá 'a 'ene taumu'a taupotú, ka ko e taimi ní, te tau lava pē 'o fiemālie 'i he fakalakalaka ki he hu'unga totonú. Ko e hā 'oku faingofua pehē ai ke te fakatokanga'i e fakakaukau ko 'ení 'i he'ene fekau'aki mo e ako tā-pianó, ka 'oku faingata'a ke fakatokanga'i 'i he'ene fekau'aki mo e ako ki hēvaní?

'Oku fu'u tokolahi e kakai 'oku nau fo'i 'i he Siasí koe'uhí he 'oku nau hela'ia 'i he ongo'i ma'u pē 'o hangē 'oku nau tōnōnou. Kuo nau feinga 'i he kuo hílí, ka 'oku nau ongo'i ma'u pē 'o hangē 'oku 'ikai ke nau

NGAAHI FAKAKAUKAU MAHU'INGA

- 'Oku fakahaofi kitautolu 'i he 'alo'ofá 'a Kalaisí, 'a ia na'á Ne totongi 'etau ngaahi angahalá.
- Ko 'etau ngaahi ngāue, hangē ko e fakatomalá mo e tauhi 'o e ngaahi fekau, 'oku 'ikai ke nau fakahaofi kitautolu, ka ko e ngaahi fiema'u ia ne fokotu'u 'e he Fakamo'uí ke tokoni 'o liliu kitautolu.
- Ko e 'alo'ofá 'a e 'Otuá ko ha mālohi fakalangi ke tokoni kiate kitautolu 'i he'etau ngaahi tōnōnou pea 'oku 'atā ia kiate kitautolu 'i he taimi kotoa pē.

lelei fe'ungá. 'Oku 'ikai mahino kiate kinautolu 'a e 'alo'ofá.

'Oku 'ikai teitei totonu ke ua ma'u pē 'a e filí: ke haohaoa pe fo'i. Ko e taimi 'oku ako tā-piano aí, ko e filí pē nai ke faka'ali'ali 'i he Holo Kanesí pe fo'i? 'Ikai. 'Oku fie ma'u 'e he tupulakí mo e fakalakalaká ha taimi. Ko e akó 'oku fie ma'u ki ai ha taimi. Ko e taimi 'oku mahino ai kiate kitautolu 'a e 'alo'ofá, 'oku mahino leva kiate kitautolu ko e 'Otuá 'oku kātaki fuoloa, ko e liliú ko ha ngāue, pea ko e fakatomalá ko ha me'a ia 'i he'etau mo'uí. Ko e taimi 'oku mahino ai kiate kitautolu 'a e 'alo'ofá, 'oku mahino leva kiate kitautolu ko e ngaahi tāpuaki 'o e Fakalelei 'a Kalaisí 'oku hokohoko pea 'oku fe'unga tonu Hono iví mo hotau vaivaí (vakai, 2 Kolinitō 12:9). Ko e taimi 'oku mahino ai kiate kitautolu 'a e 'alo'ofá, te tau lava, 'o hangē ko hono fakamatala'i 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, “o fai atu ai pē 'i he fa'a kātaki kae 'oua ke fakahaohaoa 'i 'a [kitautolu]” (T&F 67:13).

Ko e 'alo'ofá 'oku 'ikai ko ha misini talifaki 'oku mo'ui mai 'i he 'osi pē hotau iví. Ka, ko hotau ma'u'anga ivi ma'u pē. 'Oku 'ikai ko e maama 'i he ngutu'i 'aná ka ko e maama 'okú ne taki kitautolu 'i he loto 'aná. 'Oku 'ikai ma'u e 'alo'ofá ia 'i ha feitu'u he lolotonga e fonongá. 'Oku ma'u tonu ia heni pea 'i he taimí ni.

'Oku Fe'unga 'a e 'Alo'ofá

'Oku fe'unga pē 'a e 'alo'ofá 'a Kalaisí (vakai, 'Eta 12:27; T&F 17:8)—fe'unga ke totongi hotau mo'uá, fe'unga ke liliu kitautolu, mo fe'unga ke tokoni'i kitautolu he fonongá 'i he hoko 'a e liliu ko iá. 'Oku ako'i kitautolu 'e he Tohi 'a Molo-moná ke tau fakafalala 'ata'atā pē ki he “ngaahi ngāue mā'oni'oni, mo e 'alo'ofa, mo e manava'ofa 'a e Misaia Mā'oni'oni” (2 Nifai 2:8). Ko 'etau fai iá, he 'ikai ke tau 'ilo—hangē ko e tui 'a ha kakai Kalisitiane 'e ni'ihī—tokua 'oku 'ikai fie ma'u 'e Kalaisi ha me'a meiate kitautolu. Ka, te tau 'ilo 'a e 'uhinga 'okú Ne fie ma'u ai ha me'a lahí pea ma'u mo e ivi ke fakahoko e me'a kotoa 'okú Ne fie ma'u (vakai, Filipai 4:13). 'Oku 'ikai ko e 'alo'ofá ia ke ta'e 'i ai e ngaahi fiema'u mā'olunga 'a e 'Otuá. Ko e 'alo'ofá ia ke 'i ai e mālohi 'o e 'Otuá (vakai, Luke 1:37).

'Oku fe'unga e 'alo'ofa 'a e 'Otuá. 'Oku fe'unga e 'alo'ofa 'a Sísuú. 'Oku fe'unga. Ko ia pē 'oku tau fie ma'u. 'Oua 'e fo'i. Feinga pē. 'Oua 'e feinga ke hola pe kumi 'uhinga. Kumi 'a e 'Eikí mo Hono ivi haohaoá. 'Oua 'e kumi ha taha ke tuku'aki'i. Kumi ha taha ke tokoni atu. Fekumi kia Kalaisi, pea 'i ho'o fai iá, te ke ongo'i 'a e mālohi fakaivia mo e tokoni fakalangi 'oku tau ui ko 'Ene 'alo'ofa fakaofó. ■

Mei ha lea 'i ha fakataha'anga fakalaumālie na'e fai 'i he 'Univēsi Pilihihiami 'ongí 'i he 'aho 12 'o Siulai, 2011. Ke ma'u kakato e leá 'i he lea faka-Pilitāniá, 'alu ki he speeches.byu.edu.

Fai 'e 'Eletā D. Todd Christofferson

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongōfulu Mā Uā

NGAAHI SITEPU KI HE FIEFIÁ

'Oku 'ikai foaki 'a e ngaahi fekau' ke fakangatangata ka ke faka'atā 'a e me'a 'oku tau fie ma'u mōoní pea mo e me'a 'oku fie ma'u hé'etau Tamai Hēvani 'oku 'ofa 'iate kitautolú, ma'atautolú.

KAU 'I HE TALANOÁ

Te mou ako 'i Sepitema kotoa ki he ngaahi fekau 'i ho'omou ngaahi kō-lomu lakanga fakataula'eikí mo e ngaahi kalasi 'a e Kau Finemuí mo e Lautohi Faka-Sāpaté. Mahalo na'a fie ma'u ke ke fakakaukau ki he ngaahi fekau 'oku fa'a fekuki mo ho to'ú. Ko e hā ha ngaahi tāpuaki kuó ke ma'u pe ma'u 'e he ni'ihí kehé 'i he muimui ki he ngaahi fekau ko iá? Fakakaukau 'i ha ngaahi founnga te ke lava 'o fakamo'oni' ai e ngaahi tāpuaki ko iá ki he kakai 'oku mou feohí, pea muimui ki he Laumālié ke ke 'ilo e me'a ke lea'akí mo e taimi ke lea'akí iá. Te mou lava 'o fakatātaa' i ha ngaahi sīpinga he lolotonga ha efiafi fakafāfāfā 'i 'api pe fai ho'o fakamo'oni' he lolotonga ha lēsoni he Lautohi Faka-Sāpaté.

Oku puputu'u 'a e kakaí 'i he taimi 'e ni'ihí, 'i he'enau pehē ko e ngaahi fekau ko ha ngaahi fakataputapui pe fakangatangata 'okú ne fakafaingata'a-ia' i 'a e mo'uí, tokua 'okú ne to'o 'a e ngaahi faingamālié pe fiefiá pe ngaahi me'a lelei 'o e mo'uí. Ko hono mo'oní, 'oku malu' i mo tatakí kitautolu 'e he ngaahi fekau ki he fiefiá. 'Okú 'ikai taumu'a ke nau ta'ofi ka ke faka'atā—ke fakangofua kitautolu ke tau a'usia 'i he mo'uí ni mo e mo'ui kaha'ú—'a e me'a 'oku tau fie ma'u mo'oní pea mo e me'a 'oku fie ma'u he'etau Tamai Hēvani 'oku 'ofa 'iate kitautolú, ma'atautolú.

'Okú nau hangē ha ngaahi sitepú. 'E ala fakafongā 'i 'e he sitepu takitaha ha fekau, pea 'i he fekau kotoa pē 'oku tau talangofua ki ai, 'oku tau lava 'o hiki hake leva. Pea, kapau 'e mahino kiate kitautolu 'a e uho 'o e ngaahi fekau, te tau fie ma'u lahi ange. He 'ikai ke tau ongo' i ta'e-fietali e ngaahi fekau; te tau fie ma'u lahi ange ka tau lava 'o fakalalakala lahi ange.

Pea 'oku foaki 'e he Tamai Hēvani 'oku 'ofa 'iate kitautolú 'o fakatatau mo hotau lotó. Kapau te tau fie ma'u ia, te Ne foaki kiate kitautolu ha ngaahi fekau lahi ange ke lava 'o tokoni' i 'etau fakalalakaká.

Ko ia, to'u kei talavou, kātaki 'o tuku e lāunga fekau'aki mo e ngaahi fekau. 'Oua te ke pehē, "Okú 'ikai ke u toe fie ma'u 'e au," kae pehē, "Io, 'omi ke toe lahi ange. 'Okú ou fie fakalalakala. 'Okú ou fie fiefiá. 'Okú ou fie tatau mo 'eku Tamai Hēvani. Pea 'oku fakahaa' i mai 'e he ngaahi fekau 'a e founnga ke u fai ai iá. 'Okú nau tofa 'a e halá 'i mu'a 'iate au mo toe malu' i foki au mei he koví mo e ngaahi me'a 'okú ne faka'auha 'a e fiefiá—pea 'oku nau malu' i mo e mo'uí he taimi 'e ni'ihí."

'Okú ou fakatauange 'oku mou tui ki ai. Kuo pau ke tau fai e me'a kotoa pē 'oku fie ma'u ke tauhi ai e ngaahi fekau, neongo kapau te tau tu'u tokotaha pē 'i he'etau fai iá. ■

Mei ha malanga na'e fai ki he to'u tupū 'i Salatā, 'i 'Āsenitina, 'i Nōvema 2011.

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange kau ki he kaveinga ko eni, vakai, Thomas S. Monson, "'Okú 'Omi 'e he Talangofua 'a e Ngaahi Tāpuaki,'" *Liahona*, Mē 2013, 89; mo L. Tom Perry, "Ko e Tau'atāina 'a e Talangofua ki he Fonó," *Liahona*, Mē 2013, 86.

Ko e hā hano Fu‘u MAHU‘INGA ‘o e Fale LAHI mo ‘ATA‘ATAÁ?

Fai ‘e Dennis C. Gaunt

‘O ku fiefia ‘a ‘Epi ke ‘alu ki he hulohulá ka na‘e faka-‘amu pehē ange mai ‘e ki‘i faitatau hono kofú mo e ngaahi kofu ‘e tui ‘e hono ngaahi kaungāme‘á. ‘Oku pehē ‘e ia ‘e ‘asi faka‘ofu‘ofa mo sai ange hono ngaahi kaungāme‘á ‘i honau kofu ta‘e-nimá ‘iate ia ‘i hono kofu táu, pea ‘oku hoha‘a he ‘e fakatokanga‘i.

‘Oku ‘eva ‘a Neti mo hono kaungāme‘á ‘i ha efiafi ‘e taha pea to‘o hake ‘e ha taha ‘e hono kaungā tangatá ha ngaahi kapa pia ‘o tufa takai. Ko e taimi na‘e ‘uluaki fakafisi ai ‘a Neti mo talaange, “He ‘ikai ke u inu aú,” ne kamata ke kata hono ngaahi kaungāme‘á mo fakamatalili‘i. ‘Oku ‘ikai loto ‘a Neti ke pehē ‘e hono ngaahi kaungāme‘á ‘oku ‘ikai fie feohi, ko ia ne fakakaukau ai ke ki‘i inu si‘isi‘i pē piá ke ta‘ofi e kata hono ngaahi kaungāme‘á.

‘Oku ongo angamaheni nai e ongo tūkungá ni? ‘Oku tau takitaha a‘u ki he tu‘unga ke tau fili ai he‘etau mo‘uí ‘o tatau mo ‘Epi pea mo Neti, ‘a ia ‘oku ‘i hotau ‘aó ai ha ngaahi fili kehekehe ‘o hangē ha ngaahi halá. ‘Oku tau manavasi‘i he taimi ‘e ni‘ihi ‘i he ngaahi fili faingata‘a mo mahu‘inga ko ‘ení, ke tu‘u ma‘u ‘i he me‘a ‘oku tau tui ki aí koe‘uhí he ‘oku tau ilifia na‘a fakatokanga‘i kitautolu.

‘Oku a‘usia tonu ‘e ‘Epi mo Neti

ha ni‘ihi ‘o e ngaahi faingata‘a na‘e fakamatala‘i ‘i he mata me‘a-hā-mai ‘a Lihaí ki he ‘akau ‘o e mo‘uí. ‘Oku tau ‘ilo ‘i he‘ene mata me‘a-hā-mai ko e tefito‘i ‘uhinga ‘e ua ‘oku mavahe ai ‘a e kakaí mei he hala fāsi‘i mo lausi‘í he ‘oku fakakuihi kinautolu ‘e he olopoto ‘o e fakatauelé (vakai, 1 Nifai 8:23; 12:17) pea ‘oku nau mā ‘i he manuki meiate kinautolu ‘i he fu‘u fale lahi mo ‘ata‘ataá (vakai, 1 Nifai 8:26–28). Tau vakai‘i mu‘a ‘a e ongo kongā ko ‘eni ‘o e mata me‘a-hā-mai ‘a Lihaí, ke vakai pe he‘ikai ke lava ‘o mahino lelei ange kiate kitautolu pea mo toe ako foki mei ai ke ma‘u ha ivi ke tu‘u pea mo fakatokanga‘i ‘i he me‘a ‘oku totonú.

Ha‘u Heni

Ko e palopalema e ngaahi ‘ahi‘ahi ‘o e māmaní he ‘oku nau matu‘aki fu‘u *fakatauele*, ‘ikai ko ia? Hangē ko e fakamatala ‘a Palesiteni Sipenisā W. Kimipoló (1895–1985): “[Ko hai ne ne pehē ‘oku ‘ikai ifo ‘a e faiangahalá? . . . Ko e angahalá ‘oku matamata lelei mo fakalata. . . Ko e angahalá ‘oku faingofua pea lahi hono ngaahi hala ki he ‘iloá.]”¹

Neongo ‘oku tau fehi‘a ke tala, ka ko e lahi ‘o e ngaahi hala ko iá ‘oku matamatalelei. ‘Oku aafe fakafokifā ha ngaahi hala ‘e ni‘ihi ki ha ngaahi feitu‘u ngali fakafiefia, kae ki‘i afe si‘i

pē ha ni‘ihi ‘o hangē ai ‘i ha ki‘i taimi ‘oku nau lele tatau pē mo e hala ‘o e ongoongolelé. Ko e ni‘ihi ‘oku fotu faka‘ofu‘ofa mo manakoa mo ‘iloa. Ko e ni‘ihi ‘oku hangē ‘oku tanu ‘aki ‘e koulá mo e siuelí.

Ko e faka‘ofu‘ofa ‘o e fale lahi mo ‘ata‘ataá ‘oku meimei tatau. Ko hono mo‘oní, ‘oku nofo ai ha ni‘ihi ‘o e kakai tu‘umālie, ‘iloa, talavou, mo mālohi taha ‘o e māmaní! He ko hai ‘e ta‘e fie feohi, tō‘onga tatau, mo vala tatau mo e kakai ko iá? ‘Oku nau fa‘a fotu ‘o hangē ‘oku nau ma‘u ha taimi fiefia lahi ange he toenga ‘o kitautolu ‘oku feinga ke nofo ‘i he hala ‘o e ongoongolelé.

Kae hangē ko hotau kaungāme‘a ko ‘Epí, ko e lahi ange e tuku ‘etau tokangá ki he kakai ‘oku nofo he fu‘u fale lahi mo ‘ata‘ataá, ko e lahi ange ia e faingamālie ke tau ongo‘i meheka pe ta‘e-fiemālie pe ‘itá. Mahalo te tau pehē ‘oku ‘ikai totonu ke nau ma‘u ha ngaahi me‘a lelei lahi ka tau fāifeinga kitautolu ke nofo ‘i he hala ki he ‘akau ‘o e mo‘uí.

‘Oku ‘ilo ‘e Sētane ko e taha ‘o e ngaahi founa lelei taha ke mavahe ai ‘a e kakaí mei he ongoongolelé ko hono kākaa‘i kinautolu ke nau tui ‘oku fu‘u faingata‘a, ta‘eoli, pea fakakuonga mu‘a ke kei nofo ‘i he halá. ‘Oku ‘ikai tokanga ia pe ko e fē ha toe hala kehe te tau ō ai—‘e sai

Ko e taimi 'oku talaatu ai 'e māmani 'oku sai ange 'enau founḡá, mā'u ha lototo'a ke tu'u mo mo'ui 'aki e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei.

KO HONO TAUKAVE'I E ME'A 'OKU TAU TUI KI AÍ

Ke ke mamata 'i ha vitiō fakau'aki mo hono tau-kave'i e me'a 'oku tau tui ki aÍ mo fanongo ki hono fakamatala'i 'e he to'u tupú e 'uhinga 'oku nau fili ai ke tauhi 'enau tu'unga mo'ui tãú, 'alu ki he youth.lids.org 'o kumi 'a e ongo fo'i vitiō ko e "Dare to Stand Alone" mo e "I Choose to Be Pure" 'i he Featured Videos (ma'u 'i he lea faka-Pilitãniã, Potukali, mo e Sipeini).

ha hala pē—kehe pē 'oku 'ikai ko e hala 'o e ongoongoleléi.

"'Oku Ifo Fēfē 'a e Fua ko lá?"

Ko hono manuki'i 'o e kau faivelengã ko ha 'ekitiviti manakoa ia 'i he fale lahi mo 'ata'ataá. Kuo 'osi pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "'Oku fakautuutu hono hanga 'e ha kakai 'iloa mo ha ni'ihiki kehe . . . 'o fakaanga'i e tui fakalotú 'i he 'ao 'o e kakaí kae tautautefito ki he Siasí he taimi 'e ni'ihiki. Kapau 'oku 'ikai fefeka e fakava'e 'o 'etau fakamo'oní, 'e ala fakalotoa kitautolu 'e he fa'ahinga fakaanga ko iá ke tau ongo'i veiveiua 'i he'etau tui fakalotú pe toe vaivai 'etau loto fakapapaú."²

'Oku hangē tokua 'e tatau ai pē pe ko e fē 'oku tau 'i ai he mo'uí, pe 'i ai tonu pe 'i he 'initaneti, 'e 'i ai ma'u pē ha matapã sio'ata 'oku ava mei he fale lahi mo 'ata'atã ofi maí, mo ha taha kuo mateuteu ke tuhu mo kata'i e ngaahi me'a 'oku tau fakamahu'inga'í. Mahalo kuo tau 'osi a'usia kotoa e fa'ahinga manuki ko 'eni 'i ha ngaahi taimi kehekehe, pea 'e lava ke matu'aki fakamamahi. 'Oku tau 'ilo 'oku totonu ke tau tali 'aki ha anga faka-Kalaisi, ka 'oku 'ikai ke faingofua ma'u pē. 'Oku 'ikai sai-ia ha taha ia ke kata'i pe ke tukuhifo e ngaahi tui kuo tōkakanó. Mahalo te tau tali he taimi 'e ni'ihiki 'o hangē ko Netí 'aki ha kupu'i lea, "He 'ikai—ko e Māmonga au," 'o tau fanongo ai ki ha toe kata lahi ange 'a e ni'ihiki kehé.

"He 'ikai ke u Lava . . ."

Kuó ke fakatokanga'i 'apē 'a e hangē 'oku nofo taha pē kau manuki 'i he fo'i lea *'ikai lavá?* Hangē ko e, "Ko e hã 'oku *'ikai ke ke lava ai 'o inu iá?*" "Ko e hã 'oku *'ikai ke ke lava ai ke ta o mo au 'o fakatau he Sãpaté?*" pe "Ko e hã 'oku *'ikai ke ke lava ai 'o mohe mo ha taha ki mu'a peã ke toki malí?"*

'E lava ke fakatupu 'e he tokanga ko 'eni ki he fo'i lea *'ikai lavá* ha ongo'i vaivai. Mahalo na'a ongo 'o hangē 'oku tau vaivai pe loto fo'i. Mahalo na'a ongo 'o hangē ko ha kau mo'ulaloa kitautolu ki ha 'Otua ta'e-'iloa kuó ne fakapōpula'i kitautolu ke 'oua na'a tau toe fiefia.

Ko e founga ko 'eni 'oku mätu'aki fu'u motu'a. Ko hono mo'oní, ne faka'aonga'i ia 'e Sētane talu mei he kamata'angã. Ko e taimi na'e tuku ai 'e he 'Otuá 'a 'Ātama mo 'Ivi 'i he Ngoue ko 'Īteni, na'á Ne folofola ange, "'E ngofua 'a ho'o kai fa'iteliha mei he 'akau kotoa pē 'o e ngoué" (Mōsese 3:16). 'Oku ongo fakangatangata nai e fo'i lea "'akau kotoa peé" kiate koe? Neongo na'e fakahã ange 'e he 'Otuá kia 'Ātama mo 'Ivi na'e 'i ai ha ngaahi nunu'a pau 'i hono kai 'o e 'akau 'o e 'ilo 'o e leléi mo e koví, na'e 'ikai ke Ne fakangatangata fakaesino kinaua. Na'á na ma'u 'a e ngoué kakato, pea na'e fakahã ange, "'Oku ngofua ke ke fili ma'au, he 'oku foaki ia kiate koe" (Mōsese 3:17). 'Oku ongo ia hangē ha tau'atãinã kiate au!

'Oku mǎlie he ko e taimi na'e ha'u ki mui ange ai 'a Sētane, na'á ne pehē, "'Io, kuo folofola koã 'a e 'Otuá—'E 'ikai te mo kai mei he 'akau kotoa pē 'o e ngoué?" (Mōsese 4:7). Ko hono mo'oní, ko e me'a na'e fehu'i 'e Sētane, "Ko e hã 'oku *'ikai ke ke lava ai 'o kai 'a e fua 'o e fu'u 'akau ko eé?*" 'i he ongo manuki tatau pē na'e ha'u mei he matapã sio'ata 'o e fale lahi mo 'ata'ataá. Na'e nofotaha 'a Sētane 'i he me'a pē taha na'e tuku ki ai 'e he 'Otuá ha ngaahi nunu'á, pea na'á ne 'ai ke hangē 'oku fie ta'ofi 'e he 'Otuá 'a 'Ātama mo 'Ivi. Na'e mio'i 'e Sētane 'a e ngaahi folofola 'a e 'Otuá, mo tãnaki atu ha ngaahi loi 'i he feinga ke fakaloto'i kinaua ke muimui ange ki ai kae 'ikai ko e 'Otuá. 'I he faka'osí, ne hoko e kai 'o e fuá ko e kongã 'o e palaní mei mu'a. Pe'a na'e 'omi 'e he 'Otuá ha Fakamo'ui ke Ne foaki kia 'Ātama mo 'Ivi pea mo 'ena fãnaú kotoa ha faingamǎlie ke tupulaki mo foki ki 'api.

"He 'ikai ke u fai 'e au!"

Pea ko e hã leva e 'uhinga mo'oni 'o 'etau leá 'i he'etau pehē, "He 'ikai—He ko e Mā-monga aú?" 'Oku tau 'uhinga mo'oni nai, "Pehe ange mai na'á ku lava, pea kapau na'e 'ikai ko ha Māmonga au, te u fakahoko nai ia"? Na'e 'i ai haku kaungãme'a 'i ha taimi 'e taha na'á ne fa'a hua'aki e ngaahi me'a na'á

KO E MĀLOHI KE FILÍ

"Pea ko e me'a 'i hono huhu'i [o e fanau 'a e tangatá] mei he hingá, kuo nau hoko ai 'o tau'atāina 'o ta'engata, 'o nau 'ilo'i ai 'a e lelei mei he koví; ke fili ma'anautolu pē kae 'ikai fakamālohi'i ke ngāue 'i ha fa'ahinga founga" (2 Nifai 2:26).

ne fie fakahoko kapau na'e 'ikai ko ha mēmipa ia 'o e Siasí. Ko e palopalemá, he na'e 'ikai ke u lava ma'u pē 'o tala pe ko 'ene fakakata.

Te tau lelei ange kapau he 'ikai ke tau nofotaha 'i he 'ikai lavá mo e ta'ofi, kapau te tau ngāue'aki 'a e fo'i lea he'ikai. 'O hangē ko ia 'i he, "He 'ikai—Ko e Māmonga au." 'Oku liliu 'e hono ngāue'aki 'o e he'ikai kae 'ikai ko e 'ikai lavá 'a e 'elito 'o e kupu'i leá mo fakahaa'i kuo 'osi fakaivia kitautolu ke tau fili ma'atautolu. 'I he'etau pehē, "He 'ikai," ko 'etau pehē ia, "Oku ou fili ke 'oua te u fai ia, 'o 'ikai koe'uhí he ko ha taha muimui kui pē au pe koe'uhí 'oku ta'ofi au, ka koe'uhí 'oku ou tui ki he tau'atāina ke filí mo e 'eke'i meiate kitá, pea 'oku ou loto ke fai e me'a 'oku totonú. 'Oku ou fili ke ngāue kae 'ikai fakakouna'i au" (vakai, 2 Nifai 2:14, 26).

Ko hono ngāue'aki 'o e "He 'ikai" kae 'ikai ko e "Oku 'ikai ke u lavá" ko ha ngāue kāfakafa ia 'o e lototo'á.

'Oku 'ikai fie ma'u ha loto to'a ia ke muimui ki he kakaí 'i he ngaahi hala kehekehe 'o māmaní. 'E lava ke fai ia 'e ha taha pē. 'Oku fakahaa'i 'e he taukave'i 'o e mo'oní 'a e tui mo'oní. 'Oku fie ma'u ha loto to'a mo'oni ke mavahe mei he māmaní. 'Okú ne fakahaa'i 'oku tau faka'aonga'i mo'oni 'etau tau'atāina ke filí pea mo fakakaukau mo'oni 'iate kitautolu. 'Oku lau ma'u pē e kakai 'i he fale lahi mo 'ata'ataá ko ha kakai 'oku 'ikai hanau hingoa, ko ha kau fakatanga ta'e ha fōtunga. Ko hono mo'oní, ko 'enau ngaahi leá 'oku maha mo ta'e'uhinga. 'I he'etau faka'aonga'i lelei 'etau tau'atāina ke filí, te tau lava 'o ma'u e lototo'a ke pehē, 'o hangē ko Lihai mo e kau mēmipa faivelenga 'o hono fāmilí, "Na'e 'ikai ke mau tokanga kiate kinautolu" (1 Nifai 8:33).

Ko kinautolu 'oku tu'u mo fononga mo'oni 'i he hala 'o e ongoongolelei he māmani 'oku fakautuutu ai 'a e

angahalá, 'oku fakatokanga'i. Ka 'oku 'ikai ke nau tuēnoa. Hangē ko hono fakaafe'i kitautolu 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoní, "Ofa te tau loto to'a mo mateuteu ke taukave'i 'etau tuí, pea kapau te tau tu'u tokotaha 'i hono fai iá, 'ofa ke tau fai ia 'i he loto-to'a pea fakamālohia kitautolu 'e he 'ilo he 'ikai ke tau teitei tuēnoa he taimi 'oku tau tu'u fakataha ai mo 'etau Tamai Hēvaní."³ ■
'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i Tutā, USA.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Palesiteni Spencer W. Kimball, *Faith Precedes the Miracle* (1972), 256.
2. Thomas S. Monson, "Pole ke Tu'u Tokotaha," *Liahona*, Nōvema 2011, 60.
3. Thomas S. Monson, "Pole ke Tu'u Tokotaha," 67.

HOKO KO HA
MAAMA
KI HO NGA AHI KAUNGĀME'Ā

Fai 'e 'Eletā
Benjamín De Hoyos
'O e Kau Fitungofulú

Na'á ku tupu hake mo ha ngaahi kaungāme'a tatau 'i he 'uluaki ta'u 'e 12 'o 'eku mo'uí. Ne mau kaungā'api pē. Na'a mau ō ki he ngaahi 'apiako tatau mo feō'aki ki he fakafiefia 'o homau ngaahi 'aho fā-'ele'í. Na'á ku fa'a kai he taimi 'e ni'ihi 'i honau ngaahi 'apí, pea ne nau ō mai ki hoku 'apí, pea na'a mau fiefia fakataha. Ka 'i he'emaui ta'u hongofulu tupú, ne kamata ke liliu e ngaahi me'á. Na'e 'ikai ke nau mēmipa 'i he Siasí, pea na'a nau lea ta'efe'unga, ifi, pea mo inu kava mālohi. Na'e kehe 'aupito 'enau fakakaukau ki he fono 'o e angama'á mei ha'akú.

Na'á ku fakakaukau 'i fakalelei e palopalemá, pea u talanoa mo 'eku tangata'eikí fekau'aki mo e me'a ke u faí. Na'á ne talamai, "Kuo pau ke ke fili. 'Oku kehe 'a e ngaahi kaungāme'a lelei ko 'ení ia meiate koe. Na'e 'ikai ke ke lava 'o tala ki mu'a, ka ko 'ení 'oku 'i ai ha fu'u faikehekehe lahi."

Na'á ku falala ki he fale 'i 'a 'eku tangata'eikí. Na'e 'ilo 'e hoku ngaahi kaungāme'á ko ha mēmipa au 'o e Siasí, pea ko e taimi na'á ku pehē ai he 'ikai ke u 'alu ma'u pē ki he ngaahi potu kotoa 'oku nau ō ki aí, na'e mahino kiate kinautolu. Na'e iku, 'o si'i ange 'a e taimi ne mau toe feohi aí neongo ne mau kei kaungāme'á.

Ko ha me'a faingata'a ke u tuku-ange hoku ngaahi kaungāme'á, ka na'á ku 'ilo na'e mahu'inga ke pukepuke 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongoleleí 'i he'eku mo'uí. Na'á ku fakakaukau ki he fale 'i 'a 'Alamā ki hono ongo fohá 'i he taimi na'á ne ako'i ai ke na tui ki he 'Otuá. Na'á ne pehē, "Ilonga 'a kinautolu 'e falala ki he 'Otuá 'e tokoni 'i 'a kinautolu 'i honau ngaahi 'ahi'ahi'i" ('Alamā 36:3).

Ko e taha 'o e ngaahi me'a na'e tokoni ke u lava 'i 'a e taimi faingata'a

ko 'ení ko 'eku 'alu he uike kotoa ki he ngaahi 'ekitiviti 'a e Siasí, kau ai 'a e Mutualé. Na'á ku toe fakafemo'uekina'i foki au 'i he hulohulá, sipotí, mo e ngaahi konifelenisi 'a e to'u tupú.

Na'á ku fakakaungāme'a ki ha taha fo'ou na'e 'ikai kau ki he Siasí, pea na'á ne fa'a fakaafe'i au he taimi 'e ni'ihi ke ma ō ki ha ngaahi fakafiefia. Na'e 'aho tatau 'a e ngahi fakafiefia ko 'ení mo e Mutualé, pea na'á ku tala-ange ki ai, "'Oku ou kole fakamole-mole atu. 'Oku ou fie 'alu, ka 'oku 'i ai ha'aku ngaahi palani kehe."

Na'á ne 'eke 'a e me'a na'á ku faí. Peá u talaange, "'Oku ou 'alu ki he Mutualé."

"Ko e hā 'a e Mutuale?" ko 'ene fehu'i mai ia.

Na'á ku fakamatala ange 'oku lahi ha'amaui ngaahi 'ekitiviti fakafiefia 'i he Mutualé pea 'oku ou hoko ko e tokoni 'i he kau palesitenisi'i. Hili 'eku ta'e tali tu'o tolu e ngaahi fakafiefia ki he'ene ngaahi fakafiefia, na'á ne talamai leva, "Fakaafe'i au ki he Mutualé."

Na'á ma ō leva, na'e ako'i ia 'e he ongo faifekau, pea iku 'o papitaiso.

'Oku ou fakaafe'i ko e ke fai ho'o filí he taimi ni koe'uhí ke ke lava 'o hoko ko ha maama ki ho ngaahi kaungāme'á. Ko e me'a 'e taha te ke lava 'o faí, ko ho'o 'alu ki he seminelí. 'Oku fakahoko 'e ho'omou kau faiaiko seminelí 'enau tafa'akí; 'oku nau ngāue lahi ki hono teuteu 'o e ngaahi lēsoní ma'amoutolu. 'E hoko 'a e seminelí ko ha tāpuaki lahi ange kiate kimoutolu 'i he taimi te mou fakahoko ai *ho'omou* tafa'akí: 'o lau e ngaahi ngāue mei 'apí, lotu mo 'aukai, ma'u mo tali 'a e ngaahi akonakí. 'Oku hoko 'a e akó 'i he taimi 'oku fakahoko ai 'e he ongo tafa'akí fakatou'osi 'a e me'a 'oku fie ma'u ke na fakahokó.

'I he'eku kei 'i he ako ma'olungá, na'e fakaafe'i au 'e ha taha 'o hoku ngaahi kaungāme'á ki ha fakafiefia mo talamai, "Ta ō 'o kole ki he'eku tangata'eikí pe 'e lava ke ta faka'aonga'i 'ene kaá." Na'e 'ikai loto 'ene tangata'eikí ke 'oange ke ne faka'aonga'i 'a e kaá. Ka, 'i he taimi na'e fakatokanga'i ai au 'e he'ene tamaí, na'á ne talaange leva, "Sai, te u tuku atu ke ke faka'aonga'i 'a e kaá, 'o kapau ko Penisimani 'e faka'ulí."

Na'e 'ilo 'e he tangatá ni 'oku ou kau mo hoku fāmilí ki he Siasí, pea na'e 'ikai ke mau inu kava mālohi, pea te u hoko ko ha faka'uli 'e malu ange.

Na'e tokoni e tō'onga 'a e tamai hoku kaungāme'á ke u fakahounga'i e ngaahi akonakí 'eku mātu'á mo e si-pinga na'á na taá. Na'á mau fakahoko e efiaki fakafāmilí mo e lotu fakafāmilí 'i 'apí. Ko e Sāpaté ko ha 'aho ia 'o e mālōlō kiate kinautolu. Ko e ngaahi me'á ni ko e ngāue ia 'a e ongoongoleleí 'iate kinautolu, pea na'a mau fiefia lahi ai. Na'e fa'a fakaafe'i 'e he'eku tangata'eikí ha kau mēmipa kehe 'o e Siasí ke nau omi ki homau 'apí ke nau talanoa ki he ongoongoleleí 'i he ngaahi ho'atā Sāpaté. Na'a mau kai fakataha, talanoa ki he ongoongoleleí, pea na'a mau feohi vāofi.

Teuteu he taimi ni ke fokotu'u homou ngaahi fāmilí mālohi 'i he kaha'ú. 'Oku mou fakahoko ia 'i he taimi 'oku mou longomo'ui ai 'i he ako 'o e ongoongoleleí. Manatu 'i kapau te ke falala ki he 'Otuá; lotu fakamātoato faka'aho; lau e folofolá, tauhi koe ke ke ma'a; pea ngāue 'i ho Fatongia ki he 'Otuá pe Fakalakalaka Fakatāutahá, 'e malu 'i koe mei he fakatu'utāmakí, te ke hoko ko ha maama ki ho ngaahi kaungāme'á, mo ke fiefia 'i ho'o mo'uí. ■

'AI HANGATONU

Ko e feitu'u 'oku ou nofo aí,
'oku lau 'okú mo kaume'a hili
ha teiti tu'o taha pē.
'E lava fēfē ke teiti ha taha
mo ha kakai kehekehe
kae ta'e lau ko ha taha havala
mo ta'e faitotonu?

Ko ha palopalema faingata'a 'eni ki ha to'u tupu tokolahi 'o e Kāingalotú 'i he funga 'o e māmaní kotoa. Kuo fale'i kinautolu ke nau "faka'ehi'ehi mei he fa'a toutou teiti mo e tokotaha tatau peé" koe'uhí ke 'oua na'a nau fakatupulaki ha feohi vāofi 'oku nau kei ta'u sí'i (*Ki hono Fakamālohia 'o e Tō'u Tupú* [ki'i tohi, 2011], 4). Ka 'i he anga fakafonua he kongā lahi 'o e māmaní, 'oku fa'a hoko 'a e fakaafe ia ke soó ki mu'a 'oku te'eki ke na teiti tu'o taha; pea 'oku pehē pē, 'e lava 'e he teiti tu'o tahá ke ne fakafōtunga ha feohi makehe mo ha 'amanaki ke loto'aki. 'I he fa'ahinga anga fakafonua peheé, ko e teiti mo ha kakai kehekehé 'oku hangē 'okú ne maumau'i 'a e "feohí" pea te ne lava 'o 'ai ho ongoongó ko ha taha anga'uli mo ta'e faitotonu. Ko e hā leva e me'a 'oku totonu ke ke fa'?

'Uluakí, fakapapau'i 'oku 'ilo 'e he taha kotoa ho'o tui mo ho'o loto'aki e ngaahi tu'unga mo'ui 'a e 'Eikí 'i he angama'á mo e ma'a fakasekisuálé ke 'oua na'a 'i ai ha ma'uhala fekau'aki mo ho 'ulu-ngāngā mo ho'o tō'ongá. Hokó, te ke lava 'o ngāue lahi ke liliu 'a e anga fakafonua 'o e teití 'okú ke 'i aí ke lelei ange 'aki ha'o lea ki he ngaahi fakahinohino 'a e Siasí. Kapau 'e fehu'ia koe 'e he kakai fekau'aki mo ho'o ngaahi tu'unga mo'ui he teití, 'eke ange pe ko e hā e 'uhingá, kapau 'oku 'ikai ke nau fie mali vave, ko e hā 'oku nau ongo'i ai e fiema'u ke feohi vāofi fakaeloto mo fakaesino pea tautau-tefito 'i he fa'ahinga ta'u kei sí'i peheé. Fakaafe'i ke nau kau fakataha mo koe 'i ha teiti fakatokolahi ke nau lava 'o 'ilo 'a e fiefia te nau lava 'o ma'ú kae faka'ehi'ehi mei he ngaahi fakatu'utā-maki fakaangama'a ta'e'aongá mo e ngaahi ongo fakaeloto 'o e fe'ofa-'aki kei ta'u hongofulu tupú. Pea 'ai ke nau 'ilo ki he fakahinohino mo e fale'i kuo fai kiate koe 'e he kau palōfita mo e kau 'aposefelo mo'uí. ■

Ko e hā 'oku kamata
faiako faka'api ai 'a e kau
 talavou 'i he 'enau ta'u **14**
 kae toki kamata **faiako 'a'ahi**
 'a e kau finemu'ia 'i he 'enau ta'u **18?**

I ha fakahā ne fai 'i he taimi na'e fokotu'u ai 'a e Siasí 'i he 1830, na'e fakahā 'e he 'Eikí, "Ko e fatongia 'o e akonakí ke le'ohi 'a e siasí ma'u ai pē pea ke ne 'iate kinautolu mo fakamālohia 'a kinautolu" (T&F 20:53). Makehe mei he kau akonaki 'i he Lakanga Taula'eiki Faka-'Éloné, 'oku fua 'a e fatongia ko 'ení 'e he kau taula'eikí mo kinautolu 'oku nau ma'u e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí (vakai, T&F 20:45–52). Ko e faiako faka'apí ko ha founa ia 'e taha 'oku nau fakahoko ai 'a e fatongiá ni 'aki ha'anau tali ha ngaahi ngāue pau mei he kau taki lakanga fakataula'eikí. Ko e faiako 'a'ahí, neongo 'okú na meimei tatau, 'oku ki'i kehe hono taumu'á, ko hano foaki ha faingamālie ki he hou'eiki fafine 'o e Fine'ofá ke nau fefakamālohia'aki mo feako'i'aki 'i he ngaahi ngāue 'oku vahe mei he kau palesitenisí 'o e Fine'ofá ('i hano fakangofua 'e he pīsope pe palesiteni fakakoló). Ko e kau finemu' foki (tautaufito ki he kau palesitenisí fakakalasí) 'oku totonu ke nau feinga ke fefakamālohia'aki mo fepoupou-aki 'i ha ngaahi founa kehekehe, ka 'oku 'ikai vahe kinautolu ke nau fai ha ngaahi 'a'ahi fakamāhina ki ha kakai pau. ■

Ko e hā 'a e **ngaahi fiema'u**
fakamo'ui lelei ki he
 ngāue fakafaifekau?

E lava 'e he palopalema fakaemo'ui lelei 'oku lahí pe ngaahi fakangata-ngata fakafaito'ó 'o ta'ofi ha kakai 'e ni'ihí mei hono fakahoko lelei honau ngaahi fatongia fakafaifekau pea te ne uesia kovi e ngāue honau ngaahi hoá foki. Ko e fa'ahinga kakai peheé 'oku 'ikai angamaheni 'aki ke nau ngāue fakafaifekau. Hangē ko 'ení, ko kinautolu 'oku fie ma'u sea teketeke pe tokotokó pe 'ikai ke nau lava 'o fakahoko honau ngaahi fatongia faka'ahó 'o ta'e tokoni'i 'e ha ni'ihí kehé, 'oku 'ikai fakaongoongolelei' ke nau ngāue fakafaifekau. Pea ko e fu'u sinó te ne lava 'o fakatupu ke faingata'a'ia lahi ha taha 'i he ngaahi ha'aha'a faka'aho 'o e ngāue fakafaifekau, pea mahalo 'e kole heni 'e he kau taki lakanga fakataula'eikí ki ha ni'ihí ke nau fakahoko ki mu'a pea toki faka-ongoongolelei' ke nau ngāue. Fekau'aki mo e tu'unga mo'ui lelei fakalūkufuá, ko e taha 'o e ngaahi fakahinohinó 'oku totonu ke ke lava 'o lue lalo 'i ha maile 'e ono (kilomita 'e 9) 'i he 'aho 'o 'ikai faingata'a'ia.

Kapau 'oku 'i ai ha'o fehu'i fekau'aki mo ha taha 'o e ngaahi me'á ni, 'e lava 'e ho'o pīsope pe palesiteni fakakoló 'o fai atu ha tali mo ha fakahinohino. ■

Ko e fē taimi 'oku
 totonu ke u kamata
 totongi **foaki 'aukai**
ai mo fai e
ngaahi foaki kehé?

Kapau 'oku 'i ai ha'o ma'u'anga pa'anga mo ha loto fie foaki, te ke lava 'o kamata foaki 'aukai 'i ha fa'ahinga ta'u pē. Ko hono mo'oní, ko e taimi 'okú ke ma'u ai ha pa'angá, kuo fekau 'e he 'Eikí ke ke totongi vahehongofulu 'i ho'o pa'anga hū maí. 'Ikai ngata aí, "'oku kau 'i he 'aho 'aukai totonú 'a e . . . fai ha foaki 'aukai 'oku lahi ke tokoni'i 'aki e kau faingata'a'ia" (*Ki hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū* [ki'i tohi, 2011], 39). 'Okú 'ikai 'uhinga e totongi 'e ho'o ongo mātu'á e me'akai 'a e fāmilí he 'ikai ke ke lava ai 'o fai ha foaki 'iate koe pē kapau 'oku ue'i koe 'i he taimi kotoa pē 'oku 'aukai ai ho fāmilí he māhina takitaha. Manatu'i, neongo 'okú ke kei si'i, 'e tatau ai pē pe ko e hā e lahi ho'o foakí, ko e me'a 'oku mahu'inga tahá ko e fo'i mo'oni 'okú ke talangofua ki he ngaahi fekau 'a e 'Eikí mo tokoni ta'esiokita ke tāpu-aki'i 'a e ni'ihí kehé. 'E tāpuekina koe pea pehē ki ha ni'ihí kehe foki 'i ho'o feilaulá. Kapau 'okú ke ongo'i 'oku ue'i fakalaumālie koe pea 'okú ke lava 'o fakahoko ia, mahalo 'oku totonu ke ke fakakaukau ke feongoongi mo ho'o mātu'á mo fakahoko ha ngaahi foaki ki he ngaahi sino'i pa'anga kehe 'a e Siasí 'oku hiki atu 'i he la'i pepa foaki 'o e Vahehongofulu mo e Ngaahi Foaki kehé. ■

Fai 'e Rosemary M. Wixom
Palesiteni Lahi 'o e Palaimelí

Ko e IVI TĀKIEKINA 'o e MŪSIKÁ

'Oku fakahaa'i mai 'e ha fakatotolo 'aki ha fanga kumā 'a e lava ke uesia kitautolu 'e he mūsika 'oku tau fanongo ki aí.

Ko e taimi 'oku ou 'eke ai ki ha taha, "Ko e hā 'okú ke manatu 'i lahi taha fekau'aki mo e Palaimelí?" ko e lahi taha 'o e talí, "Ko e mūsiká." 'Oku 'ikai teitei mole meiate kitautolu 'a e fakalea 'o e ngaahi hiva Palaimelí—'oku tohitongi kinautolu 'i hotau lotó. Tau vakai, ki he ngaahi hiva Palaimeli ko 'ení. Te ke lava 'o fakakakato 'a e ngaahi kupu 'i leá?

"['Oku ou feinga ke hangē . . .]"

"Tamai Hēvani, 'oku . . .?"

"Tohi 'a Molomoná . . ."

'I ho'o fakakakato 'a e ngaahi sētesí takitaha, na'á ke fakatokanga 'i ho'o hiva 'i 'o e fasi?

Kapau ko ia, 'oku meimei ko e 'uhingá he na'e tokoni 'i hotau ngaahi ongó 'e he fasi, ongo ki hotau lotó, mo langaki ha ngaahi manatu. Ko ia 'oku 'ikai fai ai ha ofo 'i he 'etau kátoanga 'i e fakatapui 'o e ngaahi temipalé 'aki ha kátoanga fakafonua 'o kau ai 'a e to'u tupú 'i ha ngaahi fasi mo ha faiva langaki mo'uí. 'Oku 'ai 'e he ngaahi me'a ko 'ení ke tau "kalanga fiefia ki he 'Otuá" mo "hiva 'aki 'a e ongoonglelele 'o hono huafá" (Saame 66:1–2).

'Oku Ue'i Ma'u pē Kitautolu 'e he Mūsiká

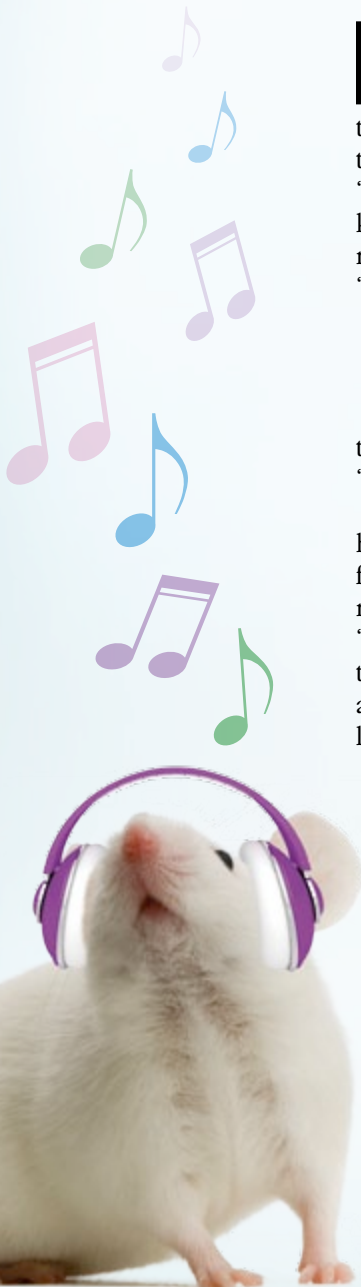
'Oku ako 'i 'e he *Ki hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú* "oku 'i ai ha ivi tākiekina lahi 'o e mūsiká ki ho 'atamaí, laumālié, mo ho 'ulungāngá."¹ 'E lava ke tokoni 'i ho'o mo'uí 'e he mūsiká 'i ha ngaahi founga lahi, ka 'e toe lava foki 'o fakatu'utāmaki. Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, "[E lava 'a e mūsiká 'o tokoni ke ke 'unu 'o ofi ange ki ho'o Tamai Hēvani. 'E lava 'o

faka'aonga 'i ke ako 'i, fakamāma 'i, ue 'i fakalaumālie, mo fakataha 'i. Neongo ia, 'e lava 'e he mūsiká 'o uesia ho'o ongo fakalaumālié 'i hono ongó, taimí, longoa'á, mo hono fakaleá. 'Oku 'ikai totonu ke ke fakafonu ho'o fakakaukaú 'aki e ngaahi mūsika ta'e-tāú]."² Pea mahalo he 'ikai mahu'inga ia kapau te ke fakafanongo lelei ki hono fakaleá pe 'ikai: ko e ngaahi fakalea 'oku fakatu'unga fasi 'oku fa'a ako mo manatu 'i ngofua pē.³ 'Oku 'ikai ha ofo 'i he fakatokanga mai ke tau "filifili fakalelele 'a e mūsika 'oku [tau] fanongo ki aí."⁴

Fanga Kumaá, Mūsiká, mo Hono Akó

'E toe lava foki ke uesia ho'o malava ke fakahoko ho ngaahi fatongiá pe akó 'e he ngaahi fasi 'okú ke filí. Na'e vakai 'i 'e ha ongo fakatotolo 'e toko ua 'a e fekau'aki ko 'ení 'aki ha'ana fakatotolo 'i hono uesia 'e he mūsiká mo e fasi 'a e fa'unga neave 'o e kumaá. 'I ha uike 'e valu, na'e fanongo ma'u pē ha fanga kumá ki he ngaahi fasi uōlosi 'a Sitoloasí (Strauss) (ko ha ngaahi fasi ne foku-tu'utu'u lelei mo maau mo'oni), ka ko e kulupu hono uá na'a nau fanongo ki ha ngaahi ongo vātau longoa 'a 'i ha ngaahi ongo tānafa ta'etuku. Na'e ohi hake ha kulupu hono tolu 'i ha tu'unga lōngonoa.

Hili ha uike 'e valu, na'e tuku leva 'a e fanga kumaá 'i ha loto'ā fihí ke nau kumi me'akai. Ko e fanga kumá he kulupu fika uá, na'a nau hē takai 'o 'ikai ke nau 'ilo pe te nau ō ki fē—"ko ha fakamahino 'oku faingata 'a ke nau ako"—pea na'e taimi lōloa ange 'enau kumi me'akái 'i he 'uluaki tu'unga ki mu'a pea fai 'a e fakatotoló. Ko e fanga kumá na'e tuku 'i he "ongó vātau na'e 'ikai ngata pē 'i he 'enau faingata 'a'ia ke ako mo manatu'í, . . . ka na'e

toe hoko foki ha liliu 'i he ngaahi selo 'i honau 'utó." 'Oku mālie hono fakauhinga 'i 'e he kau fakatotoló: "Oku mau tui ne feinga 'a e fanga kumaá ke fai ha me'a ki he ha'aki fu'u ta'e-tuku atu 'o e vātaú. . . . Na'a nau fefa'uhi mo e palopalemá."⁵

Ko e hā ha ngaahi me'a 'e ala hoko ko ha "ngaahi palopalema" 'i he ni'ihi 'o e ngaahi fasi 'o e 'aho ní—'a e ngaahi me'a te ne ala ta'ofi kimoutolu mei he ako fakalelei? 'E ala fekau'aki ia mo e ongo 'o e fasi mo hono taimi ('o hangē 'i he fanga kumaá) pe ko e fakalea 'oku ngāue'akí pe ngaahi pōpoaki 'okú ne 'omí. Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, "Oku hoko . . . ha liliu [ki he Sōsaieti] 'oku 'ikai ke loko 'ilonga ka 'oku fu'u mālohi 'aupito. 'Oku faka'au pē ke lahi ange 'a e ngaahi founa fakafiefia 'okú ne talí. Ko e me'a leva 'oku hoko aí, kuo

hangē 'oku lahi ange 'a e fakataumu'a 'o e ngaahi fasi 'oku fai 'e he kau hiva manakoá ke 'omi ha fa'ahinga ongo hoha'a kae 'ikai ko ha ongo 'i nongá."⁶

Ko e Ngaahi Me'a 'o Taimi mo e Laumālie

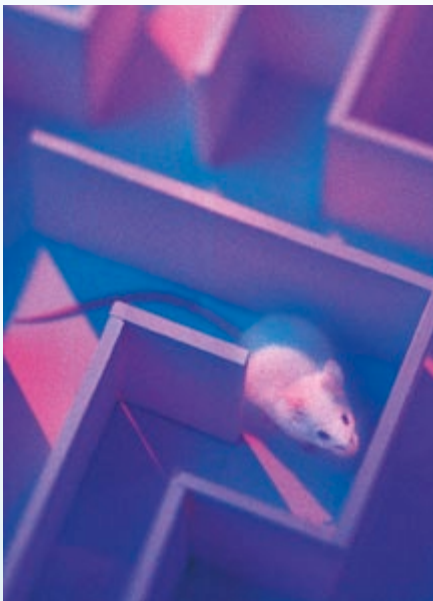
'Oku 'ikai ko e fasi pē mo e fakalea 'o e fasi longoa'á 'oku fakatu'utāmakí. 'I he 'etau fanongo ki he fa'ahinga fasi peheé, 'oku tau toe ta'ofi ai mo e ngaahi mōmēniti lōngonoa 'oku tau lava ai 'o fakafanongo ki he Laumālie. 'I he talanoa faka-Kalisitiane 'iloa ko e [Ngaahi Tohi 'a Sikulūteipi] *The Screwtape Letters*, na'e fakafofonga 'i ai 'e ha taha ko Sikulūteipi 'a Sētane mo feinga ke taki e ngaahi laumālie lelei ki he'ene ngāue. 'Oku pehē 'e Sikulūteipi, "Oku mālie e fakakaukau ma'u pē 'a e kakai matelié 'oku tau fakahū ha ngaahi me'a ki he 'enua fakakaukau: ko hono mo'oní, ko 'etau ngāue lelei tahá 'oku fakahoko ia 'aki hono ta'ofi e ngaahi me'a mei honau 'atamaí."⁷ Ko hono mo'oní, 'oku 'ilo'i 'e Sētane 'oku 'ikai fie ma'u ia ke ne fakafonu ma'u pē hotau 'atamaí 'aki e ngaahi fakakaukau koví kapau pē te ne lava 'o ta'ofi kitautolu ke 'oua te tau tokanga ki he ngaahi me'a 'o e Laumālie. "Kapau te

ke fanongo ma'u pē ki he mūsiká, he 'ikai ke ke ala ma'u 'a e taimi lōngonoa 'okú ke fie ma'u ke ke fakakaukau, ongo'i, pea mo tali ai 'a e fakahinohino fakalaumālie."⁸

'Oku tau fie ma'u e Laumālie Mā'oní'oní ke 'iate kitautolu he taimi kotoa pē. 'I he 'uhinga ko iá, 'oku totonu leva ke tau fili fakalelei 'a e fasi 'oku tau fanongo ki aí pea mo e hulohula 'oku tau ō ki aí. Tuku ke hoko e Laumālie ko ho fakahinohino, pea ko e taimi 'okú ke veiveiua ai 'i he fasi 'okú ke fanongo ki aí pe ngaahi tūkunga 'okú ke 'i aí, ma'u ha lototo'a ke ke fai ha me'a kae lava ke kei nofo 'a e Laumālie mo koe. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū* (ki'i tohi, 2011), 9.
2. Thomas S. Monson, *A Prophet's Voice: Messages from Thomas S. Monson* (2012), 77.
3. Vakai, Jack R. Christianson, faka'aonga 'i he "Author's criterion for picking music: does it encourage a proper life style?" *Church News*, Mē 6, 1989, 5.
4. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*, 10.
5. Richard Lipkin, "Jarring Music Takes Toll on Mice," *Insight*, volume 4, fika 14, 'Epeleli 4, 1988, 58.
6. Boyd K. Packer, "Mūsika Taau, Ngaahi Fakakaukau Taau," *Liahona*, 'Epeleli 2008, 33; *New Era*, 'Epeleli 2008, 9.
7. C. S. Lewis, *The Screwtape Letters* (1982), 20.
8. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*, 23.

KO HA LOTU ‘O HOKU LOTÓ

Na’e tokoni’i au ‘e he hiki e tu’unga lelei ‘o e ngaahi fasi ‘oku ou fanongo ki ai ke u sai’ia lahi ange ai.

Fai ‘e Ma. Consuelo N.

‘O ku ou manako ‘i he mūsiká, pea ‘oku hangē ‘oku ‘ikai kakato hoku ‘ahó kapau he ‘ikai ke u fanongo ki ai pe hiva í. Ki muí ni maí, ne tupulaki ‘eku manako he mūsiká ‘i ha fa’ahinga founga kehe, pea kuó u ako mo ha ngaahi me’a kuó ne liliu e anga ‘o ‘eku fakakaukau mo faka’aonga ‘i e mūsiká.

Na’e kamata ia he taimi na’á ku lau ai e folofola ‘oku pehē ai ‘e he ‘Eikí, “He ‘oku fiefia ‘a hoku laumālié ‘i he hiva ‘o e lotó; ‘io, ko e hiva ‘a e kau mā’oni’oni ko e lotu ia kiate au, pea ‘e tali ia ‘aki ‘a e tāpuaki ki honau ‘ulú” (T&F 25:12). Ko e taimi na’á ku lau ai ‘a e veesi ko iá, na’á ku manatu ‘i ha me’a ne ako ‘i mai ‘e he ‘eku fine’eikí. Na’á ku hiva ‘i ‘a e himí ‘i ha me’a ‘e taha, ‘i ha founga na’e ‘ikai totonu, na’á ne fakamanatu mai kiate au ‘e lava ke hoko ‘a e ngaahi himí ko ha lotu pea ‘oku fie ma’u ke u hiva ‘i fakalelei kinautolu. Te u pehē ‘oku ‘ikai ‘uhinga ‘a e veesi ko ‘ení ki he ngaahi himí pē ka ko ha toe fa’ahinga hiva pē ‘oku tau hiva ‘i ‘i ha faka’ānau mā’oni’oni. Fakakaukau-loto ki he ngaahi tāpuaki te tau ma’u, ‘o hangē ko e lau ‘a e folofolá, ‘i he ‘etau hiva ‘i ha ngaahi hiva ki he ‘Eikí.

Na’á ku toe ako foki hono mahu’inga ‘o e fakafanongo ki he fasi lelei. Hili ‘eku lau e potu-folofola ko ‘ení, ne u kamata vakai ‘i leva e lisi ‘o ‘eku ngaahi fasi mo tāmata ‘i ‘a e ngaahi fasi na’e ‘ikai ke nau poupuu ‘i ‘a e ngaahi akonaki ‘i he *Ki hono Fakamālohia ‘o e To’u Tupú*.

Na’e pau ke u fai ha fili vave ‘i he ngaahi fasi na’e ‘ikai ke ma’u ‘i he ‘eku ngaahi fasi. Lolotonga ‘o ‘eku ‘i he akó ‘i ha ‘aho ‘e taha, ne kamata tā ‘e haku kaungā-kalasi ha fo’i hiva kovi. Na’e ‘ikai ke u ongo ‘i lelei fekau ‘aki mo e hivá, ko ia na’á ku kole ange leva ke liliu ia, pea na’á ne fai ia. ‘Oku ou ‘ilo ‘i te tau takitaha lava ‘o ma’u ‘a e lototo’a tatau

‘i he ngaahi tūkunga peheé. Pea ‘i he ngaahi taimi he ‘ikai liliu ai ‘e he kakaí ‘a e fasi ma’atautolu, ‘oku kei ‘i ai pē ha’atau fili ‘e taha: te tau lava ‘o ō ki ha feitu’u kehe.

‘Oku ou ‘ilo te tau lava ‘i he fasi lelei ke ‘unu ‘o ofi ange ki he ‘etau Tamai Hēvaní. ‘E lava ‘e he mūsiká ke ne langaki mo ue ‘i fakalaumālie kinautolu, pea mo fakaafe ‘i ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ke ‘iate kinautolu, teke kinautolu ki he ngaahi tō’onga mā’oni’oni, mo tokoni ke tau matu’uaki ‘a e ngaahi fakatauele ‘a e filí (vakai, *Ki hono Fakamālohia ‘o e To’u Tupú* [ki’i tohi, 2011], 22–23).

Manatu ‘i ko e taimi ‘oku tau hiva ‘i ai ‘a e hiva ‘o e mā’oni’oni, ko ‘etau lotu ia ki he ‘etau Tamai ‘i he Langí. ■
‘Oku nofo ‘a e taha na’á ne fa’u ‘i Loto Kolo ‘o Manila, ‘Otu Filipainí.

FILI E NGAahi FASI LELEÍ

“‘Oku ‘i ai ha ivi tākiekina lahi ‘o e mūsiká ki ho ‘atamaí, laumālié, mo ho ‘ulungāngá.”

“Filifili fakalelei ‘a e mūsika ‘okú ke fanongo ki ai. Fakatokanga ‘i ‘a e ongo ‘okú ke ma’u he taimi ‘okú ke fakafanongo ai. ‘Oku lava ke ‘omi ‘e he fa’ahinga mūsika ‘e ni’ihi ha pōpoaki ‘oku kovi mo fakatupu ‘auha. ‘Oua na’á ke fanongo ki he mūsika ‘okú ne poupuu ‘i ‘a e anga’ulí te fakavikiviki ‘i e fetá’aki ‘e hono fakaleá, vavé, pe mālohí. ‘Oua te ke fanongo ki he mūsika ‘oku faka’aonga ‘i ai e lea fakatu’a pe fakalavea ‘i ha taha pe te ne faka’ai’ai ‘a e ngaahi tō’onga ‘oku kovi. ‘E lava ‘e he fa’ahinga mūsika peheé ‘o holoki ho’o ongo’ingofua e laumālié.”

Ki Hono Fakamālohia ‘o e To’u Tupú (ki’i tohi, 2011), 22.

KAMATA, HO KAHHA'U

Fakaiviva 'aki e 'iló peá ke toki sio pe ko e hā
hano mama'o hono 'ave koe 'e ho'o akó.

'I HE NGAAHI HOLISI MANIFÍ

Na'e 'ikai ke mau fakatokanga'i ka ki mui ange, 'i he'e ma ako'i e ongoongolelei ki ha fāmili, na'á ma toe ako'i ai mo honau kaungā'api 'i he tafa'aki.

Fai 'e Monica Garcia Adams

he'ema hoko ko e ongo faifekau fefiné, na'á ma vahevahe e ongoongolelei mo ha fefine na'e nofo 'i ha tū'unga tukuhāusia 'i ha ve'e mo'unga lahi, ofi ki he lingi'anga veve 'a e koló he tu'akolo 'o 'Asanisoní 'i Palakuai.

Na'e nofo 'a Solitati mo hono husepāniti ko 'Osikaá 'i ha fale loki taha 'i ha fale lōloa, 'a ia ko ha ngaahi lokimohe na'e hokohoko, 'o tu'u fakataha, pea fu'u manifi mo honau ngaahi holisi. Na'e hoko e loki kotoa pē ko ha ki'i nofo'anga 'oku matapā sio'ata pē taha, matapā hū'anga pē taha, mo e mohenga pē taha. Na'e 'i ai ha ngaahi fale lahi pehē 'i he feitu'u ko 'ení, na'e langa 'aki e 'akau, 'ato au kae faliki kelekele. Na'e 'osi monosi 'aki e 'umeá e ngaahi avaavá ke ta'ofi ai ha kongá 'e ni'ihi 'o e momokó.

Na'e Fakafanongo 'a Solitati

Ko Solitati ko ha fa'e ia 'a ha fānau kei iiki 'e toko tolu, na'e kei ta'u si'i pē mo ia—mo femo'uekina. Ko e me'a pē na'á ne lava 'o fa'i ko e tokanga 'i hono 'apí pea mo e ngaahi fiema'u faka'aho 'ene fānau. Ka na'e hangē na'á ne talitali lelei 'ema 'a ahí mo 'ilo'i 'oku fie ma'u ke 'i he'ene mo'uí 'a e 'Otuá.

Na'e fakahaa'i tau'atāina pē 'e Solitati 'ene ngaahi fakakaukaú mo 'ene ongó. Na'e manako 'ia 'Osikā peá na hola, neongo na'e 'ikai ke loto ki ai 'ene mātu'á. Na'e 'ikai ke ne ako pe ngāue mo hono husepāniti, pea na'e ta'epau hona kaha'ú. Na'e fifili pe kuo li'aki ia 'e he 'Otuá pea kapau ko 'Ene tautea 'i 'eni kināua 'i he'ena ngaahi fili kovi ne fakahokó.

Na'e fakatau me'a fakamatamatalelei 'a 'Osikā mei he 'api ki he 'api 'o feinga ke tokoni ke mo'ui hono fāmili.

Ko e 'aho na'e lelei a'i, na'á ne fakatau ha me'akai pea 'i he taimi 'e ni'ihi, mo ha fanga ki'i me'a'ofa ma'á e fānau. Ka ko e taimi na'e kovi ai e fakatau, na'e fa'a foki loto mamahi, 'ita, mo konā mai ki 'api.

Na'á ma ongo'i ne pole'i kimāua ke ma tokoni 'i kinautolu 'i ha ngaahi me'a lahi fakaetu'asino. Ka na'á ma toe ongo'i foki hono ue'i kimāua 'e he Laumālié ke ma kei 'ofa mo ako'i pē kinautolu, neongo na'e ta'e-fakafiemālie 'enau fakalakalaká he

taimi 'e ni'ihī. Hili ha'ama toe ngaahi 'a'ahi mo lotua fakamātoato, ne ma toki ongo'i na'e fie ma'u ke ma tuku ange hanau taimi ke nau fakakaukau'i e me'a ne ma 'osi ako'i angé, ako e Tohi 'a Molomoná, mo lotu 'iate kinautolu pē.

Na'á ma fakamatala 'ema hoha'á kia Solitati, pea na'e loto mamahi. Na'á ne ongo'i kuó ma li'aki hono fāmīlī. Na'á ne toe talamai foki kiate kimaua 'oku 'amanaki ke ne fā'ele'i 'a e pēpē fika faá, pea na'e 'ikai ke

ne 'ilo pe te nau mo'ui fēfē. 'I he'ene 'itá na'á ne talamai ke ma mavahe pea 'oua na'á ma toe foki ange.

Na'e fakafanongo foki mo Uani

Neongo iá, na'e 'ikai ke ma 'ilo, na'e fakafanongo mo e kaungā'api hoko maí 'i he holisí ki he me'a ne ma ako'í. Na'e kei si'i, fie'ilo, mo mātu'aki mā. 'I he'ene fakafanongó, na'e 'i ai ha'ane ngaahi fehu'i lahi fekau'aki mo e palani 'o e fakamo'uí, Tohi 'a Molomoná, mo e fakatomalá. Na'e a'u 'o ne kole e Tohi 'a Molomona 'a Solitati, lau ia, mo lotua e ngaahi me'a kotoa na'á ne ako fakalongolóngó.

Ne 'osi atu ha ngaahi 'aho. Ne kamata hoha'a 'a Uani 'i he 'ikai ke ma toe foki ange ke ako'i 'a Solitati mo 'Osikaá. Pea 'i ha pō 'e taha, 'i he tu'utu'ulaki mai ha matangi mālohi 'o e fa'ahita'u momokó, na'á ne 'eke ai kia Solitati pe 'okú ma nofo 'i fē mo ha founga ke fetu'utaki mai ai. Na'á ne talaange 'oku 'ikai ke ne 'ilo, pea kamata leva ia ke tangi. Na'á ne fai ange 'ene fakamo'oni ki ai ki he mo'oni 'o 'ema pōpoakí pea lele ia ki tu'a ki he pō hakó ke kumi kimaua 'i he lolo hifo 'a e 'uhá, 'o liliu ai e ngaahi halá ko ha ngaahi vaitafe pelepela.

'Osi ha ngaahi houa lahi, hela'ia mo mokosia, mo 'ene kei fekumi pē. Na'e kamata ke lotu 'i he'ene fononga 'i he fakapo'ulí, 'o palōmesi ki he'ene Tamai 'i he Langí kapau 'e tokoni ke ne ma'u kimaua, 'e papitaiso mo tauhi kiate Ia he ngaahi 'aho kotoa 'o 'ene mo'uí. Lolotonga iá, 'i he ongo kia Solitati e fakamo'oni 'a

Uaní, na'e kamata lotu mo ia ke ma toe foki ange. Na'e foki 'a Uani ki 'api kae kei lotu pē mo lau e Tohi 'a Molomoná 'i he 'aho 'e ua hono hokó. Na'e lotu fakamātoato 'a Solitati pea talanoa mo 'Osikā. Na'á na kamata lau fakataha leva 'a e Tohi 'a Molomoná.

Pea na'e fakafanongo 'a e Tamai Hēvaní

'Osi ha 'aho 'e ua mei he matangi mālohí, lolotonga 'eku tū'ulutui mo hoku hoá 'o lotú, na'á ma ongo'i hono ue'i ke ma toe foki ki he ki'i 'api masiva si'isi'i 'i he ki'i ve'e mo'ungá. Na'á ma ō leva, pea 'i he'ema a'u atú, na'e talitali kimaua 'i he lo'i-mata mo e fiefia 'e Solitati, 'Osikā, mo 'ena fānaú, pea mo Uani. Na'a nau fakamatala mai e me'a na'e hokó, pea talu mei ai, mo 'enua loto vēke-veke kotoa ke ako ki he ongoongo-leleí. Na'e 'ikai fuoloa kuo papitaiso 'a Uani, pea muimui vave mai ai 'a Solitati mo 'Osikā.

'Oku ou manatu 'i 'eku fifili pe ko e hā ne ue'i mālohi ai kimaua ke ma kei ako'i neongo e 'ikai fai ha me'a 'e Solitati mo 'Osikaá. 'Oku ou manatu 'i 'eku fifili pe ko e hā e 'uhinga ne ma ongo'i ai ha fu'u fie ma'u ke ma toe foki neongo na'e tuli kimaua 'i he 'itá. Ka 'i he'eku vakai ki he fiefia ne hoko 'i he mo'ui 'a Uaní pea ki he fāmīlī 'o Solitati mo 'Osikaá, na'á ku 'ilo na'e 'ikai ko Uani pē na'e fakafanongo 'i he holisi manifi ka na'e fakafanongo foki mo e Tamai Hēvaní ki he ngaahi lotu meiate kinautolu takitaha, 'a e ngaahi lotu mei he lotó. ■

'Oku nofo 'a e taha na'á ne fa'ú 'i 'Iutā, USA.

Fai 'e 'Eletā
Neil L. Andersen
'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e
Toko Hongofulu
Mā Uá

KO E AKO MEI HE KAU PALŌFIȚA MO'UÍ

*'E lava nai 'etau tokanga ki he fale'i
mo e akonaki 'a e Kau Taki ke longomo'ui,
loloto, mo mo'oni ange?*

Oku mo'oni 'oku tau 'ofa 'ia Palesiteni Tōmasi S. Monisoni, ongo tokoni 'i he Kau Palesitenisi 'Uluakí, mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Ka 'i hono fakaha'a 'i 'etau 'ofá mo 'etau faka'apa'apá, 'oku ou fie fehu'i, 'E lava nai 'etau tokanga ki he fale'i mo e akonaki 'a e Kau Taki ko 'ení ke longomo'ui, loloto, mo mo'oni ange?

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluakí—

Henry B. Eyring, President Thomas S. Monson, Dieter F. Uchtdorf

Ngaahi Fehu'i 'e Fā ke Fakahoko

Fakakaukau'i pe te ke tali fēfē 'a e ngaahi fehu'i ko 'ení:

1. Te ke lava nai 'o talamai e hingoa 'o e kau mēmipa 'e toko tolu 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e hingoa 'o kinautolu 'oku kau he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá? Ko e kau tangata 'eni 'e toko 15 'okú ta pou pou'i ko e kau palōfita, kau tangata kikite, mo e kau tangata ma'u fakahaá.
2. Kapau te tau puke ki 'olunga ha fakatātā 'o e Kau Taki ko 'ení, te ke lava 'o 'ilo takitaha kinautolu? 'Oku hāhāmolo-fia ke tau tokanga ki ha taha 'oku 'ikai ke tau fakatokanga'i pe 'ilo'i.
3. Te ke lava 'o fakamatala mai kiate au 'a e fale'i na'e fai 'e he Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'i he konifelenisi lahi fakamuimu'i? Pea te ke lava nai 'o tala e ngaahi me'a na'e hoha'a ki ai 'a Palesiteni Monisoni, Palesiteni 'Aealingi, mo Palesiteni 'Ukitofa 'i he ngaahi Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisi 'Uluakí he *Liahona* 'o e ta'u nī?
4. Mahalo ko e mahu'inga angé, te ke lava nai 'o fakamatala mai ha'o fili fakamuimu'i ne ke liliu ai ha me'a 'i ho'o mo'ui koe'uhí ko ha fale'i na'e ma'u mei he kau tangata 'e toko 15 ko 'ení?

Ko e Founga 'a e 'Eikí

Ko e 'uhinga 'oku mātu'aki mahu'inga ai 'etau tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení 'oku fakafalala ia ki he uiui'i mo e fatongia 'o e Kau Palesitenisi 'Uluakí mo e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá. Ko e taimi pē kuo fokotu'u ai e Siasi 'o e 'Eikí, 'oku ui 'e he 'Eikí ha kau palōfita mo ha kau 'aposetolo. Na'e folofola 'a e Fakamo'ui, "Na'e 'ikai te mou fili au, ka kuó u fili 'a kimoutolu, 'o [fakanofu] 'a kimoutolu" (Sione 15:16). 'Oku 'omi 'e he fakanofu ko iá ki he kau tangatá ni ha mālohi fakalaumālie pea mo ha fatongia molumalu—ko ha mālohi ke 'ilo pea mo fakamo'oni'i pea mo ha fatongia ke ako'i mo tāpuaki'i. 'Okú ne toe 'omi foki ha fatongia mo ha tala'ofa kiate kitautolu kotoa.

KO HA MATAVAI TA'ETUKU 'O E FAKAHAÁ

“Oku tau ma'u 'a e Tohi Tapú, 'a e Tohi 'a Molomoná mo e Tohi 'o e Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá; pea neongo 'a e ngaahi tohi ni kotoa, ka 'o ka 'ikai ke tau ma'u 'a e ngaahi fakahā fakahokohoko 'a e kau palōfita mo'uí mei he 'Eikí, he 'ikai ke nau lava 'e kinautolu 'o taki atu ha taha ki he Pule'anga Fakasilesitale 'o e 'Otuá. . . .

“Ko e mo'oni 'oku 'ikai hano tatau 'a hono mahu'inga 'o e ngaahi tohi lekooti ko 'ení. 'Oku 'ikai hano fu'u mahu'inga fēfē 'o'ona, ke pehē kuo fe'unga hono lau mo ako'i kinautolú. Ka ki he mahu'inga 'i loto 'o e tohi, fakataha mo e maama 'oku ma'u meiate kinautolú, 'oku nau fu'u mātu'aki mahu'inga 'aupito ke fakhinohino mo tatakí atu 'aki 'a e fānau 'a e tangatá ki he 'ao 'o e 'Otuá. 'Oku fie ma'u ha Ma'u Lakanga Fakataula'eiki mo'uí pea mo ha fakahā hokohoko mei he 'Otuá ki he kakaí 'o fakatau ki he ngaahi tu'unga 'oku nau 'i aí kae tókí lava ke taki atu kinautolu ki hono 'aó.”²

Palesiteni George Q. Cannon (1827–1901), Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, Gospel Truth: Discourses and Writings of George Q. Cannon, comp. Jerreld L. Newquist (1987), 252.

'Oku 'atautolu e fatongia ke fakafanongo mo muimuí, pea 'oku 'atautolu 'a e tala'ofa 'e hoko mai 'a e ngaahi tāpuakí 'i he'etau tui mo ngāue 'i 'Ene ngaahi folofolá.

Ko e taimi na'e ui ai 'e he 'Eikí 'a e kau ākongá 'e toko hongofulu mā ua 'i 'Ame-liká he hili 'o 'Ene Toetu'ú, na'á Ne ako'i 'a e kakaí: “Oku monū'ia 'a kimoutolu 'o kapau te mou tokanga ki he ngaahi lea 'a e toko hongofulu mā ua ko 'eni 'a ia kuó u fili meiate kimoutolu ke akonaki kiate kimoutolu, pea hoko ko ho'omou kau tamaio'eiki” (3 Nīfai 12:1). Kuo 'osi tala'ofa 'a e 'Eikí ki he Kāingalotú 'i hotau kuongá, 'i he taimi mātu'aki faingata'á, “Pea kapau 'e tokonga 'a hoku kakaí ki hoku le'ó, pea ki he le'o 'o 'eku kau tamaio'eiki 'a ia kuó u fili ke tatakí 'a hoku kakaí, vakai, ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai ue'i 'a kinautolu mei hono tu'ungá” (T&F 124:45).

Ko e founda 'eni 'a e 'Eikí. 'Okú Ne ui ha kau tangata 'e toko 15 mei he “ngaahi tapa angamaheni 'o e mo'uí”¹ 'o fakakoloa 'i 'aki kinautolu e ngaahi kī mo e mālohi ke fakahinohino mo tatakí kitautolu. 'Oku 'ikai fakamālohi 'i kitautolu ke tau talangofua;

'oku 'ikai ha fakakouna'i. Ka, kapau te tau tokanga ki he'enau ngaahi leá, kapau te tau ongongofua mo loto fie liliu 'etau ngaahi tō'ongá 'i hono fakamo'oni 'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni 'enau fale'í, he 'ikai ue'i kitautolu mei hotau tu'ungá—'o 'uhinga, te tau piki-ma'u ki he va'akameá pea mo malu ma'u ai pē 'i he hala 'oku fakatau ki he fu'u 'akau 'o e mo'uí. ■

To'o mei ha Faeasaiti 'a e Potungāue Ako 'a e Siasí na'e fai he 'aho 4 'o Mā'asi 2007, ta'u 'e ua kimu'a pea ui 'a 'Eletā Andersen ki he Kolomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Ma Ua.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Boyd K. Packer, “The Twelve Apostles,” *Ensign*, Nōvema 1996, 6.
2. Na'e pehē 'e Palesiteni Uilifooti Utalafi fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e kau palōfita mo'uí: “Kapau te tau ma'u 'a e fakahā kotoa pē kuo foaki 'e he 'Otuá ki he tangatá; Kapau te tau lau 'a e Tohi 'a 'Inoké; kapau te tau ma'u 'a e ngaahi lau 'i peleti 'oku te'eki liliú 'i he lea faka-Pilitāniá; kapau te tau ma'u 'a e ngaahi lekooti 'a Sione Fakahaá, 'a ē kuo fakama'ú pea mo hono kotoa 'o e ngaahi fakahā kehé, pea fokotu'una heni 'o fute 'e teau hono ma'olungá, he 'ikai ke lava 'a e siasí ia mo e pule'anga 'o e 'Otuá 'o tupulaki, 'i he kuongá ni pe 'i ha toe kuonga 'o e māmaní, ta'e kau ai 'a e kau fakafofonga mo'uí 'o e 'Otuá” (*Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Uilifooti Utalafi* [2004], 223).

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

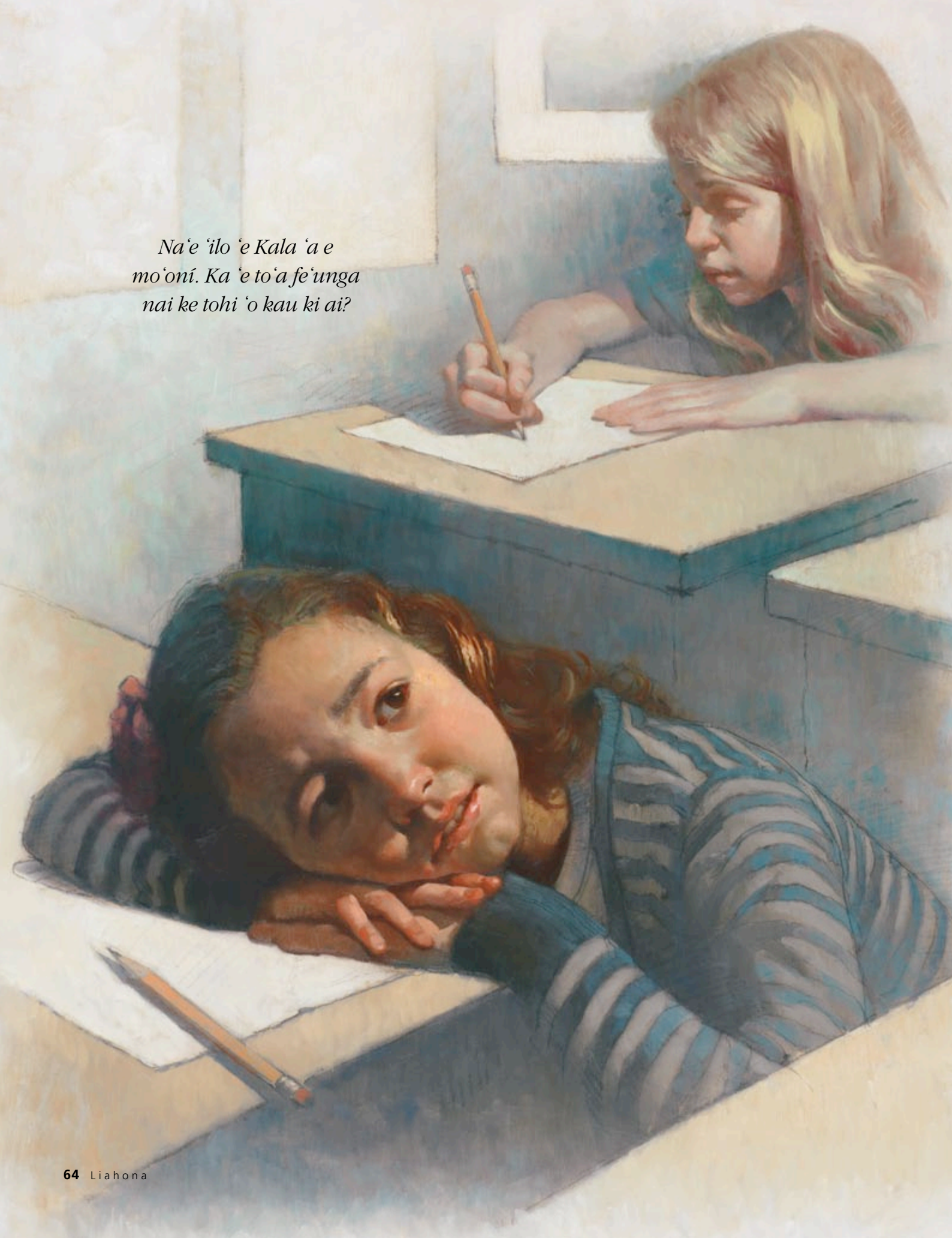

Boyd K. Packer L. Tom Perry Russell M. Nelson Dallin H. Oaks M. Russell Ballard Richard G. Scott

Robert D. Hales Jeffrey R. Holland David A. Bednar Quentin L. Cook D. Todd Christofferson Neil L. Andersen

*Na'e 'ilo 'e Kala 'a e
mo'oní. Ka 'e to'a fe'unga
nai ke tohi 'o kau ki ai?*

Ko Hono Tohi Totonú

Fai 'e Jan Pinborough

Ngaahi Makasini 'a e Siasí
Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"He 'oku 'ikai te u mā 'i he ongo-ongolelei 'o Kalaisí" (Loma 1:16).

Na'e tuku 'e Kala 'ene peni vahevahé ki lalo ka ne siofi e ki'i la'i pepa 'i hono tesí. Na'e 'ikai ha me'a ai tuku kehe pē hono hingoá mo ha fu'u 'uli 'i hono tama-te'í. "Ko e hā e me'a 'oku tonu ke u tohi?" ko 'ene fakakaukau ia.

'I he tafa'aki 'e taha 'o e 'otú, na'e femo'uekina hono kaungāme'a ko Lilí he tohí. Ne punou leva 'e 'ulu 'o Kalá 'o 'olunga 'i hono nimá.

Na'e sai'ia 'aupito 'a Kala 'i hono 'apiako fo'ou. Na'e fai ia 'i ha falelotu 'o ha siasi 'e taha, pea na'e tokosi'i fe'unga 'ene kalasi fo'ou 'o ma'u ai he'ene faiakó, Misisi Simiti, ha taimi ke tokoni 'i he'ene fiká.

'I he 'osi 'a e fiká he 'aho kotoa pē, na'e ako'i leva 'e Misisi Simiti ha lēsoni mei he Tohi Tapú. Ko e angamahení, na'e fá'a tatau 'a e ngaahi lēsoni Tohi Tapú mo e me'a ne ako 'e Kala 'i 'api mo e Palaimelí.

Ka 'i he lolotonga ha lēsoni 'i he ngaahi uike si'i kuo hilí fekau'aki mo e papitaisó, ne talaange ai 'e Misisi Simiti ki he kalasí ko e ngaahi pēpē ne mate 'oku te'eki ai ke nau papitaisó he 'ikai ke nau lava 'o ō ki hēvani. Peá ne toe pehē na'e mate ha taha 'o 'ene fānaú 'i he hili pē hono fá'ele'í. Ko e taimi na'á ne lea'aki ai 'ení, na'e hangē ka tangí 'a Misisi Simiti.

Na'e lotu 'a Kala ke ne talaange, "Ka ko e ngaahi pēpē 'oku maté 'oku nau ō ki hēvani." Kapau pē ā

na'e 'ilo ia 'e Misisi Simiti, mahalo he 'ikai ke toe loto mamahi pehē. Ka na'e fu'u mā 'a Kala ke ne lea'aki ha me'a.

Na'e talaange 'e Kala ki he'ene Fine'eikí 'i he tuku 'a e akó e me'a ne lea'aki 'e Misisi Simiti. Talaange 'e he Fine'eikí, "Ko hono 'ilo 'oku ō 'a e ngaahi pēpē ki hēvani, ko e taha ia 'o e ngaahi tāpuaki 'oku tau ma'u koe'uhí ko e Tohi 'a Molomoná." Na'e faka'amu 'a Kala 'e 'i ai ha 'aho 'e lau ai 'e Misisi Simiti 'a e Tohi 'a Molomoná. Na'e faka'amu pehē ange mai na'á ne ma'u ha lototo'a ke fakamatala ki ai.

Ka, 'i he lēsoni 'o e 'aho ní, ne fakahā ai 'e Misisi Simiti ki he kalasí ko e 'Otuá, Sīsū Kalaisi, mo e Laumālie Mā'oni'oni ko e tokotaha pē. Na'e fakakaukau 'a Kala ki he hā 'a e Tamai Hēvani mo Sīsū Kalaisi kia Siosefa Sāmita 'i he Vao'akau Tapú. Na'á ne 'ilo 'i ko ha toko ua māvahevahe kinua pea 'okú na takitaha ha sino. Na'e fiefia 'i he'ene 'ilo mo'oni iá, ki mu'a pea toki talanoa mo e Fine'eikí pe Tangata'eikí kau ki aí.

Ka kuo pehē 'e Misisi Simiti, "Kalasi, kātaki 'o to'o hake ha ki'i la'i pepa pea tohi ai fekau'aki mo e me'a ne tau talanoa ki aí."

Ko e taimi ia na'e ongo'i ai 'e Kala 'oku kovi hono keté. Na'e lotu ia ke ne fai 'a e ngāu'é 'i he founa na'e fie ma'u he'ene faiakó. 'E to'a fe'unga nai ke tohi kau ki he me'a na'á ne 'ilo na'e mo'oni?

'I he punou hono 'ulú 'i hono tesí, na'e kamata fai leva 'e Kala ha lotu fakalongolongo. "Fakamole-mole, Tamai Hēvani 'ofeina, ko e hā e me'a te u fai?"

'I he meimei taimi pē ko iá, ne kamata ongo'i fiefiālie mo nonga e lotu 'o Kalá. Na'e fanafana ange 'a e Laumālie Mā'oni'oni kapau te ne tohi e me'a na'e 'i hono lotó, 'e lelei 'a e me'a kotoa.

Ne mākape hake 'ulu 'o Kalá, to'o 'ene peni vahevahé, pea kamata tohi.

Ko e Tamai Hēvani mo Sīsūú ko ha ongo me'a māvahevahe. 'Oku 'i ai Hona sino 'o e kakano mo e ngaahi hui hangē ko kitautolú. Ko e Laumālie Mā'oni'oni ko ha Laumālie 'e lava 'o folofola kiate kitautolu 'i hotau lotó.

Hili ha'ane tohi ha toe ngaahi sētesi si'i, ne tuku hifo leva 'e Kala 'ene peni vahevahé. Na'e 'ikai ke ne 'ilo pe ko e hā ha fakakaukau 'a Misisi Simiti ki he me'a na'á ne tohí, ka na'á ne ongo'i fiefia 'i he'ene lava 'o tala ki he'ene faiakó ha me'a mahu'inga mo mo'oni. ■

"[Loto fakatōkilalo pea fakamo'oni ki he Fakafoki mai 'o e ongoongolelei. . . . Loto to'a. Ma'u ha tui. 'Oua 'e ilifia. Falala ki he Eikí]"

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisi 'Uluaki, "The Restoration," *New Era*, 'Okatopa 2011, 5.

Sīsū e Tauhisipí

(Fakafaingofua'i)

I he le'o mālie mo faka'ofu'ofa ♩ = 86-98

Fakalea mo fakafasi 'e Tammy Simister Robinson
a tempo

mp *rit.*

1. Sī - sū e Ta - uhi -
2. Sī - sū e Ta - uhi -

si - pí. Ko au e la - mí. Ne ta - ta - ki a - u
si - pí. Ne 'i - lo - 'i aú. La - u 'Ene fa-nga si - pí;

moe ni - ma 'o - fá. Ta - ki he va - i no-ngá. Fa - fa - nga he
'o - fa - 'i ta - taú. 'O ka-pau te u 'au - hē Te Ne fa - ka -

rit. *a tempo* 1.

ma - 'ui - 'u - í. Sī - sū e Ta - uhi - si - pí. Ne 'o - fa ma - i.
fo - ki a - ú.

2. *rit.* *p*

Ne 'o - fa ma - i. Ne 'o - fa ma - i.

Fai 'e Jean A. Stevens
Tokoni 'Uluaki 'i he Kau
Palesitenisī Lahi 'o e Palaimelī

Ngaahi Sīpinga Tu'uloa

"Pea 'e tataki 'a kinautolu 'e ha tamasi 'i si 'i" (2 Nifai 21:6).

I he'eku hoko ko ha mēmipa 'o e kau palesitenisī lahi 'o e Palaimelī, 'oku ou sai'ia ke fe'iloaki mo e fānau he funga kotoa 'o e māmanī. Ko e feitu'u kotoa pē 'oku ou 'alu ai, 'oku ou fe'iloaki mo ha fānau faka'ofa 'oku muimui 'ia Sīsū Kalaisi mo mo'ui faivelenga 'aki e ongoongolelei. 'Oku nau fa'a taki honau fāmilī mo e ni'ihī kehē 'i hono tauhi e ngaahi fekaū.

Na'e 'a'ahi ha Taki Mā'olunga ki ha uooti 'i Hongo Kongo na'e fāifeinga ai 'a e kakaī ke tokonaki

ma'a honau fāmilī. Na'á ne talaange ki he pīsope 'oku totonu ke totongi vahehongofulu 'a e kāingalotú.

Na'e manavasi 'i 'a e pīsope. Na'e 'ikai ke mei ma'u 'e he kakaī ha me'akai mo ha pa'anga fe'unga ke feau 'enau ngaahi fie ma'ú.

Na'e talaange 'e he Taki Mā'olungá, "Kapau te nau totongi vahehongofulu, 'e tāpuaki 'i kinautolu 'e he 'Eikí."

Na'e ki 'i fakakaukau nounou e pīsope. Peá ne talaange, "Te u lea ki ha ni'ihī 'o e kāingalotu faivelenga taha 'o ho-mau uotí—'a e fānau Palaimelī!"

'I he Sāpate hokó, ne 'a'ahi e pīsope ki he Palaimelī. Na'á

ne ako 'i e fānau ki he fono 'o e vahehongofulú. Na'á ne kole ange ke nau totongi vahehongofulu e pa'anga 'oku nau ma'ú. Na'e palō-mesi 'a e fānau te nau fai ia—pea na'a nau fakahoko!

'Osi ha ngaahi māhina mei ai, kuo fai ha fakataha 'a e pīsope mo e kakai lalahi 'i he uotí. Na'á ne talaange kuo totongi vahehongofulu 'enau fānau.

"Te mou loto fiemālie ke totongi vahehongofulu mo kimoutolu?" ko 'ene fehu 'i ange ia.

Na'e ongo ki he kakai lalahi e sīpinga faivelenga 'a e fānau. Na'a nau talaange te nau totongi vahehongofulu mo kinautolu. Koe'uhī na'e tā-sīpinga 'a e fānau, na'e ma'u ai 'e he ngaahi fāmilī 'a e ngaahi tāpuaki na'a nau fie ma'ú (vakai, Malakai 3:8–10). Na'e tupulaki e tui mo e fakamo'oni 'a e taha kotoa.

Ko e fē pē ha feitu'u 'okú ke nofo ai, te ke lava 'o taki ha ni'ihī 'aki ho'o sīpinga lelei. Tauhi e ngaahi fekaū mo muimui 'ia Sīsū Kalaisi. Pea te ke hoko ko ha tāpuaki ki ho fāmilī mo e ni'ihī kehē.

'Oku mau lotua kimoutolu. Pea 'oku mau 'ilo 'i, 'o hangē ko e fānau 'i Hongo Kongo, 'e lava 'o hoko ho'omou tā-sīpinga lelei ko ha tokoni ki he lelei! ■

Ko e **Temipale Nāvuú** mo e **Fale Fakapōpula Kātesí**

Ha'u ke tau vakai'i e ngaahi feitu'u mahu'inga ko 'eni i he hisitōlia 'o e Siasí!

Fai 'e Jennifer Maddy

Na'e masiva ha tokolahi 'o e Kāingalotu 'i Nāvuú 'i he 1841. Ka ne nau 'ilo na'e fie ma'u ke nau langa ha temipale, he kuo fakahā ange 'e he 'Eikí. Na'e laka hake 'i ha kau tangata 'e toko 1,000 tupu ne nau ngāue ke langa e temipalé. Na'e tui-tui 'e he kakai fefiné ha ngaahi sote mo feime'akai ma'á e kau ngāué. Na'e feilaulau ha kakai tokolahi ki hono langa 'o e temipalé. Na'a nau nofo 'amanaki ki he ngaahi tāpuaki te nau ma'u aí.

Fale Fakapōpula Kātesí

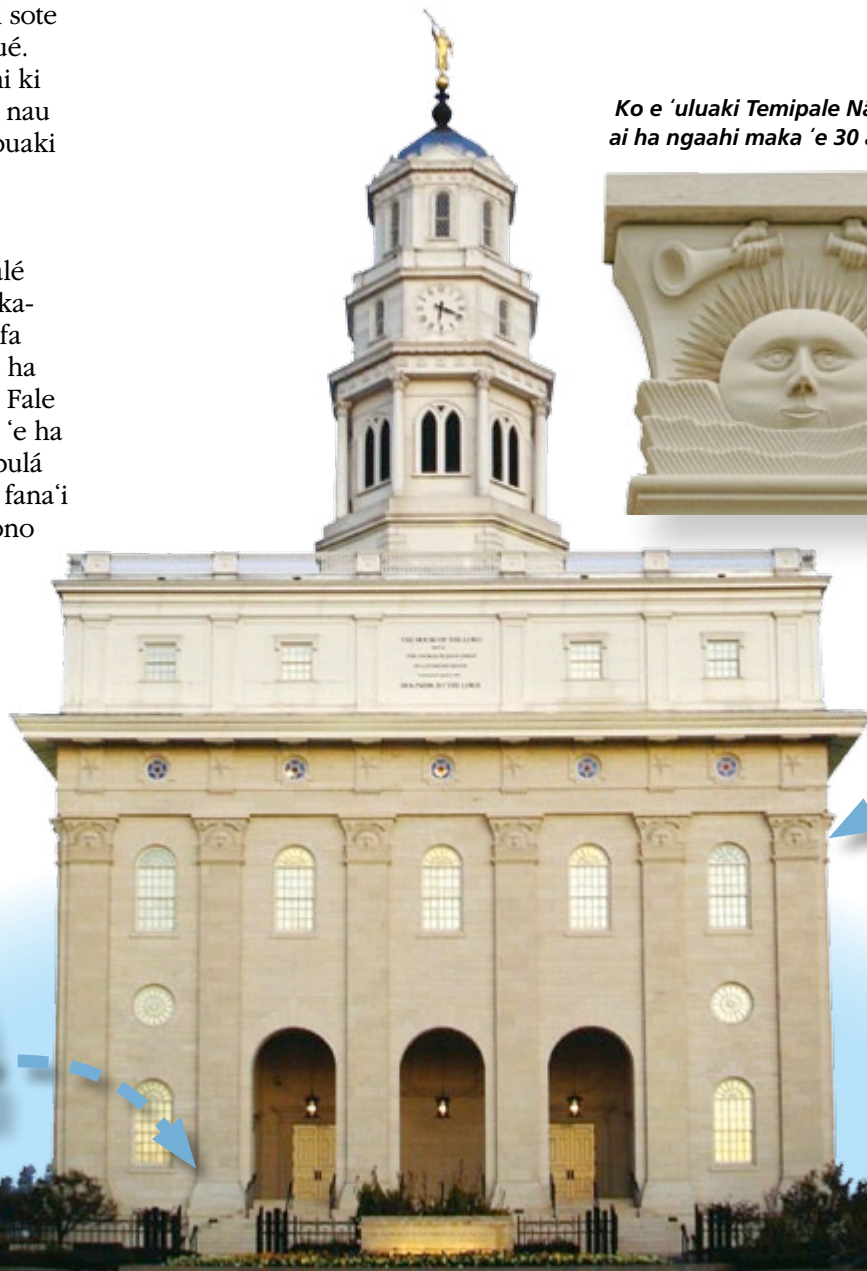
Ne tu'u e ngāue 'i he temipalé 'i Sune 1844, 'i he taimi na'e fakapoongi ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá. Na'e 'ave 'a Siosefa mo ha kau tangata tokosi'i kehe ki he Fale Fakapōpula Kātesí. Na'e 'ohofi 'e ha kau fakatanga 'a e fale fakapōpulá 'i he 'aho 27 'o Suné. Na'a nau fana'i 'o fakapoongi 'a Siosefa mo hono tokoua ko Hailamé.

Ko Hono Faka'osi 'o e Temipalé

Na'e loto mamahi 'a e Kāingalotú 'i he mole honau Palōfitá. Na'e 'ilo 'e Pilikihami 'Tongi, 'a ia ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongo-fulu Mā Uá, 'e hoko atu e ngāue

'a e 'Eikí. Na'e faifai pea faka'osi 'e he Kāingalotú 'a e temipalé. Na'e ngāue 'a e kau taki 'o e Siasí 'i he 'aho mo e pō he temipalé ke lava 'a e Kāingalotú 'o papitaiso ma'a 'enau ngaahi kuí pea mo sila'i ko ha ngaahi fāmili ta'engata.

Ko e 'uluaki Temipale Nāvuú na'e 'i ai ha ngaahi maka 'e 30 ai 'o e la'aá.

Na'e tongi ha fo'i māhina kalipa 'i tu'a he holisi 'o e temipalé.

‘Oku tu’u ha maka fakamanatu ‘o Siosefa mo Hailame ‘i mu’a he Fale Fakapōpula Kātesí. “Na’e ‘ikai te na mavahevahe ‘i he mo’uí, pea na’e ‘ikai fakamāvae ‘i ‘a kinaua ‘i he maté!” (T&F 135:3).

Na’e lele hake ‘a e kau fakatangá ‘i he sitepu ‘i he Fale Fakapōpula Kātesí ke a’u kia Siosefa mo hono kaungā tangatá.

Na’e ‘i he loki ‘i ‘olunga he fale fakapōpulá ‘a Siosefa mo ha kau tangata ‘e ni’ihi.

Ko Hono Toe Langa ‘o e Temipalé

Hili ‘a e mavahe ‘a e Kāingalotú mei Nāvuú, na’e faka’auha ‘a e temipalé ‘e ha vela mo ha ‘ahiohio. ‘I he 1999, na’e fakahā ai ‘e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008) ‘e toe langa ‘a e Temipale Nāvuú ‘i he feitu’u tatau. ‘Oku mou lava he ‘ahó ni ke mamata ki he temipale faka’ofa’ofá ni ‘o hangē pē ko hono fōtunga ‘i he 1840 tupú. ■

Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke fakatou ma'u 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná?

Fai 'e Eletā L. Tom Perry

'O e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá

Ko e kau mēmipa 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá ko e kau fakamo'oni makehe 'o Sīsū Kalaisi.

THAT YE MAY KNOW: GARY L. KAPP, 'OJA NA'A HIKI HANO TATAU

'Oku fakatou fie ma'u 'a e Tohi Tapú mo e Tohi 'a Molomoná ki hotau fakamo'uí.

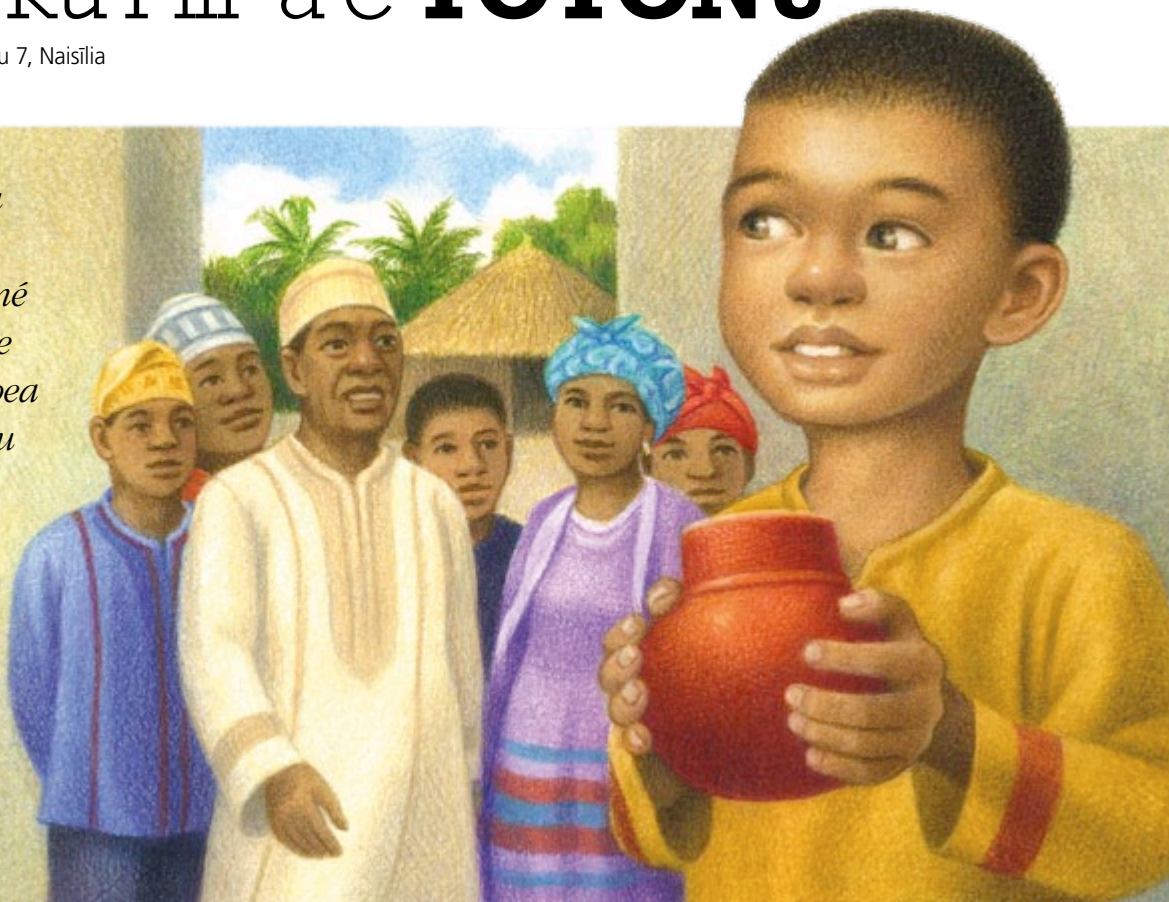
Ko ha tāpuaki ke tau ma'u 'a e fakamatala fekau'aki mo e misiona 'o hotau 'Eiki mo e Fakamo'uí he Tohi 'a Molomoná, ke tānaki atu ko ha fakamo'oni [‘e taha] ki he tokāteline 'oku hā he Tohi Tapú.

'Oku tau fakatou fie ma'u kinava ke ako'i mo tau ako ai ki he tokāteline kakato mo haohaoa 'o Kalaisi.

Na‘á ku Fili ‘a e **TOTONÚ**

Fai ‘e Ekeni B., ta‘u 7, Naisilia

*Kapau te u
fakafisi ke
inu ‘a e uainé
‘e lava pē ke
tautea‘i au, pea
pehē ki hoku
fāmili.*

*“Ako ‘i ho‘o kei si‘i ke tauhi
‘a e ngaahi fekau ‘a e ‘Otuá”
(‘Alamā 37:35).*

Na‘á ku ‘alu mo hoku fāmili ke ‘eva ki he kolo ‘o ‘eku ongomātu‘á ‘i he katoanga ‘i ‘o e Ta‘u Fo‘ou. Ko e ta‘u ‘aki ‘eni hono tolu talu mei he‘emau ‘a‘ahi fakamuimui ki aí, pea ne mau ‘amanaki atu ke toe mamata ki ha ngaahi kaungāme‘a mo e kau mēmipa ‘o e fāmili. Na‘e talitali fiefia kimautilu ‘i he‘emau a‘u atu.

Ne mau fakatahataha mo ha ni‘ihi ‘i he hoko e Ta‘u Fo‘ou ki ha ouau tukufakaholo ko e talamonū ‘o ha malu‘i, mo‘ui fuoloa, pea mo ha tu‘u-mālie ki he foha lahi taha ‘i he ngaahi

fāmili takitaha. Ko e foha lahi taha au ‘i hoku fāmili. Na‘á ku ‘osi ‘ilo ‘e fie ma‘u ‘a e taha kotoa pē ‘e kau aí ke inu uaine he ko e kongā ia ‘o e ouau.

Na‘á ku fu‘u hoha‘a ‘aupito. Na‘á ku ‘ilo ko e inu ‘o e uainé ko hono maumau‘i ia e Lea ‘o e Potó. Ka na‘á ku toe ‘ilo‘i foki kapau he ‘ikai ke u inu e uainé, ‘e lava ‘o tautea‘i au ‘i he‘eku ta‘e-faka‘apa‘apá—pea ‘e ala tautea‘i mo hoku fāmili foki. Pea u toki manatu‘i e me‘a na‘e ako‘i mai he‘eku fa‘eé: ko ho‘o ‘ilo pē ‘okú ke ‘i ha tu‘unga ‘oku ‘ikai ke ke lava ‘o pule‘i, ‘oku totonu ke ke lotu ki he Tamai Hēvani ‘o kole ke tokoni atu.

Ne u lotu fakalongolongo ai, “Tamai Hēvani, tuku mu‘a Ho Laumālie ke ne tataki mo tokoni‘i

au ke u fai e me‘a ‘oku totonú.”

‘I he hokosia e taimi ke u inu e uainé, na‘á ku tailiili, ka na‘á ku lea le‘o lahi mo mahino. “Ko hoku sinó ko ha temipale. He ‘ikai ke u mau-mau‘i e Lea ‘o e Potó,” ko ‘eku leá ange ia.

Na‘e mātu‘aki ‘ohovale ‘a e ‘ulu-motu‘a he koló. Na‘á ne tafoki mai leva kiate au mo pehē mai, “Oku hangē ‘okú ke mātu‘aki fakapapau‘i e me‘a ‘okú ke faí. Kātaki, ‘oku mau fie fanongo lahi ange ki ho‘o ngaahi fakakaukau.”

Na‘e ‘ikai ke tautea‘i au mo hoku fāmili, pea na‘e fakamālohia ‘emau tuí. ‘Oku ou ‘ilo na‘e tokoni‘i au ‘e he Tamai Hēvani ke u loto-to‘a ke fili ‘a e totonú. ■

KO 'ETAU PĒSÍ

'Oku ou 'ofa 'aupito 'i he 'eku fa'éé mo fie tokoni ki ate ia 'i he fufulu e 'ū peletí. 'Oku ou toe lotua foki mo 'eku tangata'eikí.

'Oku ou 'ilo 'i 'oku talamai 'e he Tamai Hēvaní, "Oua 'e tā 'a e kakaí, 'oua 'e laukovi ki he kakaí, pea 'oua 'e fakamamahi 'i e fanga ki 'i monumanu ikí."

Iā-Sī C., ta'u 4, Taiuani

'Oku lau 'e Pilinisi mo hono tuofāfiné e folofolá he lolotonga e efiāfi fakafāmilí 'i 'apí.

'Oku ou manako ke poupou faka-laumālie mo lotu 'i he lolotonga 'o e efiāfi fakafāmilí 'i 'apí. 'Oku ou sai'ia 'i hoku ngaahi kaungāme'a he Palaimelí, pea 'oku ou sai'ia ke ohi mo tauhi e fanga ki 'i lupé. 'Oku ou fie 'alu ki he Tempale Nāvuú 'i ha 'aho, pea 'oku ou fie hoko foki ko ha faifekau. 'Oku ou 'ofa lahi 'i hoku fāmilí! 'Oku ou 'ilo 'oku mo'oni e Siasí, pea 'oku ou sai'ia 'i he Tohi 'a Molomoná.

Pilinisi M., ta'u 9, Filipaini

Makalina G., ta'u 8, Silei

Ma'u ha 'Aho Fā'ele'i Fiefia, tā 'e Sēmisi C., ta'u 5, Pelú

'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui 'a Sisū Kalaisí, 'oku 'ofa 'iate kitautolu, pea 'oku mo'oni e Siasí. 'Oku ako 'i 'e he talanoa 'o e 'akau 'o e mo'ui kapau te tau muimui ki he ongoongolelé, te tau lava 'o fiefia.

Manueli R., ta'u 5, Venisuela

Sala G., ta'u 6, Kwatemala

FEINGA KE HANGĒ KO SĪSUŪ

'I he'eku hū mai mei he fale va'ingā he akō 'i ha 'aho 'e taha, kuo 'osi hua'i 'eku ngaahi me'á kotoa mei he'eku kató, pea mole mo ha me'a-va'inga na'e 'i ai. Na'á ku fakakaukau kuo 'ave 'eku me'ava'ingā 'e hoku kaungā-me'á he na'e feinga he kongā ki mu'a 'o e 'aho ko iá ke ne fakatau meiate au. Na'á ku loto mamahi koe'uhí he 'ikai ke ma toe kaungā-me'a. Na'á ku lotu he pō ko iá ke mahino ki he taha na'á ne 'ave 'eku me'ava'ingā 'oku hala pea ke ne fakafoki mai. Na'e fakafoki mai 'i he akó he 'aho hono hokó 'e hoku kaungāme'á 'a e me'ava'ingā mo kole fakamolemole ka ma toe kaungāme'a pē. Na'á ku fiefia lahi, peá u fakamolemole'i ia. 'Oku ou fakamālō 'i he tokoni'i 'e he Laumālie Mā'oni'oni' au mo hoku kaungāme'á ke ma fai e me'a totonú. 'Oku ou 'ilo te u lava 'o lotu ki he Tamai Hēvaní 'i ha taimi pē pea 'e tokoni mai.

Pelenitoni A., ta'u 8, Mekisikou

Ko Militoni mo 'ene tangata'eiki 'i he 'aho ne papitaiso ai.

Te u manatú 'i ma'u pē e 'aho hoku papitaisó he ko e 'aho mahu'inga taha ia 'o 'eku mo'uí. Ko e 'aho ia ne u fai ai ha fuakava mo e Tamai Hēvaní. 'Oku ou 'ilo 'oku mo'ui e Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisi pea 'okú na 'ofa lahi 'iate au. 'Oku ou sai'ia ke 'alu ki he temipalé, neongo he 'ikai ke u lava 'o hū ki ai he taimí ni.

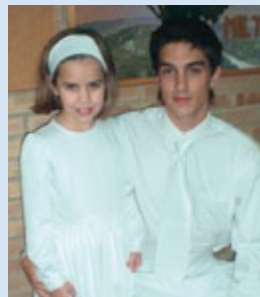
Militoni 'Élone V., ta'u 10, 'Ekuatoa

Na'á ku 'ave mo 'eku fine'eiki 'i ha taimi 'e taha hoku ongo tokouá ki he mala'e vakapuná ke na folau. Ne fihitu'u e halá,

pea ne mau manavasí 'i na'á na tōmui ki he vakapuná. Na'e 'ikai ke fu'u ongo'i mo'ui lelei foki mo 'eku fine'eiki Ko e taimi ia ne u fai ai ha lotu, pea na'á ku tui 'e tali. Na'á ma lava 'o a'utaki kei taimi hoku ongo tokouá ki hona vaká! 'Oku ou 'ilo na'e ongona 'e he Tamai Hēvaní 'eku lotú.

Sala P., ta'u 11, 'Itali

Ko e taimi na'e toe ai pē ha 'aho 'e taha pe ua ki hoku papitaiso mo hilifakinimá, na'á ku mofi mo 'ikai ke u fu'u ongo'i lelei

fēfē. Na'e 'ikai ke u loto ke toloi hoku papitaisó. Na'á ku ongo'i 'oku totonu ke fakahoko ia 'i he 'aho ne fokotu'ú. Ne ō mai ha kāinga mo ha ngaahi maheni tokolahi, pea ko hanau ni'ihi na'e 'ikai Siasi, ki hoku papitaisó. Ko e taimi ne papitaiso ai aú, ne holo leva hoku mofi, peá u ongo'i lelei ange. Na'á ku ongo'i mālohi mo'oni e Laumālie Mā'oni'oni' he 'aho ko iá. 'Oku ou hounga'ia 'i he lava ke u papitaiso mo ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oni'.

Sala M., ta'u 8, Sipeini

'Oku manako e fānau Palaimeli 'o e Uooti Mōnei 'o e Siteiki Kuenisā 'Ekuatoá, ke ako ki he ongoongolelei.

Te u Tauhi ki he 'Otuá 'aki Hoku Lotó, Iví, 'Atamaí, mo e Mālohí Kotoa

Lolotonga e mālōlō si'i 'i ha 'aho 'e taha ne fakatokanga'i 'e Metisoni ha ki'i ta'ahine 'oku tangi he na'e lea ta'e'ofa ki ai ha taha. Ne faka'ofa'ia 'a Metisoni 'i he ki'i ta'ahiné pea lue atu leva ke fakana'ana'a. "Te ke fie va'inga mo au?" ko 'ene 'eke ange ia ki he ki'i ta'ahiné.

Na'e tokoni 'a Metisoni 'i he 'aho ko íá 'aki hono lotó Na'e muimui he sīpinga 'a Sīsū Kalaisí 'o fakahaa'i ha 'ofa ki ha taha faingata'a'ia. Te tau lava 'o fakahaa'i 'etau 'ofa ki he Tamai Hēvaní 'aki ha'atau tokoni ki he ni'ihi kehé 'aki hotau lotó, iví, 'atamaí, mo e mālohí kotoa. Te tau lava 'o tokoni 'aki 'etau mo'uí kotoa!

Te tau lava fēfē 'o tokoni 'aki hotau lotó? Te tau lava 'o tokoni 'aki hotau lotó 'aki ha'atau fakahaa'i ha 'ofa mo manava'ofa

ki he ni'ihi kehé. 'Oku tau tokanga ki he fiema'u 'a e ni'ihi kehé. Ko e taimi 'oku tau tokoni fiefia aí, 'oku tau tokoni ai 'aki hotau lotó.

'Oku anga fēfē 'etau tokoni 'aki hotau 'atamaí? Te tau lava 'o tokoni 'aki hotau 'atamaí 'aki ha'atau fakakaukau'i ha ngaahi founga ke tokoni ai ki he ni'ihi kehé. Ko e taimi 'oku tau fakatokanga'i ai e ngaahi fiema'u 'a e ni'ihi 'oku tau feohí pea tau fakakaukau'i e me'a te tau lava 'o fai ke tokoní, 'oku tau tokoni ai 'aki hotau 'atamaí.

'Oku anga fēfē 'etau tokoni 'aki hotau iví mo e mālohí? 'E lava 'a e tokoni 'aki hotau iví mo e mālohí, ko hano fai ha fanga ki'i ngāue mo ngāue mālohi ke tokoni'i e ni'ihi kehé. Te tau lava 'o fa'a tāpuaki'i mo tokoni'i 'a e kakai matu'otu'a angé 'aki ha'atau fai e ngaahi me'a 'oku faingata'a ke nau faí. ■

TAU TALANOA

Mou fakakaukau'i fakafāмили ha ngaahi me'a te mou lava 'o fai fakataha 'i ho'omou tokoni 'aki ho'omou mo'uí kotoá. Fakamatala'i ange ko e taimi 'oku tau tokoni'i ai ha ni'ihi kehé, ko 'etau tokoni ia ki he Tamai Hēvaní.

TOKONI 'AKI HO'O MO'UÍ KOTOA

Fili ha founga te ke lava ai 'o tokoni mei he ngaahi tafa'aki takitaha 'i laló pe te ke fakakakau'i pē 'e koe ha me'a. Ko 'ene 'osi pē ha'o ngāue tokoni 'e taha, valivali 'a e fo'i 'atā he tafa'aki ho'o fakamatalá.

MAFÚ

Talaange ki ho'o mātu'á pe tokoua pe tuofefine 'okú ke 'ofa ai.

'ATAMAÍ

Fai ha tohi ki ha'o kui.

IVÍ MO E MĀLOHÍ

Ko e taimi 'oku kole atu ai ho'o mātu'á ke ke fai ha me'á, ngāue mālohi ki ai.

Anga'ofa ki ha taha li'ekina. Malimali ki ha taha.

Fakahā ho'o fie tokoni ki hao tokoua pe tuofefine 'i he ngāue fakaako mei 'apí.

Tokoni ki hao tokoua pe tuofefine 'i ha ngāue.

HIVÁ MO E FOLOFOLÁ

- "Fanongo Ko e 'Eiki 'Oku Ui,"
Tohi Hiva 'a e Fānaú, 94
- Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 59:5.

Tokoni 'o palani ha ngāue tokoni fakafāmili.

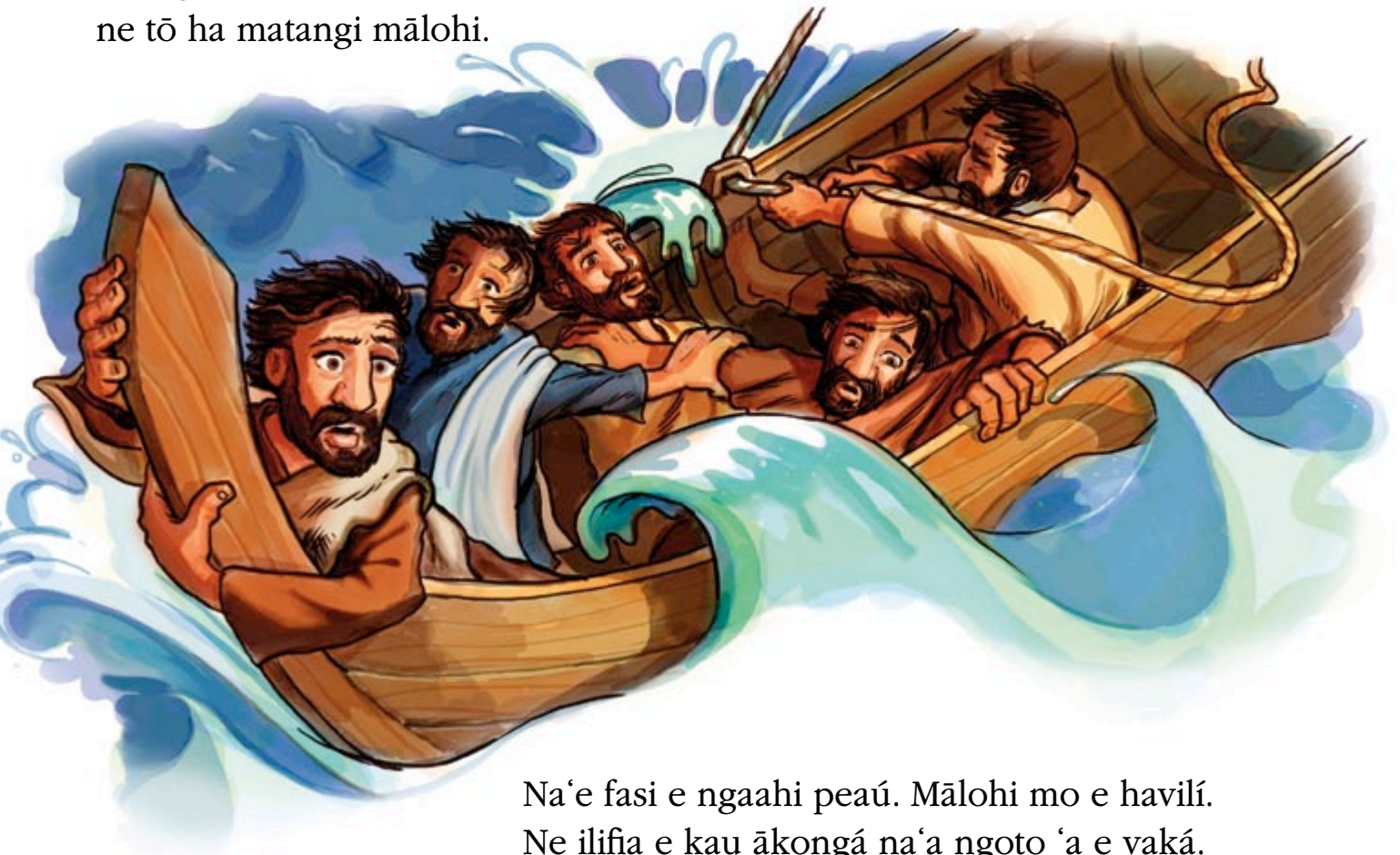
Tafi e vevé, ta'ata'aki e vaó, pe fai ha me'a kehe ke tokoni ki ho fāmili.

Ko Hono Lolomi 'e Sīsū 'a e Matangí

Fai 'e Charlotte Mae Sheppard, 'lutā, USA

Lolotonga e folau 'a Sīsū mo 'Ene kau
ākongá 'i ha vaka 'i ha 'aho 'e taha,
ne tō ha magari mālohi.

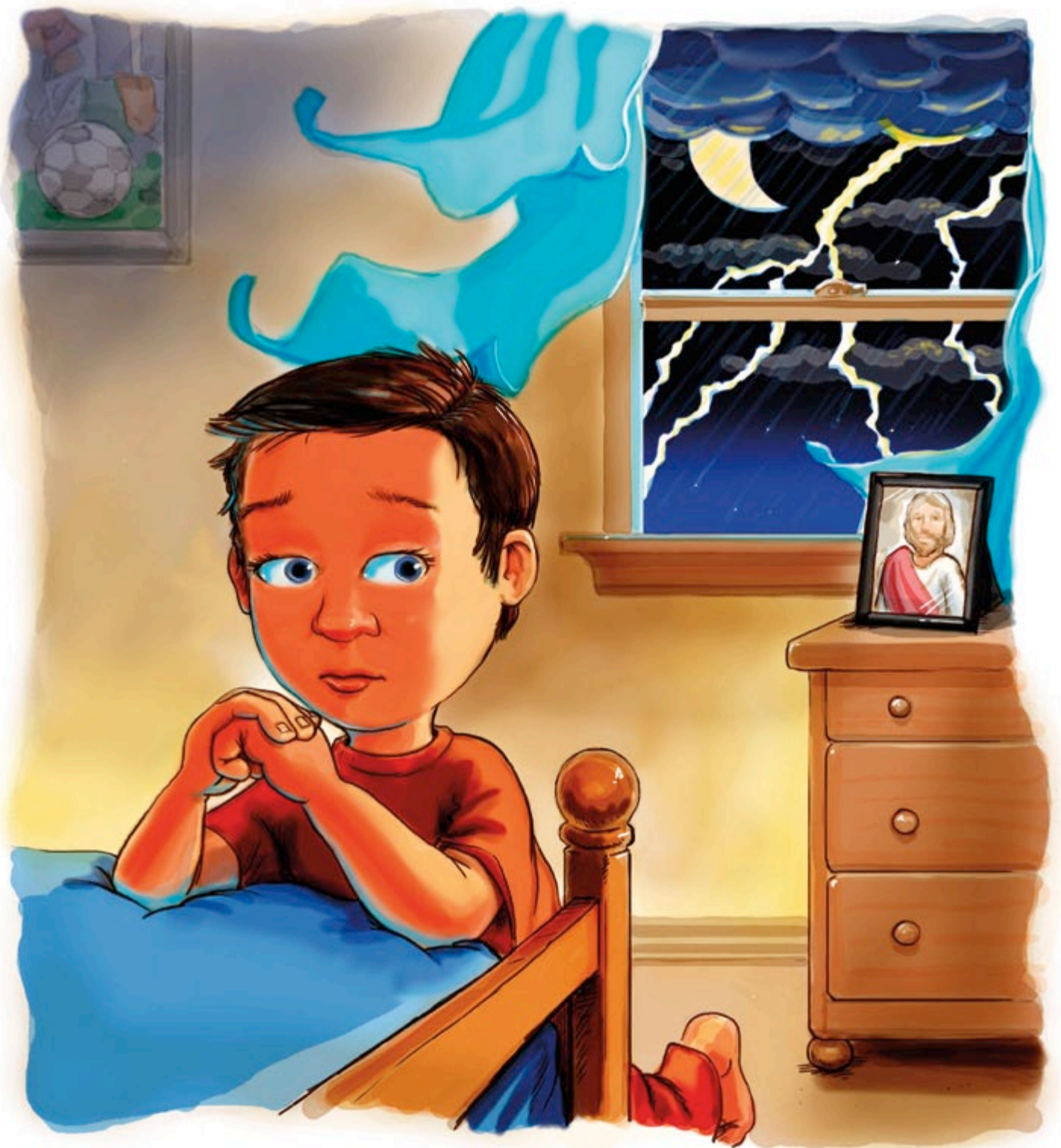
Na'e fasi e ngaahi peaú. Mālohi mo e havilí.
Ne ilifia e kau ākongá na'a ngoto 'a e vaká.

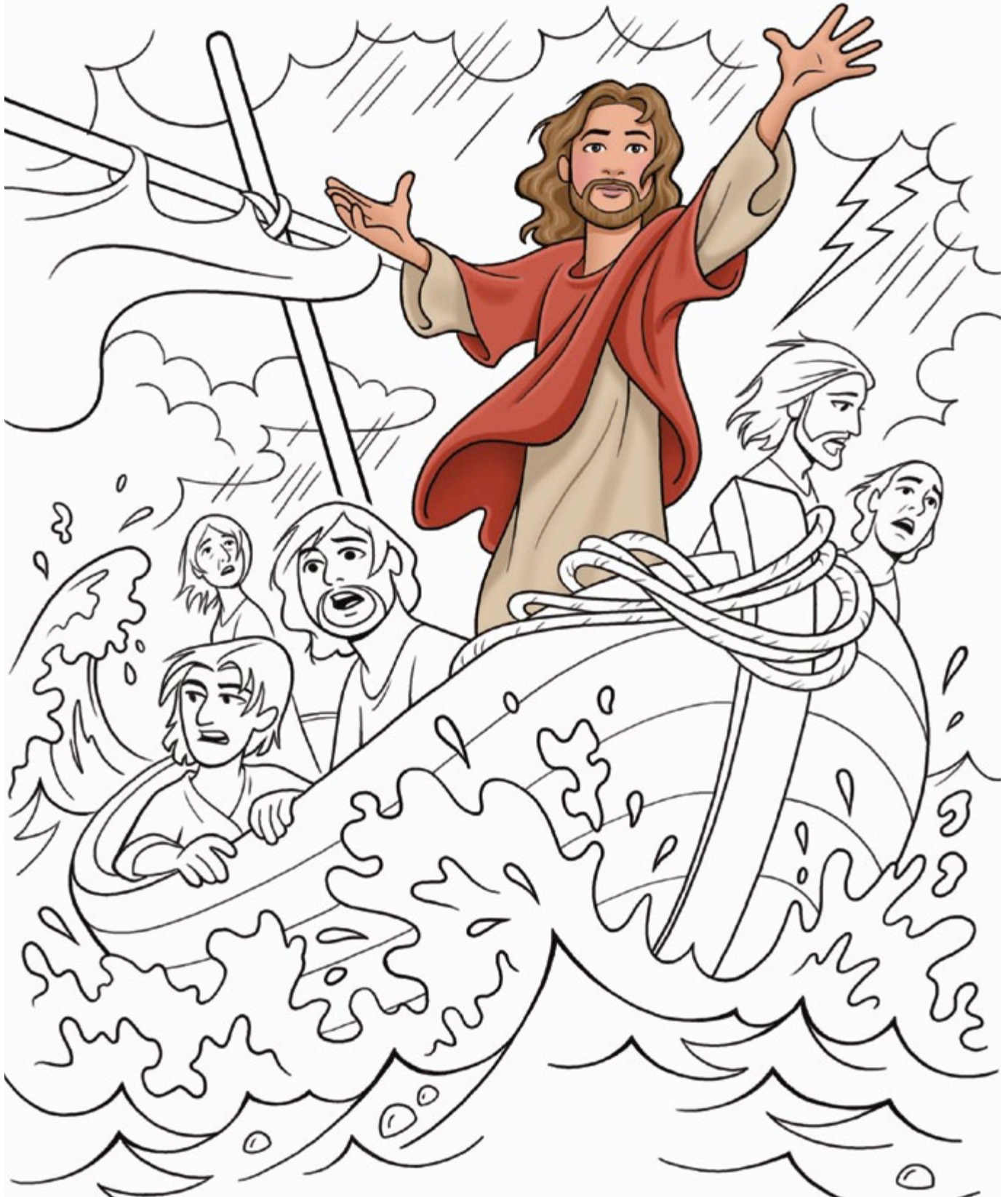
Na'e kumi leva 'e he kau ākongá 'a Sisū. Na'a nau ma'u Ia 'oku mohe. "Fakamo'ui kitautolu!" ko 'enau kailá ia. "Ko e hā 'oku mou ilifia aí?" ko e 'eke ange ia 'e Sisúú.

Na'e tu'u 'a Sisū peá Ne fekau e matangi mālohí ke tu'u. Na'e mamata 'a e kau ākongá ki he 'ikai toe fasi 'a e ngaahi peaú pea nonga mo e havilí. Ne tolona 'a e matangí, 'o hangē ko hono fekau 'e Sisúú.

‘Oku tau ongo‘i ilifia he taimi ‘e ni‘ihi ‘i he hoko e ‘ū me‘a fakamanavaheé. Ka ‘oku ofi pē ‘a Sīsū. ‘E lava ‘o tokoni ha‘atau fakakaukau kiate Ia ke tau ongo‘i malu mo nonga. ■

Ko Hono Lolomi 'e Sīsū 'a e Matangí

“Pea toki tu'u hake[’a Sīsū] 'o lolomi 'a e matangí mo e tahí; pea na'e tofukí leva” (Mātiu 8:26).

KO E HOUALOTU SĀKALAMĒNITI LŌLOA TAHÁ

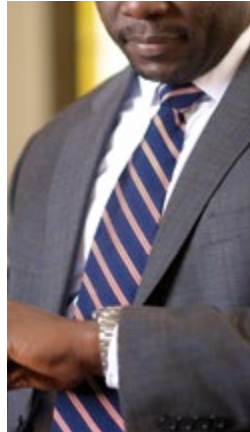
Fai 'e Okon Edet Effiong

'O ku ou manako ke lau e ngaahi tohi fakalotu 'a e Siasí. Pea koe'uhí 'oku 'ikai ma'u 'a e ngaahi tohi ko 'ení 'i Naisilia, 'oku ou kole kinautolu mei haku kaungāme'a. 'I he'eku fie fakafoki e ngaahi tohi hoku kaungāme'a 'i ha ngaahi 'aho si'i peé, na'á ku 'alu holo pē mo kinautolu 'o lau 'i hoku fanga ki'i taimi 'ataá.

Na'e 'iate au ha tohi na'e kole 'i ha Sāpate 'e taha 'i he'eku 'i he houalotu sākalamēniti he uooti ne vahe au ki ai ko e alēlea'anga mā'olungá. Na'á ku lau e tohí he lolotonga 'eku tali ke fakahoko ki he pīsopé e pōpoaki mei he kau palesitenisi fakasiteikí. 'I he a'u mai 'a e pīsopé, na'á ne kole mai ke u talanoa mo hono tokoni 'uluakí he na'e fie ma'u ke talanoa mo ha kau 'a'ahi. 'I he 'osi pē hono 'oange 'o e pōpoakí ki he tokoni 'uluakí, ne u tangatu leva 'i mu'a.

Neongo ia, ne 'ikai hano taimi 'eku tangutú, kuó u fakatokanga 'i kuo pulia e tohi hoku kaungāme'a. 'I he toe pē miniti 'e nima pea kamata e lotú—pea 'osi 'i mu'a mo e ma'u mafai pulé—ne u pehē 'oku 'ikai totonu ke u 'alu. Na'e kamata ai 'eku palopalemá, 'o 'ita hono fakaloto mamahi 'i hoku kaungāme'a, 'i he houalotu sākalamēniti lōloa taha ko 'eni kuó u 'i aí.

Na'á ku faka'amu ke fai mo 'osi 'a e taimí, ka ko e polokalama kotoa he 'asenitá na'e hangē ia he 'ikai toe 'osí. Na'á ku ta'e-manonga, peá u lotu fakalongolongo pē ke

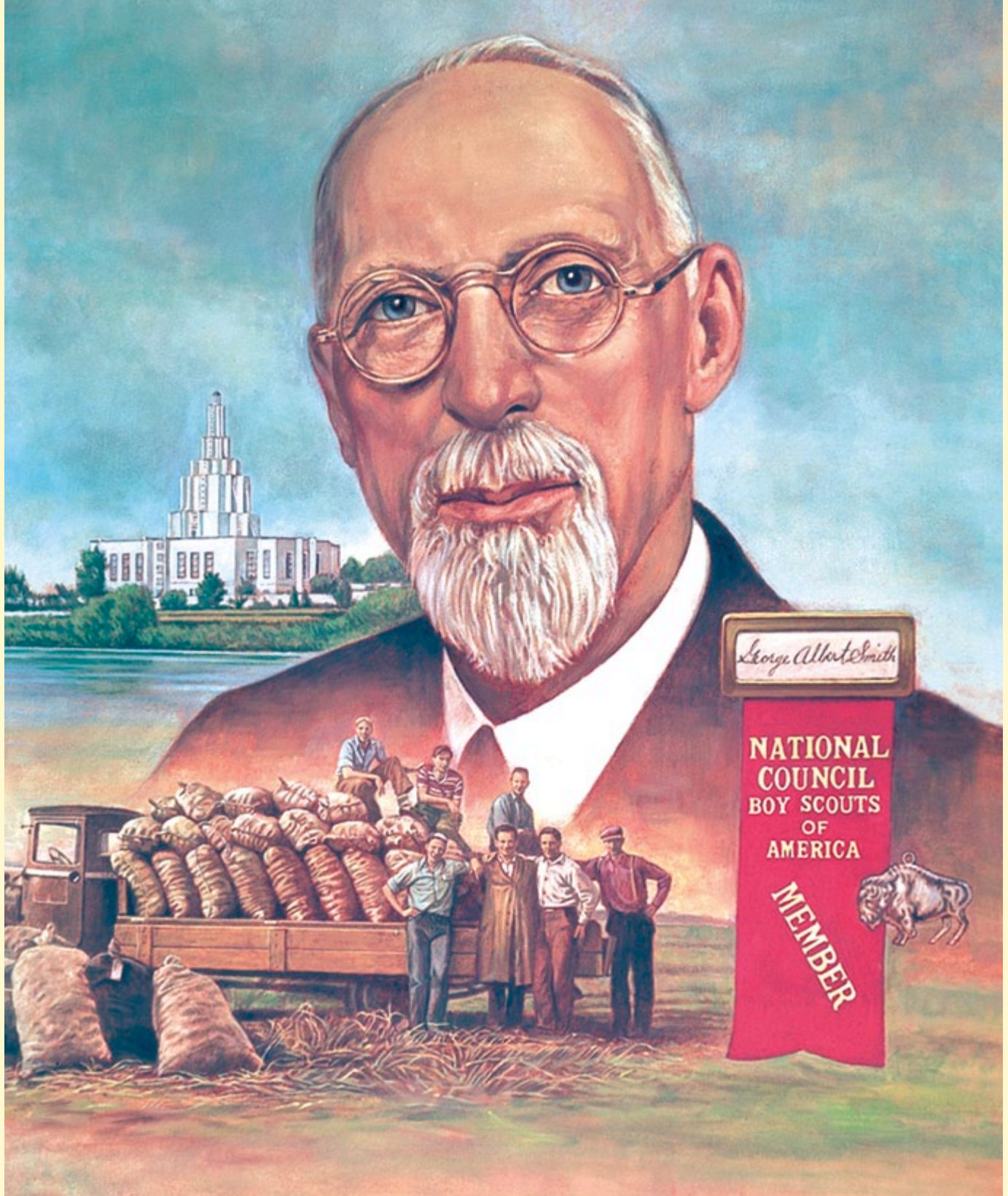
Ko e houalotu sākalamēniti 'oku fa'a miniti pē 'e 70. Ka 'i ha Sāpate 'e taha na'e hangē ia he 'ikai toe 'osí.

malu 'i 'e he 'Otuá 'a e tohí. Ko hono mo'oní, na'e 'ikai lōloa e ngaahi malangá, ka ne ma'u au 'e ha lotohoha'a tōtu'a. Toe ha miniti 'e nima pea 'osi 'a e lotú, kuo 'ikai ke u toe lava 'o kātaki. Ne u mono atu ha ki'i tohi ki he tokoni 'uluakí 'o 'eke ange pe na'á ku tuku e tohí 'i hono tafa'akí. Na'á ku faka'amu ke kamo mai hono 'ulú. Ka na'e kalokalo ia.

Na'e 'ikai ke kuikui hoku matá he lolotonga 'o e lotu tukú ka na'á ku siofi fakalelei 'a e ongo feitu'u na'á ku fakakaukau 'e 'i ai 'a e tohí. Lolotonga iá, na'á ku fakakaukau, ka fie ma'u, te u 'alu ki he ngaahi kalasi 'o e Lautohi Faka-Sāpaté 'o fanongonongo ai e mole 'a e tohí.

Neongo ia, na'e faka'ohovale, ha liliu lahi hoku lotó 'i he 'osi 'a e houalotu sākalamēniti, 'o 'ikai ke u toe hoha'a au ki he tohí. Na'e fakahā mai 'e he Laumālie Mā'oní'oní kiate au—'i ha ngaahi mōmēniti fakamaama fakalaumālie si'i—na'e ta'e-uhinga 'eku loto hoha'a. Na'á ku ako ko e me'a 'oku mahu'inga mo'oní pe te u malu 'i 'a e ngaahi me'a 'e tuku 'e he 'Otuá ke u tokanga'í. Na'e fakalau leva 'e he'eku fakakaukau e me'a ne u lava 'o manatu 'i 'oku fakafalala mai 'e he 'Otuá kiate aú: hoku laumālié, hoku fāmilí, kinautolu 'oku ou faiako faka'api ki aí, kinautolu 'oku totonu ke u vahevahe ki ai e ongo-ongolelei, kau mēmipa 'o e uooti 'oku ou ngāue ki aí, ngaahi kui kuo pekia 'oku nau fie ma'u e ngāue fakatemipalé, mo e ngaahi me'a peheé.

Na'á ku toe ma'u e tohí 'i he hili e hoko ha me'a ko ha a'usia fakalaumālie mahu'inga. Ka 'i he 'osi e houalotu sākalamēniti lōloa tahá ni, na'á ku toe 'ilo ai ha ngaahi tafa'aki 'o 'eku mo'uí na'e fie ma'u ke fakalelei'i. Pea na'á ku loto'aki ke ngāue ki he ngaahi me'a mahu'inga taha 'oku fie ma'u 'e he Tamai Hēvaní. ■
'Oku nofo 'a e tokotaha na'á ne fa'ú 'i Lākosi, Naisilia.

SIAOSI 'ALIPATE SĀMITA

Na'e ta'u 21 'a Siaosi 'Alipate Sāmita 'i he taimi ne fuofua ui ai ke ngāue mo e kau talavou 'o e Siasí. Na'e kau ki he **Polokalama Sikauti ma'á e Tamaiki Tangata** 'o 'Ameliká 'a ia 'oku nau fakalāngilangi'i ia 'i he'ene ngāué. Na'e toe hoko 'a Siasoi 'Alipate Sāmita ko ha taki 'o ha ngaahi kautaha fakapule'anga mo ha ngaahi kautaha faama fakavaha'a pule'anga 'i he lolotonga 'ene hoko ko e 'Aposetoló. Na'á ne fakatapui 'a e **Temipale 'Aitahō Foló.**

I he'ene fakamatala 'i he, "Ko e Fakamaau-totonu mo e 'Alo'ofa 'a e 'Otuá," 'oku faka'ao-nga'i ai 'e Eletā Sefilī R. Hōlani 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Tōko Hongofulu Mā Uá hono tūtuu'i 'o e 'akau talatalá ko ha fakataipe 'o e 'efihia 'i he angahalá. "Oku tau tūtuu'i ha ki'i 'akau talatala si'i, ka 'oku tau utu ha 'akau talatala 'oku lahi—'o lau-lau i ta'u, ha ngaahi vao 'akau mo ha ngaahi va'a lalahi. Ka 'ikai tu'usi, he 'ikai teitei lava ke tau faka'auha ia." Ke lau 'ene fale'i ko 'eni 'o kau ki he founga te tau lava ai 'o fakatomala mo 'ekea 'a e 'alo'ofá, vakai, peesi 20.